

LAKNER ZOLTÁN

SZOCIÁLPOLITIKA

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
VITÉZ JÁNOS KAR

PÁZMÁNY SZOCIÁLIS TUDOMÁNYOK
SOROZAT

Sorozatszerkesztő:
LAKNER ZOLTÁN PhD

7. SZOCIÁLPOLITIKA

LAKNER ZOLTÁN

SZOCIÁLPOLITIKA

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST 2012

A kiadvány megjelenését
a „Szociális képzések fejlesztése, szakemberek képzése,
továbbképzése és készségfejlesztése,
valamint a helyi fejlesztési kapacitások megerősítése” című
TÁMOP-5.4.4-09/2-C
támogatta.

A projekt az Európai Unió támogatásával,
az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Lektorálta
CZIBERE KÁROLY

© Lakner Zoltán, 2012

ISBN 978 963 277 008 6

Szent István Társulat
Budapest, Veres Pálné utca 24.
www.szit.katolikus.hu
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Készült a százhalombattai EFO nyomdában
Felelős vezető: Fonyódi Ottó ügyvezető igazgató

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	7
MI IS AZ A SZOCIÁLPOLITIKA?.....	9
Célok – feladatok – elvek.....	19
NO ÉS A TÁRSADALOMPOLITIKA?.....	34
TÁRSADALOMPOLITIKAI STRATÉGIÁK.....	36
Liberalizmus.....	38
Szocializmus.....	46
Összefoglaló.....	56
Konzervativizmus.....	56
A JÓLÉTI ÁLLAM.....	69
A jóléti politikák típusai.....	78
A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG RENDJE.....	83
A SZOCIÁLIS VÉDELEM RENDSZERE.....	96
AZ ELSŐ PILLÉR: A MUNKA.....	98
A munkaerőpiac szintjei.....	100
Foglalkoztatáspolitikai.....	102
A MÁSODIK PILLÉR: A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS.....	109
A HARMADIK PILLÉR: A CSALÁDPOLITIKAI RENDSZER.....	121
A NEGYEDIK PILLÉR: A SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI ELLÁTÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK RENDSZERE.....	147
AZ ÖTÖDIK PILLÉR: A KÖZÖSSÉGI VÉDELEM.....	155
EGÉSZSÉGÜGY – OKTATÁS – LAKÁS.....	161
SZEGÉNYSÉG – EGYENLŐTLENSÉGEK.....	180
IRODALOM.....	197

ELŐSZÓ

Mea Alumni et Omnes Lectores!

A tudás, a valósággal azonos szó, a kimondott és leírt igazság, más és más értelmet, értelmezést kaphat az embertől. Tudom tehát, hogy amit kimondok, leírok, vagy elmondok nektek az másként is látható. A szociálpolitika társadalomtudomány, s a politika tudományának is része, így objektivitással és a személyes álláspont igazságával vagy éppen tévedésével egyszerre jellemezhető. Tények és nézetek, értelem és eltérő értelmezések egyszerre lehetnek jelen. Viszont bízik és reménykedem, hogy rátalálok az igazsághoz legközelebbi útra. Tisztességes munkát akarok, ezért segítségül hívom a tudomány és a tapasztalat legfontosabb tanúit. Társakra találtam ebben a szellemi közösségben. Tévedéseimben, elfogultságaimban azonban magam vagyok. Csak az én bűnöm, az én saját hibám, ha tévedek, ha – kitartó szándékaim ellenére – letérek a tárgyilagosság útjáról. Ez nem hitvallás, csak annak az eltökéltségnek a kifejezése, hogy a tudomány az emberi szellem olyan megszentelt felségterülete, amely a Teremtés, a teremtett világ és az emberi közösség működésének megértése által visz közelebb az igazsághoz. A valóság azonban nem feltétlenül az igazság világa. Abban már benne vagyunk mi is, emberek, összes tévedésünkkel, jó és rossz akaratunkkal, bölcsességünkkel és ostobaságainkkal együtt: vakságunkkal és a tisztán látás képességével. A lényeg a szándék tisztasága, a szellem, a tudás és a megismerés iránti alázat. Ez a könyv tanítani akar. Megírásának célja a megértés. Segítséget kínálni mindazoknak, akik saját erővel, és a gondolkodásnak szabadságot adó szellemmel látnak neki a munkának. Olyan ez, mint egy színdarab, amely a nézőben fejeződik be az előadás után, vagy egy kép, amely a szemlélő gondolatait termékenyíti meg továbbalkotásra. A folytatás tehát benned van, Kedves Olvasó. Gondold hát tovább!

Lakner Zoltán

MI IS AZ A SZOCIÁLPOLITIKA?

Ne keressünk a kézikönyvekben választ! Nézzünk inkább körül a saját életünkben, s gondoljuk végig, mire vagyunk képesek a magunk erejéből! Ha családnk van, kérdezzük meg, föl tudjuk-e nevelni a gyerekeinket a párunkkal. Csak ketten: két szülő, egészséges és tette kész. Tudást, viselkedést, mintát vagy tanított példát tudunk-e, s elegendők vagyunk-e csak mi adni? Étel, ruhát iskolát adunk-e éppen annyit, ami elég? Persze dolgozunk. De ki vigyáz addig a gyerekre, s ki az, aki gyógyít, és hol, milyen helyen, és mivel?

Ha gyerek vagy, tudod-e mennyit küszködnek szüleid, a nagymamád, keresztapád és a többiek? No és ki fizeti ki a tanárt, a villanyt, a táblát, a könyvet, az egész oktatást? Ki az, vagy mi az, aki megvéd, fölnevel, tanít és taníttat, ha erre a szülő bármiért is képtelen?

Ha öreg vagy és újra gyámoltalan (milyen szép és kifejező is ez a szó!), s nincs már erő, és a család is messze van, vagy talán nem is akar, akkor mit teszel, kihez fordulsz, ki társul melléd, és ki ápol, ki az, aki segít, és hol laksz majd úgy, hogy félni nem kell a magánytól?

Fogyatékkal élő embert ki szállít, fejleszt, ki fogad be, ha életet vezetni egyedül szinte lehetetlen?

No és lakni is kell! Számlát fizetni, rendezni a rezsit, új lakást emelni, vagy venni, bérelni kell, és szerezni persze, hiszen ez az egyetlen hely, ahol otthon lehetsz, csak te, csak mi és a gyerekek, és olykor még valaki más, a nagyszülő, otthonülő nővér vagy más testvér. Belegondoltál abba, vajon hány évig kellene gyűjteni, kuporgatni, ha mindennek az árát csak te kell, hogy összeszedd?

Kihez fordulsz, ha tanács kell, hír és információ? Jogsegély. Olykor csak egy pár szó és meghallgatás?

Itt meg is állhatunk egy kicsit. Az ember – persze joggal, hisz mindenki így hiszi – azt gondolja, hogy **a szociálpolitika nem más, mint a szegényekkel való segítő célzatú foglalkozás.** Hogy is ne lenne az, hiszen az egyik legemberibb és talán a legősibb viszonyunk a bajban vergődő társ felé való ösztönös odafordulás, a segítő attitűd. Persze a segítő mindig magának is ad valamit abból, amit valójában a másiknak szán. A könyörület, a megértés, a szánalom, az önzetlenség és együttérzés nekünk is kell. Lehet, hogy csak máskor, csak később, és az is lehet, hogy ténylegesen soha. De az adás gyönyörűsége minket is megajándékoz: önbizalommal és önbecsüléssel, s – valljuk be – olykor azzal a nagyszerű érzéssel, hogy nem nekünk van szükségünk tá-

mogatásra, mások megértésére vagy könyörületére. Az adás ezért bennünket is megerősít.

Abban tehát igazunk lehet, **hogy a szociálpolitika társat keres a társnak, azaz embert az embernek, ami a valóság realitásában azt jelenti, hogy közösséget az embernek, és közösséget a közösségnek.** Utalhatnánk ezzel arra a szellemtudományi, s egyben természetjogi megközelítésre, illetve természetjogi alapelve is, hogy **az emberi természet része a másik ember felé fordított figyelem.** Figyelem és figyelmeztetés egyszerre. E nélkül nem lehet élni, és talán nem is érdemes. Ez – kedves olvasó – nem pusztán moralizálás, hanem az emberi lét értelmének egyik magyarázata: a személy és a (kisebb) közösség védelme csak a másik személlyel, illetve a nagyobb közösséggel megteremtett kapcsolatban valósulhat meg.

Gondoljunk csak meg: hiányt szenvedni anyagiakban és anyagi természetű dolgokban – különösen, ha ez az állapot tartósnak és szinte megváltoztathatatlanak tűnik -, nehezen, igen nehezen viselhető helyzet, valódi nyomorúság. Ami azonban leginkább próbára teszi az életünket, az nem anyagi természetű. **A szegénységnél sokkal rosszabb a magány.** Aki társatlanul, vagy a közösség figyelmén kívülre kerülve él, annak a szegénysége a leglesújtóbb.

Manapság a kirekesztéstől - szakszerűbb és hitelesebb megfogalmazásban - szociális kizáródástól (*social exclusion*) óvjuk a társadalmi többséget és a kisebbséget egyaránt. Társadalmon alulinak (*underclass*) vagy társadalmon kívülinek nevezi a szakma az életvitelszerűen és többnyire elszigetelten vagy kizárólag a saját életmódközösségében élő hajléktalanokat vagy rendszeres, megbízható jövedelem és elfogadható lakáskörülmények nélkül élő mélyszegény kultúrákban élőket. Közös jellemzőjük a többségi társadalom gyakran a létüket is figyelmen kívül hagyó elutasítása, a kommunikáció és kapcsolat hiányos egymás mellettiség. Jelenlétük legtöbbször csak rendészeti vonatkozásban kerül előtérbe, más, megértő vagy elfogadó, esetleg felzárkóztatási célzatú tervek, segítő programok a legritkább esetben kísérik életüket. Általában senkire és semmire nem számíthatnak; életesélyeik kilátástalanok.

A szociálpszichológia és a társadalomtudomány jó néhány évtizede vizsgálódik és értekezik arról a **magányos tömegről**¹, amely a nagyvárosokban egymásra idegenül és bizalmatlanul tekintő emberek atomizált sokaságában kapcsolatok nélkül közlekedik fel és alá a formálisan és fizikailag egymáshoz, testközelbe szorított lények alkotta masszában, ahol viszont az emberi tekintet és a lélek nem találkozik a lélekkel, a má-

---

¹ lásd: David Riesman: Magányos tömeg. Riesman szerint a 19. század embere belülről irányított volt, vagyis a családból, a templomból, a hagyományból hozta az értékrendjét, ám a 20. századi ember sokkal lazább, befolyásolhatóbb, kevésbé merev, Őt inkább a kortárs csoport terrorja irányítja (nem kis részben a média által). Nem mer ellene szegülni a társadalmi szerepeiből fakadó elvárásoknak.

sik ember visszapillantó tekintetével. Problémájuk, hiányaik lényegében nem anyagi természetűek. Egyszerűen csak idegenek egymásnak, s kapcsolataik formálisak, vagy csupán kortárs, illetve vonatkozási csoportjellemzőkkel írhatók le; létélményük a társalanság. Egyetlen dologban bízhatnak csupán: a társadalom létrehozza azokat a konstruált intézményeket és intézményszerű szolgáltatásokat, amelyek szükségletkielégítésük kereteit adják. Jövedelemhiány esetén munkáért vagy segélyért folyamodhatnak, idős korukban ápoló-gondozó szolgáltatásokat vehetnek igénybe, stb. Jó esetben ezek a szolgáltatások a kapcsolathány leküzdésében is képesek segítséget nyújtani.

Magukra hagyott öregek, családból, lakhatásból kisémmizett, vagy egyszerűen csak az életüket magányosan élők támasz nélkülsége az olykor mégiscsak rendelkezésre álló anyagiak mellett is a legnagyobb emberi veszteség.

Kérdés, hogy a megszakadt, megromlott vagy egyszerűen csak elveszett családi, rokoni, társadalmi kapcsolatok helyreállításában, esetleg pótlásában, korrekciójában lehet-e, s ha igen, akkor milyen a szerepe a szociálpolitikának. Hiszen számolnunk kell például azzal a közel egy millió magyar özvegyemberrel (döntő többségében idős asszonyokról van szó), akiknek az anyagi értelemben vett **szegénysége, ápolási, gondozási szükségletei**, vagy éppen a magukra maradottságuk ad(hat) feladatot a szociális ellátórendszernek. Ezt igazolja az önellátási és önálló életvezetési képességeknek az életkor előrehaladtával egyenes arányban gyorsuló csökkenése is.

Mindezekből következik, hogy nem tévedünk nagyot, ha **a szociálpolitika feladatkörét, – ha úgy tetszik hivatását – a kapcsolatok helyreállításában, illetve kapcsolati konstrukciók létesítésében jelöljük meg.**

El kell gondolkoznunk azon a kérdésen, vajon mi a magyarázata annak, hogy a régi korok társadalmában csak alig-alig lehetünk a mai értelemben vett szociális intézményekre és szolgáltatásokra. Talán nem voltak ellátásra, ápolásra, gondozásra szoruló idős emberek? Nem voltak árvák, egy szülővel nevelkedő gyermekek? Nem éltek velünk fogyatékosok, autisták, iskolázatlanok vagy munka nélkül tengődők, nem voltak szabályszegők, deviánsak, önsorsrontók, idegenek vagy kisémmizett, földönfutóvá vált otthontalanok? Bizony, hogy voltak. Csakhogy minden közösség tudta, hogy ki az, aki hozzájuk tartozik. S aki hozzájuk tartozott, arra figyeltek, számon tartották, ellátták és gondoskodtak róla. Nem formális intézmények létesítésével és fenntartásával, hanem azzal az **ösztönösen szociális magatartással**, amely senkit nem hagyott kiesni a közösségből.

A szegénység értelmezése kezdetben nem is anyagi természetű. Bár jól ismerjük az emberi könyörületesség történetéből a javak szűkösségét, vagy akár teljes hiányát. Mégis a legfájóbb – és ez persze minden kor emberének lehet keservesen átélt élménye –, hogy az anyagi javak nélkülözése egyúttal a közösségből való kizáródást, legalábbis a társadalmi megbecsülés hiányát, lenézettséget, sőt olykor megbélyegzettséget is jelentett egyszerre mind. A szegények támogatása, az irányukban megnyilvánuló emberbaráti érzelmek, a könyörületesség azonban a legkorábban emlegetett személyes és közösségi erények között tartatott számon. Ez azt (is) jelentette, hogy mind egyéni, mind pedig közösségi szinten működött a szegények iránti segítő elköteleződés gyakorlata.

Az ősi társadalmak kutatásának eredményeiből, és persze a nem is olyan régi idők magyar faluközösségeinek tapasztalataiból tudjuk, hogy a nagycsalád, a faluközösség számára egyfajta **természetes intézményként** működött az egymás számontartásának intézménye. Ez azt jelentette, hogy mindenki – még, ha korlátozott mértékben is, de – felelősséggel viseltetett a közösség bármely tagjának biztonságáért, a sorsáért, életéért, a vagyonáért. Ez a figyelem egy olyan elvárt magatartássá formálódott, amelyben mindenki a helyi társadalom közösségén „belül maradt”, tehát léte a **helyi szociális térben** értelmeződött. Így a csellengő gyerek, a fogyatékkal élő, vagy az erejében megfogyatkozott idős ember egyaránt számíthatott arra az ösztönös emberi szolidaritásra, amelyben a **kölcsönösség** beépült a mindennapi élet gyakorlatába. Ez a magatartás – sajátos **társadalmi intézménnyé** formálódva – teremtette meg azt a **szociális miliót**, amely a közösséghez tartozás élményével nagymértékben hozzájárult a résztvevők egzisztenciális biztonságához.

Komoly veszéllyel akkor kellett számolni, ha az ember valamilyen oknál fogva elhagyta a közösség biztonságot nyújtó közelségét. Jó példával szolgál erre a régi, a magyar őstörténet idejéből eredeztethető egyik szólásunk: „*Ülj le minálunk, ne vidd el az álmunk!*” A marasztalás emlékeztet minket a sztyeppe élet talán legsúlyosabb emberi mulasztására, a vendégül látás elmaradásával járó halálos veszedelemre. Ugyanis a szállás és megvendéglés nélkül újtára bocsátott embert – lett legyen az barát, vagy éppen idegen –, kitették a szélsőséges külső körülmények, az elemek és az időjárási viszontagságok miatti súlyos következményeknek. Az ezért „járó” lelkipurdalás okozta gyötrő álmatlanság elkerülésének legfőbb gyógyszere a közösségen, az otthonon, a szociális közelségben tartás bizonyult. Tehát, ha nem akarjuk, hogy valaki is elvigye az álmunk, jobban tesszük, ha a másik ember felé megnyilvánuló szolidaritásunk, segítőkézségünk, – ha úgy tetszik – **befogadó attitűdünk** állandósul.

Gyakran fölvetődik az a kérdés, hogy mik voltak, hol és hogyan működtek *az emberiség első szociális intézményei*. Meggyőződésem, hogy ezek a fenti példa szerinti *magatartásformákban keresendők*, és sokkal kevésbé konkrét és formális intézményekben öltöttek testet. Mégis beszédes, hogy egyes keleti társadalmakban az ókori időktől máig fennmaradtak olyan a közösség védelmét kifejező, és ma már valóban korai szociális intézményként emlegethető szolgáltatások, amelynek létesítésében és fenntartásában egyaránt megragadható a társadalmilag igazolt szükséglet kielégítésére adott közösségi válasz. Ilyenek voltak például a **szerájok**, amelyek az úton lévők, tehát **a közösségből kiszakadtak számára nyújtottak védelmet**, pihenést embernek és állatnak egyaránt, s egyúttal lehetőséget az információk, hírek valamint az áruk cseréjére, a készletek feltöltésére, emberi közelségre és kommunikációra. A szeráj szolgált tehát olyan szociális térként, amelyben a közösségi védelem szolgáltatása „utolérte” az „alanyt”, a saját társadalmából kilépő, kisodródó, szükséglet szenvedő és védelmet igénylő embert.

Ez lesz később a szociálpolitika lényege is: egyrészt a szolgáltatást valami hiány, egyéni vagy közösségi szükséglet igazolta és hívta életre, másrészt a közösség, vagy a nevében föllépő állam hozta létre, tartotta fenn és működtette csakúgy, mint manapság.

Az alany, a **szociálpolitika alanya** a szükséglet kielégítésében korlátozott vagy közösség hiányos ember, a **szociálpolitika szereplője** pedig maga a szűkebb vagy szélesebb társadalom, egy érték- vagy érdekközösség, az egyház, egy civil kezdeményezés, illetve az állam.

Intézkedni, döntést hozni szociális szükségletek dolgában, létrehozni egy szolgálatot, intézményt, tehát védelmezni és támogatni nyilván akkor kell az embert, ha valami sérelem éri, hiánya(i), alapvető szükségletei saját erőből megoldatlanok lesznek, védtelenül és társtalanul sodorja az élet, vagy egyszerűen csak zavarok, megoldatlan helyzetek nehezítik a sorsát.²

Gyakran csak komoly elemzés, gondolkodás után vagyunk képesek fölismerni az emberi sorsok természetét, a problémák súlyát, mélységét és gyökereit. A lehetséges megoldásokat és válaszokat is csak nagy nehézségek árán tudjuk megfogalmazni. A

---

² Természetesen nem minden hiány vagy sérelem orvoslása igényel intézkedést vagy intézményes beavatkozást. A problémák megoldása gyakran saját felismeréssel, saját erőfeszítéssel vagy a család, a szűkebb közösség támogató, megértő magatartásával is megvalósul.

felismerés azonban már maga a megoldás is legtöbbször. A világosan feltárt élethelyzet ismeretében tudunk értelmes és eredményes válaszokat adni. Ebből következik, hogy **a szociálpolitika lényege megjelölhető egyfajta gondolkodó és gondoskodó emberi, közösségi magatartásban** is. Hozzá tartozik ehhez az a tudás és képesség is, amelynek birtokában felismerhetők a személyes és csoporthelyzetek mögötti társadalom strukturális viszonyaiban rejlő problémák. Ezek ugyanis okaivá lehetnek nehéz élethelyzeteknek, esélytelen életeknek és sorsoknak. A szociálpolitika ugyanis mindig a társadalom egésze működésének elemzésétől képes eljutni az egyes ember életét befolyásolni, fölemelni képes megoldások értelmezéséhez.

Ismerni kell tehát a viszonyokat ahhoz, hogy az egyének vagy csoportok életének problémái egyáltalán megérthetők legyenek. A problémamegoldás, a segítő beavatkozás gyakran strukturális jellegű kérdések elemzése után következhet. Ez jelzi, hogy szociálpolitikát csak társadalomtudományi felkészültség birtokában lehet a siker reményében művelni.

Ezért mondhatjuk, hogy **a szociálpolitika egyfajta alkalmazott társadalomtudomány, olyan közpolitikai aktivitás, amely a problémák társadalmi gyökereinek feltárásától a stratégiaalkotó és tervező munkán keresztül a rendszer- és intézményalkotásig terjeszti ki kompetenciáit.**

Ezt követően adja át a „terepet” a szociális szakma munkásainak, a szociálpedagógusoknak, szociális munkásoknak, egyházaknak és civileknek, önkénteseknek és hivatásosoknak, akik személyes részvétellel, a szociális szakma kompetenciáival és hivatásával közvetlenül képesek segíteni az erre rászorulókat.

Ugyanakkor ez nem kiséleltetheti vagy válthatja ki az érintettek személyes erőfeszítését, sem pedig a szűkebb közösség aktivitását, szolidáris megnyilvánulásait. Tudjuk például, hogy a mélyszegénység újratermelődésében mekkora szerepe van az iskolázatlan és tartósan munkanélküli felnőtt családtagok enerváltságának, cselekvésképtelenségének, hanyagságának. A felelősség a gyerekeik sorsáért, életkörülményeikért és jövőtlenségükért tehát ki másé lenne, mint saját maguké – gondoljuk. Életmódjuk, életvitelük miatt tartanak ott, ahol tartanak. Csakhogy ez a vélekedés nem számol az a többség által soha át nem élt reménytelenséggel és kiúttalansággal, tudatlansággal és magára hagyatottsággal, érték- és kultúravesztéssel – nem is beszélve a megvettség nehezen viselhető bélyegeiről –, amely még a saját sors hiteles értelmezéséig sem engedi eljutni ezeket a pária létre szorult embereket. Segítség kell tehát ahhoz is,

hogy meg tudják érteni saját helyzetüket, s csak ez után várható el aktív együttműködés és erőfeszítés az élethelyzet megjavításáért. Gyakran **a szociális segítség célja maga a megértés, a saját élethelyzet értékelési képességének az elérése**, elősegítése, a támogatott személynél, a kliensnél, sőt akár az egész érintett közösségnél. Tudjuk, hogy ez a legnagyobb eredménye – bizonyos esetekben végpontja is - a segítő szakmának.

A szociálpolitika közösségi jellege természetesen az egyházak és a civil szervezetek aktivitásában is elnyeri értelmét. Sőt, a közösség segítő magatartásában a társadalmi önszerveződésben, olyan emberi hivatás fejlődik ki, amely az egész társadalomszervezet működését alapvetően képes az aktív megértés és szolidaritás útjára állítani.

A nem kormányzati szervezetek szerepe és jelentősége a konkrét szolgáltatásnyújtásban, a szükségletek feltárásában, a támogatásra szorulóknak felismerésében és elérésében, valamint számos rugalmas és újszerű, innovatív segítő aktivitásban nyilvánul meg.

A non profit és a jövedelemszerzésre (is) berendezkedő szociális ellátást, szolgáltatást végző vállalkozói for profit szervezetek is részei a szociálpolitika többszektorú rendszerének. Ezen szervezetek kontraktuális, akár anyagi ellenszolgáltatásért végzett, de központi, állami szabályozást még nem igénylő tevékenységei nélkül hatékony szociális rendszerről nem is beszélhetnénk.

Gondolkodjunk strukturálisan, és cselekedjünk felelősen – mondatja velünk a társadalom viszonyainak, működésének ismeretében az értelem. A szociális viszonyok befolyásolása ebből következően **a kollektív felelősségérzet és a kollektív cselekvés** összhangjában keresi az egyéni cselekvőképesség megértésének és megerősítésének lehetőségeit. **Erre csak létének a közjó szolgálatában értelmet találó közösség, azaz az állam képes a leghatékonyabban.** A modern állam szociális szerepfelfogásában és lehetőségeiben egyaránt megkülönböztetett jelentőségű lehet például a területi kiegyenlítésben, a javakhoz, szolgáltatásokhoz és a megélhetési lehetőségek biztosításában vállalt feladatkör.

Ezért a szociálpolitika feltételezi az államot, mint a közösség képviselőjére és szolgálatára megbízatással, felhatalmazással, rendelkező kollektív képződményt.

A tudatos, tervszerű, elvi alapokon nyugvó, szociális rendszert építő szociálpolitikát **intézményalkotás** jellemzi. Ez azt jelenti, hogy jól begyakorlott, beazonosítható és hozzáférhető eljárásmodok születnek, amelyek hivatás- és rendeltetészerűen, kiszámítható módon szolgálják az emberi szükséglet kielégítést, a társas kapcsolatok létesítésének illetve helyreállításának igényeit. A szociális intézmény tehát egy létező, „láttható és megragadható” segítő szolgálat, szolgáltatás, amely „motorikus működésével” jelen van és rendelkezésre áll mindenkinek, akinek szüksége van rá.

Ha valakinek pénzre van szüksége, mert átmeneti vagy tartós jövedelemhiánya miatt veszélyeztetett a megélhetése, akkor tudja, hogy segélyért folyamodhat az önkormányzathoz, vagy más intézményhez. Ha az önellátási képesség meggyengül, tudjuk, hogy házi segítségnyújtásra, házi gondozásra vagy közösségi elhelyezésre, például bentlakásos intézményre, szociális otthonra lehet számítani, amely befogad. A gyerekes családok számíthatnak a családtámogatási rendszer pénzbeli és más szolgáltatásaira, családi pótlékra, családi (típusú) adókedvezményre, a gyermekek otthoni gondozását, ellátását lehetővé tevő gyermekgondozási díjra (GYED), vagy valami másra. A munkanélküli tudja, hogy munkaerő-közvetítés, képzési és átképzési programok, a munkaerőpiacra való belépést vagy éppen visszaillesztést segítő megoldások vehetők igénybe. A veszélyeztetett gyermekeknek egy egész, jogilag (is) szabályozott hálózat nyújtja a védelmet. A fogyatékkal élők számára rehabilitációs és ápoló, gondozó otthonok és más szolgáltatások működnek.

Intézmények állnak tehát rendelkezésre a szociális szükségletek kielégítésére, a problémák kezelésére, megelőzésére. Ez az **intézményesülés** biztosítja a hozzáférés által azt a megnyugtató érzést, hogy van mire számítani a bajban. Ugyanez a kiszámíthatóság teremti meg azt a társadalmi bizalmat, amelyben mindenki tagnak, figyelembe vett és méltósággal rendelkező személynek érezheti magát a közösségben. A szolgáltatások (intézmények) igénybevétele nem jelent megbélyegzést. Éppen ellenkezőleg polgári jogaink és lehetőségeink közé tartozik, a közösség szolidaritásától kísérve. Ez persze egy meglehetősen idealisztikus és leegyszerűsített leírása a társadalmi intézményekkel körülbástyázott szociális védelmi rendszernek, arra azonban talán jó példa, hogy megértsük, intézmények nélkül könnyen elveszhetünk, magunkra maradhatunk ebben a kielégítetlen szükségletekkel teli világban.

Azt is látni kell azonban, hogy mindaz, ami ma szociális intézményként úgy-ahogy rendelkezésünkre áll, az többnyire a családi, rokonsági, szomszédsági és közösségi feladatok és funkciók gyengülése, megszűnése vagy átrendeződése miatt az állam által működtetett – persze nagyon is igazolt és szükséges, de - rendkívüli erőfeszítésekkel és költségekkel terhelt társadalmi pótcselekvésnek is tekinthető. A nagyobb és formális közösség, az állam vonul be abba a belső szolidaritás (és szakértelem) nélküli ürbe, amelyet a családi, lokális szociális segítő és kapcsolatrendszer funkcióvesztése, hiányai hoztak létre. Szükséges lépés ez persze, a modernizáció és a polgárosodás velejárója.

Maradtak azonban – és nagyon is jelentősek és nélkülözhetetlenek – olyan intézményeink, amelyek továbbra is a személyközi segítő kapcsolatok hálózatán belül létezve a szociális kapcsolatrendszerünket, személyes szociális biztonságunkat erősítik. Ezek azok a **rejtett közösségi háló** ösztönösen szolidáris működési módjai, amely **érzelmi és gondozó funkciókat (is) működtetve kapcsolják egybe családtagjainkat**, családjainkat és közösségeinket. Ezekben egy ősi és személyes kölcsönösség teremt meg és tart életben egy belső szociális biztonságot.

Térjünk vissza a történelmi időbe, illetve igyekezzünk megkeresni azt a pillanatot, vagy kort, amelyben már ténylegesen beszélhetünk szociálpolitikáról, vagy keressünk olyan jellemzőket, amelyre már szociálpolitikai definíciós kísérleteink ráillenek. Azt mindenesetre már most leszögezhetjük, hogy **szociálpolitika esetén nyilvánvalóan közpolitikáról, politikáról a közcselekvés valamilyen jellemző és sajátos alakzatáról beszélünk**. Olyan működési módról, amelyben kifejezésre jut a közösség akarata, szolidaritása, vagy ha úgy tetszik gyámolítása, atyai gondoskodása is akár. Függetlenül attól, hogy ez demokratikus, polgári értékviszonyok mentén történik vagy éppen paternalista, ne adj' Isten akár diktatórikus viszonyok között. Nem értékszemből beszélünk, hanem arról a puszta tényről, hogy egyáltalán az állam részt vállal-e vagy nem a polgárai, alattvalói szociális biztonságának megteremtésében, védelmében. **A szociálpolitika ugyanis feltételezi az államot**. Ezért akár az ókorba is visszamehetnénk, hiszen számos emléket őriz a történelem olyan állami, uralkodói rendelkezésekről, amelyek az árvák, az özvegyek védelméről, öröklési jogaik érvényesítéséről vagy éppen a hozzátartozó nélküli szegények esetleg az idegen halottak eltemetéséről, rendelkeznek. Ismerjük a görögök vagy az ókori Róma adományozási gyakorlatát, s a kiszolgáltatottak védelmét szolgáló intézkedéseket Hamurapitól kezdve Szent István és

Szent László törvényein át angliai Erzsébeten keresztül egészen a Mária Teréziához és másokhoz köthető rászorultakat segítő szabályozások emlékéig. Rendelkezéseik azonban egytől egyig esetiek, rövidtávúak, vagy csak viszonylag szűk kört érintőek voltak, s nem hoztak létre hálózatokat, az egész országot, társadalmat átkaroló segítő intézkedéseket és intézményeket.

Többnyire az 1601-es angliai törvényektől szokás szociálpolitikáról beszélni, mert akkor már az állam – I. Erzsébet királynő – rendelkezik arról, hogy az egész országban gondoskodni kell a szegényekről. A feladat ellátása azonban kizárólag a községekre, azaz a településekre hárult. Az állam ezzel az intézkedésével egyrészt a szegények ellátását közösségi, tehát a társadalom által kötelezően elvégzendő feladatként ismerte el, viszont a munkában nem vett részt, s nem is alkotott részletszabályokat. Tevékenysége főleg abban a rendészeti jellegű beavatkozás sorozatban merült ki, amelynek során tízezreket akasztottak fel bűnösnek tartott szegénységük, illetve a (mély)szegénységgel magyarázható életmód problémák miatt.

A beavatkozás azonban megtörtént. Példát szolgáltatva arra, hogy közösségi szintű, – tehát jelenség számba menő – így nem egyedi problémák, kielégítetlen kezelése céljából közösségi beavatkozás történik. A beavatkozás céljai ugyanakkor összetettek. Nyilvánvaló, hogy alapvetően emberbaráti megfontolásokat kell látnunk mögöttük. De azt is tudnunk kell, hogy a közösségi, állami segítő beavatkozások mögött rendészeti, olykor közegészségügyi megfontolásokat, vagy egyszerűen csak az állam jótékony, paternalista magatartását, sőt néha kifejezetten politikai megfontolásokat, elvárásokat is találhatunk. Ilyenkor az adományozó, a donátor szerepében föllépő állam kívánja bizonyítani a lakosság előtt a szociális problémák iránti érzékenységet, de nagylelkűség és a személyes miliőt tiszteletben tartó hozzáállás nélkül ez kevéssé hiteles. Az adományozó pozícióba lépő állam a segítő beavatkozásért cserébe politikai támogatást, alattvalói magatartást várt.

A polgári típusú kormányok XIX. század végi megjelenésétől találkozhatunk ettől eltérő, a szociális támogatások, ellátások alanyait normatív és elvszerű keretek között támogató attitűdökkel, rendszeralkotással. Erre az 1870-es évek során került sor, amikor Európa államaiban egymás után jelennek meg különböző társadalombiztosítási alakzatok. A Bismarck-i német vagy a svédországi, és a gyorsan szétterjedő nyugat- és közép-európai társadalombiztosítások közös jellemzői, hogy az állam által megszabott törvényi szabályok hoznak létre kötelező jelleggel közös *tartalékolási rendszereket* a tipikusan bekövetkező kockázatok viselésére a munkaerőpiac dolgozói számára.

A társadalom és az egyes emberek életébe történő beavatkozás új szereppel ruhazza, hatalmazza föl az államot. Törvénykezése kötelező érvényű a munkavállalók és a tőke,

a tulajdonosi réteg számára egyaránt. Tekintélye és ereje növekszik, miközben széles körben erősíti az emberek szociális, – a közösség erejére építő – biztonságát, az élet kiszámíthatóságát. Hiszen betegség, baleset, rokkantság vagy öregség esetére is számíthatnak a munkavállalók megélhetésüket segítő pénzbeli jövedelemre (járadékra, nyugdíjra, stb). A társadalombiztosítás szociálpolitikai funkcióját a szükséglet kielégítés biztonsága alapozza meg. A kötelező járulékfizetéssel pedig bekapcsolja a védelembe magát a munkavállalót is, aki ezzel részese lesz saját biztonsága megteremtésének.

Így kapcsolódik össze köz- és magánérdek a köz- és magánfelelősséggel, a szolidaritással, a kiszámíthatósággal és az ésszerűséggel. Ez a szociálpolitika, amelynek igazi születésnapját is ezzel ünnepehetjük. Aktív állam, aktív emberekkel és munkaszervezetekkel, folyamatosan bővülő, szélesedő társadalmi részvétellel.

A szociálpolitikáról alkotott fogalmunk az eddigi áttekintés alapján meglehetősen összetettnak, nehezen átláthatónak tűnhet. Igaz, hogy maga az a tevékenység is, amit a szociálpolitika működési területeként ismerünk meglehetősen változatos. A szegények emberbaráti szempontokkal alátámasztott gondozásától, megsegítésétől, a keresztényeknek a teremtett ember méltóságára alapozott szolidaritásán, karitatív, szeretetből építkező emberi hozzáállásán keresztül a polgári lét önállóságra, civil kurázsira alapozó modern szociális jogfelfogásáig sokféle magyarázatot találunk. Egy szempont azonban minden szociálpolitikai felfogást összeköt: az pedig **a hátrányba, nehéz élethelyzetbe került emberek és csoportok támogatásának közösségi indíttatása, a támogatások szervezettsége és intézményesülése.**

Célok – feladatok – elvek

A szociálpolitika céljai között is hasonlóan változatos megfogalmazásokkal találkozhatunk. Ezek részletes áttekintését megelőzve nézzünk meg néhány közkeletű felfogást.

Közigazgatási leíró felfogás

Ez a megközelítés nem foglalkozik a szociálpolitika születésének és hivatásának elvi kérdéseivel, hanem gyakorlatiasan közelíti meg a fogalom tisztázását. Nem megérteni

akarja a szociálpolitikát, nem magyarázza meg, mint intézményt, rendszert vagy tudományt, hanem a létező, szociálisnak tekintett ellátásokat és szolgáltatásokat veszi számba. Egyszerűen tematikusan felsorolja őket, működésüket bemutatja, leírja, megnevezi az ellátottak körét, az intézményben használatos munkamódszereket. Az egyes ellátási területeket alrendszernek tekintve, azok együttesét nevezi szociálpolitikának.

Így a szociálpolitika alrendszerei az alábbiak:

- **Idősek Ellátása**
– Az idősek ellátása széles szolgáltató és segítő szociálpolitikai alrendszerben teljeseedik ki. Az *időskori biztonság*hoz kapcsolódva a célcsoportnak nyújtott *pénzbeli, természetbeni és a személyes gondoskodás* körében nyújtott ellátások sorolhatók ebbe a körbe. Például az idősek által az önkormányzatoknál igénybe vehető ún. *időskorúak járadéka, a közgyógyellátás, vagy az idősek nappali, átmeneti ellátásai, az idősek klubjai és az ápoló-gondozó otthonok (szociális otthon), valamint az úgy nevezett otthon közeli ellátások, mint a házi szociális gondozás, stb.*³
- **Gyermekjóléti ellátások, gyermekvédelem**
– Az összes gyermekvédelmi és gyermekjóléti ellátás és szolgáltatás, pénzbeli és természetbeni támogatás, a gyermekek védelmét, jólétét és jogait (gyermeki jogok) rögzítő jogi környezet, valamint a gyermeki lét védelmét szolgáló intézkedés, – beleértve a gyámügyi hatósági intézkedéseket is – gyűjtő elnevezése. Tehát a gyermekjóléti alap- és szakellátásokat, valamint a gyámügyi rendszer egészének működését, – beleértve a gyermekvédelmi, gyermekjóléti feladatokat ellátó gyámügyi igazgatási és koordinációs munkát végző Területi Gyermekjóléti Szakszolgálatokat is – értjük a fogalom, mint szociálpolitikai alrendszer alatt.⁴
- **Fogyatékkal élőket támogató ellátások**
– A fogyatékos emberek életminőségét, rehabilitációját, életvezetését támogató nappali, átmeneti, rehabilitációs és ápoló – gondozó ellátásokat, szolgáltatásokat, pénzbeli és természetbeni juttatásokat, és a fogyatékosok jogait, emberi, állampolgári méltóságát védő jogok együttesét, az érintettek közlekedését segítő támogató szolgálatokat, és más, pl. jeltolmácsolási szolgáltatást, stb. értjük alatta.

---

³ Lásd még: Idősügyi Nemzeti Stratégia. (!)

⁴ A gyermekvédelemhez, gyermekjóléthez sorolt pénzbeli támogatások elkülönülnek a családpolitikai rendszertől. Ez utóbbiakról a későbbiekben szövegezzük.

- **Szegényügy**
– Elsősorban a hagyományos szegénygondozást, a jövedelmi szegénység enyhítését célzó emberbaráti, karitatív, vagy más, a segélyezés fogalmkörébe tartozó eseti vagy rendszerbe illesztett, az állam vagy a helyi, települési önkormányzatok által működtetett támogatások együttesét érti alatta a szakma.
Ezen a területen különös jelentősége és hosszú időkre visszanyúló történeti hagyománya van az egyházi és civil szeretetszolgálatoknak, emberbaráti társulásoknak, a különböző vallási közösségek vagy szerzetesrendek nyílt és zárt szegénygondozásának.
- **Családvédelem, családgondozás**
Ma már szervezett, a szociális szakmán belül szinte önálló professzió alakzatait öltő családsegítő munka intézményesült rendszereit, szolgáltatásainak együttesét tekinthetjük ide tartozónak. A fogalmkörbe értjük valamennyi, a családok támogatására, segítésére irányuló önkéntes szervezeti formáció munkáját csakúgy, mint az állami családvédelmi, családtámogató rendszer pénzübeni és más, pl. a gyermeknevelést a családok saját otthonában lehetővé tevő ellátásokat, a gyermekgondozási segélyt (GYES), vagy a Gyermekgondozási díjat, a családi pótlékot, és más ún. nagy rendszereken keresztül nyújtott szociál-, illetve társadalompolitikai funkciójú konstrukciókat, s azok együttesét.
- **Menekültügy**
A menekültek, menedékesek, bevándorlók ellátását, integrációját, gondozását és jogvédelmét ma már Magyarországon is önálló intézményhálózat kezeli. A befogadó szállások, a menekültügyi adminisztráció kiterjedt, országos hálózatot alkot.
- **Munkanélküliek ellátása**
A foglalkoztatáspolitikai hálózat az egyik legkiterjedtebb professzionális igazgatási, képző, átképző, munkaerő közvetítő, stb. feladatokat ellátó alrendszere a szociálpolitikának. Közreműködője és végrehajtója az állami foglalkoztatás politikának és a civil vagy üzleti alapú munkaügyi szolgáltatásoknak (munkaerő kölcsönzés stb.)

A szociálpolitikához sorolható alrendszerek között meg kell neveznünk **az egészségügy és a szociális határterületén működő pszichiátriai és szenvedélybetegek** ellátását segítő szolgáltatásokat, valamint a meglehetősen elkülönült alrendszert alkotó **hajléktalan ellátás** területét is.

A szociálpolitika alrendszerei közé indokolt sorolni olyan egyébként nagymértékben önállósult társadalmi és közszolgáltató alrendszereket is, mint

- az **oktatást**,
- az **egészségügyet**, vagy például
- a **lakáspolitikát, lakástámogató rendszert**.

Ide sorolásukat az indokolja, hogy ezek a szociális szükséglet kielégítés leg-
alapvetőbb funkcióit gyakorolják. Működésük ugyanis alapvetően befolyásolja az életesélyeket, az életkörülményeket és életminőséget.

Ugyanis az **oktatásügy** szociológiai és egyben szociálpolitikai „értelme”, azaz társadalmi funkciója – modern világunkban – az, hogy jó esélyekkel felkészítsen a munkaerőpiacra való belépésre, illetve az onnan történő kilépés, kizáródás utáni visszailleszkedésre; tehát megalapozza, reálissá tegye a munkajövedelmen, önálló, személyes részvételen és erőfeszítésen, alapuló szükséglet kielégítést.

Hasonló érveléssel tekinthetjük az **egészségügyet** is szociálpolitikai, társadalmi alrendszernek. Hiszen nem más a szociológiai funkciója, mint, hogy az egészség megőrzésével és helyreállításával képessé, munkaképesé tegye az embereket a munkaerőpiaci teljesítésre, helytállásra. Ezzel természetesen ismét a munka világát, mint a szociális szükséglet kielégítés elsődleges színterét (megalapozóját) tekintjük a szociálpolitika alapjának.

Nem tehetünk másként a **lakásüggyel** sem. A lakás, lakhatás életünk alapszükségletei közé tartozik, s annak hiánya, vagy megléte, minősége, elhelyezkedése, méretei és felszereltsége, komfortja, stb. alapvetően befolyásolja életminőségünket, életesélyeinket, társadalmi teljesítményünket, tehát a szociális helyzetünket, szükséglet kielégítési lehetőségeinket.

Meg kell említenünk az úgynevezett nem klasszikus szociálpolitikához tartozó **társ-területeket** is.

- Ilyen például a **társadalmi felzárkózást segítő komplex területi kiegyenlítő politikák és azok többszektorú eszközrendszere**,
- az **egészségkárosodásból származó munkaképesség-csökkenéssel, a rokkantellátással foglalkozó szakterületet, valamint**

- az egyre jelentősebb szereplővé kinövő **adópolitikát**, amelynek jelenlétét és súlyát a foglalkoztatáspolitikai ösztönzések és a családtámogatások között értékeljük.

A leírt és áttekintett alrendszerek **közös jellemzőkkel rendelkeznek.**

- Az első és talán a legfontosabb, hogy mindazok **a szükségletek**, amelyek ellátása, kielégítése megtörténik bennük, azok nem csupán áttekinthető és összefüggő rendszert alkotnak, s intézményként jelennek meg a társadalomban, hanem **egyénekre lebonthatók**. Tehát a gyermekvédelem például társadalmi funkciókat ellátó, a fiatal korosztályt célcsoportjának tekintő intézmény és szolgáltatás hálózat, de végső soron az ellátott, védelembe vett, prevencióeszközökkel stb. gyámolított, segített *konkrét gyermek vagy fiatal személy egyéni életével, sorsával* foglalkozik. Ugyanígy a menekültként hozzánk érkező személy saját sorsát segíti, intézi a hálózat. Az idősellátás is konkrét személyeknek szolgáltat, nyújt védelmet. Az intézmények „észlelése”, elérhetősége és igénybevétele a személyes embert szolgálva egyszerre tölti be a **társadalmi intézmény és a személyes szükséglet kielégítés** szerepkörét.
- Közös jellemzőnek tekinthetjük azt is, hogy az egyes alrendszerek működtetése és fenntartása alapvetően közösségi jellegű, azaz **finanszírozása többnyire a közszolgáltatások, illetve a redisztribúció, a társadalmi újraelosztás keretei között történik.**

Különbséget kell tennünk a redisztribúció két formája, az **intertemporalis** és az **interperszonális** újraelosztás között. Előbbi döntően a közvetlen részvételen, felelősségen és hozzájáruláson (járulékfizetésen) alapul, az interperszonális, **személyek közötti újraelosztás** esetében viszont önkéntes, vagy az állam által kikényszerített szolidaritásról beszélhetünk. Ez azt jelenti, hogy a magasabb jövedelműek adójának, járulékának egy részét a szegények (szociális) jövedelmének kiegészítésére csoportosítják át. Az interperszonális újraelosztás elvének alkalmazása **a jövedelemegyenlőtlenségek csökkentésére alkalmas** szociálpolitikai eszköz.

- Ebből következik a harmadik közös jellemző is, nevezetesen az, hogy a szolgáltatások igénybevétele az ellátottak fizetőképességének korlátozottsága miatt – ugyancsak többnyire – **nem piaci alapon működik**⁵. Ezt indokoltá teszi az is, hogy az ellátások biztosítása egyszerre, egyidejűleg és egyenrangúan értelmeződik személyes és társadalmi, közösségi érdekként is.

A közigazgatási – leíró megközelítés tehát ezen alrendszerek együttesét tekinti szociálpolitikának. Ez egy érthető, világos és egyszerű felfogás, ugyanakkor nem törekszik az egyes alrendszerek társadalmi funkcióinak, kapcsolatrendszerének, a működés logikájának és mozgatóinak a megértésére, elemzésére. Figyelme viszont kiterjed az egyes alrendszerek ellátotti, alanyi köreire, célcsoportjaira, azok társadalmi és szociális, illetve állapotbeli jellemzőire, ápolási és gondozási, illetve anyagi, lelki szükségleteire, az intézményekben, szolgáltatásokban használatos eszközökre, munkaformákra és a teljes módszertanra. Használható leírását adja a szociális szakmának.

A szociálpolitikai fogalomrendszere és gyakorlata a fentieknél szélesebben is értelmezhető. Ugyanis a **szociális igazgatás**, az **ellátások tervezése és szervezése**, a **finanszírozás** és az **ellenőrzés** mind a szociálpolitika rendszerén belül valósul meg.

Funkcionalista megközelítés

A szociálpolitika fogalmának megértéséhez talán ez a felfogás vezethet el minket a legkönnyebben. Szociálpolitikáról ugyanis, mint a társadalom működési rendjét, belső viszonyait befolyásoló, **társadalmi funkciókat intézményszerűen betöltő** konstrukcióról beszél.

Megjelenik benne az a meggyőződés, hogy szükséges és lehetséges is az egyének vagy csoportok életminőségét, életkörülményeit oly módon alakítani, hogy azok mind a közvetlenül érintettek, mind pedig a szélesebb közösség, illetve a társadalom nagy csoportjai, sőt az egész társadalom számára is elfogadható és megnyugtató legyen. Ebben az esetben maga **a cél válik elsődlegesen társadalmivá**, hiszen **az egyének, csoportok elfogadhatatlanul rossz élethelyzetének javításában és problémáik megoldásában az egész közösség érdeke fejeződik ki**. Ez azt jelenti, hogy az intézménye-

---

⁵ Ez különösen vonatkozik a szolgáltatások finanszírozására, hiszen a magyar gyakorlatban folyamatosan csökkenő arányban ugyan, de mégis alapvetően meghatározó az állami normatív finanszírozás.

sített szociális szükséglet kielégítés – konkrét személyek konkrét problémáinak megoldására irányul ugyan, de valójában az egész társadalom életében tölt be olyan közösségi funkciót, amely megnyugvást, kiegyensúlyozottságot teremt.

Kiindulási pontnak tekinthetjük a **társadalmi harmónia, a társadalmi béke** megteremtésének vagy helyreállításának jogos igényét olyan, a közösség tagjaiban rossz érzést vagy félelmet keltő helyzetekben, amelyek esetén az egyéni problémáknak a társadalom egészére gyakorolt hatása már nehezen viselhető, vagy egyszerűen csak megzavarja a köznyugalmat. Gondoljunk csak arra, hogy még a mások szenvedése, nélkülözése, esetleg a közösségből történő kisodródása iránt érzéketlen emberekben is föltolul a rossz és elfogadhatatlan élethelyzetek megoldásának az igénye, ha fölmerül, hogy az a saját családjának, vagy a helyi társadalomnak az életére is hatással lehet. A tömeges vagy mélyszegénység élethelyzetei, a vele együtt járó, esetleg elutasított életmódformák, a kriminalizálódás mértéke, stb. joggal zavarhatja a mégoly közömbös többséget is akár, ha az veszélyezteti saját életminőségét, társadalmi pozícióját. Arra is gondolhatunk, hogy egyszerűen az emberi jóérzést sértik a szegénység látható, érezhető következményei. **Föltámadhat a lelkiismeret, az egyéni és a közfelelősség, a személyes és társadalmi szolidaritás érzése, sőt kötelezettsége is.**

Arról van szó tehát, hogy a szociális problémák, vagy egyes devianciák kiköthetnek egyensúlyukból társadalmakat, s a problémák megoldására születő szociális intézkedések és intézmények a megomlott társadalmi egyensúly helyreállításának funkciójával jönnek létre. Megvalósulásukkal létrejön, illetve visszatér az a társadalmi harmónia, amelyben az emberei élethelyzetek közötti különbségek, az egyenlőtlenségek és a megszokottól eltérő magatartásmódok még a „*társadalmi tűrőhatáron*” belül képesek maradni. Szociológiai értelemben ez a szociálpolitika funkciója.

Lássunk néhány egyszerű példát.

A szegénység a társadalmakban megszokott jelenség, hiszen mindig voltak és vannak közöttünk olyanok, akiknek az átlagnál kevesebb lehetőség jut az életben. Viszont, ha a szegénység méretei, kiterjedése és mélysége már túlmegy a közösség által elviselhető szinten, ha a nyomorúság jóérzésű ember számára már elfogadhatatlan, vagy a szegénykultúrák életmódbeli, egészségügyi, stb. következményei veszélyeztetik a jobb helyzetben élőket, akkor az már megzavarja, megbontja, a társadalom nyugalmát, békéjét. A szervezett, intézményszerű alakzatokat öltő szegénygondozás társadalmi funkciót tölt be azáltal, hogy a rászorulóknak hitt vagy minősített embereken és azok rossz életkörülményein, megélhetési problémáin segítő közösségi beavatkozásnak – pl. élelemmel, ruházattal, tüzelővel, stb. történő ellátásnak – a személyes megsegítésen

túli célja a közösség lelkiismeretének megnyugtatósa, a (helyi) társadalom egyensúlyának, békéjének, tehát a társadalmi harmóniának a helyreállítása. Gondolhatunk például arra is, hogy a **kábítószerek használata** különféle formái évszázadok óta jelen voltak a legkülönbözőbb társadalmak életében. Olykor megütközést, sőt megbotránkozást is keltett, azonban egészen addig nem jöttek létre a kábítószerek használata megelőzésével és kezelésével, vagy éppen üldözésével megbízott szervezetek, amíg a használata nem vált tömegessé, vagy nem veszélyeztette súlyosan a fiatal korosztályokat. A kábítószerek fogyasztók számának dinamikus növekedése, a súlyos egészségkárosodás, a számos korai és tragikus haláleset, a kábítószerek kereskedelmének növekedéséhez köthető bűncselekmények sokasága azonban átütötte a társadalom tűrőképességét. A társadalmi harmónia (egyensúly) tehát megbomlott, s a kezelőrendszerek azáltal a társadalmi funkcióval jöttek létre, hogy működésük segítségével helyreállítani az egyensúlyt, azaz csökkenjenek a kártételek és kisebb legyen a veszély.

Strukturális – dinamikus megközelítés

A szociálpolitika eszközeire, szolgáltatásaira és intézményeire, egyáltalán a létezésére keres magyarázatot ez a felfogás is. Az érvelés középpontjában a **társadalom belső viszonyaiban fellelhető súlyos asszimmetriákat, egyenlőtlenségeket, strukturális egyensúlytalanságokat** helyezi. Az adott társadalom jövedelemszerkezetében megmutató jelenség állandó és nehezen viselhető feszültségeket gerjeszt és tart fenn, amely önmagában is dinamikát, hajtóerőt biztosít a változások kikényszerítéséhez. Különösen a szélsőséges és tömeges (elosztási) egyenlőtlenségek, az egyes társadalmi csoportok között kialakult, sokszor elviselhetetlen, az életkörülményekben, életesélyekben és az eltérő életvitelben, életmódokban megmutató különbségek okoznak feszültségeket. **Modern társadalmakban ezek arra készítetik a javakat, jogokat és rendelkezési lehetőségeket egyoldalú fölénytel birtoklókat, vagy egyszerűen csak a közösség életéért felelősséget viselőket, hogy szociális intézmények rendszerbe állításával változtassanak, enyhítsék a feszültséget.** Ez a megközelítés tehát hasonlít az előbbire, de itt nem az egyensúly megteremtésének a funkciója ad magyarázatot a szociálpolitika létezésére, szükségességére, hanem a „megszabadulás” kényszere, a feszültségektől való eltávolodás mozgatja a folyamatokat.

Strukturális feszültségek **a társadalmak térszerkezetében is** megragadhatók. Gondoljunk csak a Magyarország keleti, észak-keleti és a nyugat-dunántúli megyéinek fejlettsége, jövedelemtermelő képessége, infrastrukturális viszonyai és a lakosság életkörü-

rülményei, kereseti és szociális viszonyai közötti különbségekre. Majd' fölborul az ország. Szinte természetes, hogy maga a helyzet okozta feszültség készteti az orszáért felelősséget viselőket területi kiegyenlítő, gazdaságfejlesztő és területileg célzott társadalmi felzárkózási és szociális, egészségügyi, oktatási, stb. programok kidolgozására és működtetésére.

Foglaljuk össze!

A szociálpolitikáról kialakult különféle álláspontok és magyarázatok áttekintése során eljuthatunk arra a következtetésre, hogy valójában **közösségi funkciók betöltésére hivatott rendszerről, társadalmi intézményre alakuló hátránycsökkentő feladatokat ellátó közösségi szolgáltatások hálózatáról beszélhetünk.**

Ebből következik tehát, hogy szociálpolitika alatt a társadalmi egyenlőtlenségek és hátrányok mérséklését célzó olyan intézményesülő társadalmi cselekvést értünk, amely az egyéni és közösségi (állami) felelőségekre építve szervezi és működteti szolgáltatását.

Leegyszerűsítve beszélhetünk olyan **szükséglet kielégítő rendszerről** is, amely többnyire nem piaci jelleggel működik, és – főleg – az *állami újraelosztásból* nyeri a forrásait. Nem piaci jellegű, mert a szociális segítség vagy hátránycsökkentés árát a legtöbb érintett jövedelemhiánya miatt nem lehetséges ráterhelni az érintetteknek. Ez persze nem csak a jó ízlésünket, a szociális ethoszt, vagy emberiségünket sértené, hanem ellentétben állna a szegények alapvető lehetőségeivel és érdekével is. Azt is rögzítenünk szükséges, hogy a szociálpolitika „**főszereplője**” **az a modern állam**, amely – bármily korlátozottan is –, de elismeri és föl vállalja a polgárai jólétéért viselhető felelősséget.

Az állam szerepét ugyanakkor megelőzik az egyéni és a közösségi – a személyes, a családi, a civil és az egyházi – felelőségek és szerepkörök, tehát maga a szűkebb vagy tágabb társadalom, az egyéni és a közösségi, azaz társadalmi érdek, lett legyen az bármily sokszínű és széttagolt is.

A szociálpolitikának címzett feladatok okán beszélhetünk **társadalmi problémamegoldásról**, sőt akár konfliktuskezelésről is. Olyan gondolkodásmódokról, amelyek a társadalom nyugalma, az egyéni és csoportkonfliktusok enyhítése érdekében tett szociális célú beavatkozásokra hangsúlyozódnak. Olyan intézkedésekre, amelyek beépülve a társadalom működési rendjébe intézményszerű, elérhető és hozzáférhető szolgáltatásokká épülve tesznek szolgálatot az emberi közösségnek. Kiszámíthatóságuk, „üzemszerű és látható” működésük növeli a **közbizalmat és a biztonságérzetet**.

A motivációk között természetesen ott találjuk a méltányosság, a szolidaritás és a társadalmi igazságosság értékeit, illetve azokat a **társadalmi elveket**, amelyek a **közjó** előmozdításán és szolgálatán keresztül hivatottak egy „jobb”, élhetőbb társadalmat működtetni.

Azzal is tisztában kell azonban lennünk, hogy a szociálpolitikának csak az egyik, – bár talán a legfontosabb – területe a **jövedelmi különbségek, a szegénység enyhítése, az esélyegyenlőség előmozdítása, az életésélyek növelése**. Kielégítésre váró **szükségleteink jelentős része azonban nem közvetlenül anyagi természetű**. Gondoljunk csak arra, hogy az időseknek, a betegeknek, a sérülteknek, a gyerekek jelentős hányadának nem elsősorban anyagi támaszra, hanem éppenséggel **ápolásra, személyes gondoskodásra** van szükségük. Olyan igényekről, szükségletekről van szó, amelyeket a család elsődleges feladatellátása után természetesen a szociálpolitika elégít ki a maga szolgáltató és ellátó rendszereiben. Az is igaz ugyanakkor, hogy az ápolás, a gondozás *speciális szakértelmet* igénylő munka, olyan professzionális tevékenység, amely nagyon is költséges. Sokat költünk rá megrendelőként, szolgáltatást igénybe vevőként, adófizetőként és jelentős összeggel terheli meg az államkassza társadalmi közkiadások oldalát is. A szociálpolitika, a szociális ellátás tehát *költséges* dolog. Ebből következik, hogy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetőségei a javak eloszlásának csaknem olyan mintázatait mutatják, mint amelyet egyébként az adott társadalom jövedelem eloszlása, jövedelem szerkezete vizsgálatokor tapasztalhatunk.

Arra is gondoljunk ugyanakkor, hogy, legkomolyabb problémáink nem is anyagi természetűek. Sokkal több hiányunk, és így igényünk is van **figyelemre, szeretetre, társadalmi elfogadásra és befogadásra**. Ezek nélkül **nem lehet élni**, még akkor sem, ha éppen ez *a ma élő ember tömeges lételménye: magány a közösségnek nevezett társadalomban*.

Szociális rendszereink akkor működnek funkcionálisan, ha ezekre a szükségletekre is kiterjed a figyelme, látóköre.

A szociálpolitika értelmezési keretében helyet kaphatnak azok a „*második generációs*”, új típusú célok és feladatok is, mint

- a **szociabilitás**, azaz a társas képességek, a közösséghez való alkalmazkodás képességének fejlesztése, vagy
- a társadalmi mobilitást elősegítő **emberi tudástőke**,
- az **adaptációs**, a változó környezethez való alkalmazkodás képességének fejlesztése, és
- az **innovációs képességek** megerősítése is.

Mindezek, ha áttételesen is, de szorosan kapcsolódnak a szükségletek kielégítését megalapozó személyes képességekhez és a közösségi (politikai) akarathoz és lehetőségekhez. Ebből következik azonban, hogy **a társadalom által elismert szükségletek nem mindegyike származik hátrányból vagy társadalmi egyenlőtlenségből**. Megfogalmazható például olyan társadalmi (társadalompolitikai) közérdek is, amely a családok anyagi biztonságának megerősítését, illetve népesedéspolitikai célokat a munka világához kapcsolódó **adókedvezményekkel** kíván előmozdítani. A „**vásárolt jogon**” működő, járulékfizetéssel megalapozott munkanélküliségi, baleseti és betegségi ellátások ugyanakkor **biztosítási alapon** működnek, és így elkülönülnek a jövedelemhiányhoz kapcsolt rászorultsági elvű ellátásoktól.

A szociálpolitika tehát összetett fogalom, – akár gyűjtőnévként is értelmezhetnénk –, hiszen a szakma és a közbeszéd mindazokat az állami, kormányzati, egyéni és közösségi intézkedéseket, a támogatási és beavatkozási formák többszektörű rendszerét érti alatta, amelyek az emberek mindennapi életének, életkörülményeinek, életminőségének és életesélyeinek, összefoglalóan: jólétének a megőrzését és javítását célozzák. A nemzetközi irodalom többnyire a „*jóléti, illetve szociális védelmi rendszerek*” (*social protection*) kifejezést használja.

A *jólét*, vagy a *jóléti politika* szó használata is elterjedt, és gyakorlatilag a szociálpolitika szinonimájaként került be a szótárba. Mivel az emberek többsége kizárólag a sze-

génység kezelését érti a fogalom alatt, gyakran kelt visszatetszést az elnevezés. Különösen a népjólét⁶ kifejezést éri laikus kritika.

Az elosztás elvei

Induljunk ki abból a kedvező helyzetből, hogy a szociális rendszerek működtetéséhez rendelkezünk forrásokkal. Ezek eredendően és többnyire adófizetői hozzájárulások a fenntartáshoz. Viszont a rendelkezési jogot a szolgáltatók, azaz az egyének, a civil és egyházi közösségek, az önkormányzatok, professzionálisak és laikusok, és természetesen maga az állam gyakorolja.

Az egyes ellátások finanszírozási igénye rendkívül nagy változatosságot mutat, sőt a szolgáltatások igénybevevői (a kliensek) is igen különböző státuszúak, illetve anyagi teherbíró képességük is széles skálán mozog. Ebből (is) következik, hogy a szociális célú források felhasználása **elvi megalapozást igényel**. Olyan szempontrendszer alkalmazását követeli meg, amely kifejezi a szolgáltatói költségeket, és társadalompolitikai preferenciák mellett súlyozza a költségeket mind a rendelkező, mind pedig a felhasználó érdekeinek figyelembe vételével. Hogy mindenki, de legalább a szakmában dolgozók számára világos legyen a források felhasználásnak rendje, határozott álláspont kialakítása szükséges.

Az univerzalitás elve

Az egyes országok társadalompolitikája gyakran kijelöl olyan ellátásokat és igénybevevői köröket, akiket előnyben részesít, legalábbis garantált módon biztosítani kívánja számukra az ellátáshoz való hozzáférést. A cél elérése komoly politikai és szakmai elszánást, sőt társadalmi támogatást és elfogadást igényel, de megfelelő források rendelkezésre állása mellett az univerzalitás elvének alkalmazása sikerrel járhat, működőképes.

Pontos megfogalmazásban azt jelenti, hogy egy adott ellátásra *mindenki, vagy egy jól lehatárolható kör minden tagja jogosult az ellátásra*. Magyarországon ilyenek például egyes családpolitikai célzatú ellátások, mint a családi pótlék, vagy a gyermekgondozási segély, a GYES.

---

⁶ Lásd pl.: népjólét, Népjóléti Minisztérium. Az elnevezést a pesti utca embere gyakran Néprosszléti Minisztérium néven aposztrofálja, utalva arra a társadalmi elégedetlenségre, amely a gazdasági visszaesés és a súlyosbodó szociális válsághelyzetek miatt alakul ki.

Az univerzalitás elvének alkalmazásakor *alanyi, vagy állampolgári jogosultság* keletkezik, tehát a feltételek teljesülése, – például a saját háztartásban nevelt gyermek igazolása – esetén az ellátás megítélése már nem képezi mérlegelés tárgyát, hanem *jár az arra jogosult személynek*.

A szelektivitás elve

Az elnevezés talán nem a legszerencsésebb. Nevezhetjük *rászorultsági elvnek* is. A rendelkezésre álló források szűkössége arra inti a segélyezési rendszereket működtetőket, hogy fokozottan ügyeljenek a célzottságra, azaz arra, hogy a jövedelemhiány vagy ápolási szükséglet miatt a leginkább rászoruló személyek jussanak ellátáshoz. A szelektivitás elvének alkalmazása többnyire a *pénzbeli segélyek* működtetésekor érvényesül.

Fejlett jogrendszerű democráciákban ugyancsak jogosultság keletkezik azáltal, hogy nemzeti szintű vagy helyi, önkormányzati rendeletek szabályozzák a *jogosultsági, hozzáférési feltételeket*. Alapesetben az ellátás *adhatóvá* válik a kiválasztott célcsoport, például alacsony jövedelmű családok, idősek, stb. számára. Amennyiben jövedelemvizsgálat, környezettanulmány (means teszt) igazolja a rászorultságot, akkor az érintettek jogosultságot szereznek. Ezt hívjuk *diszkrecionális jognak*, – korábban – *rászorultsági vagy szegény jogon szerzett ellátásnak*.

Itt érdemes szót ejtenünk a segélyezésről, mint az egyik leggyakrabban használt szociálpolitikai eszközzel. Sokan gondolják ugyanis, hogy a segélyezéssel megoldhatók a jövedelemhiánnyal küszködők, a szegények problémái. Azonban az előnytelen, rossz társadalmi pozíció segélyekkel nem szüntethető meg, nem képes megalapozni a felfelé jutást. A segély, – pénzbeli vagy természetbeni – arra alkalmas csupán, hogy átmenetileg enyhítsen a helyzeten, csökkentse a jövedelemhiányt. Ez a funkciója, nem több, és nem is kevesebb. Szükséges és elvárható eredményét a hiány áthidalásában jelölhetjük meg. A segélyek folyósításának időtartama, mértéke és gyakorisága a rászorultságtól, az érintett személy állapotától függ. Nyilván nem lehet évekig, élethosszig segélyekkel fenntartani életüket. A szegénység mélysége és tartóssága más, például a felzárkózást elősegítő komplex beavatkozásokat kíván. A segélyezést a szociálpolitika a segítség tartós eszközeként fogja a jövőben is alkalmazni.

A biztosítás elve

A modern szociálpolitika „születésétől fogva”, azaz a társadalombiztosítási rendszerek létrejöttétől ismeri és alkalmazza a biztosítási elvet. Ennek lényege, hogy **munkavállalói jogviszonyhoz kötötten járulékfizetéssel** valóságos anyagi biztonságot vásárolnak maguknak és (részben) hozzátartozójuknak az érintettek. „Ennek fejében” **a kockázatok bekövetkeztekor**, tehát betegség, rokkantság, elhalálozás vagy a nyugdíjkorhatár elérése esetén jutnak hozzá járandóságukhoz (a járadékhoz), azaz gyógyító ellátáshoz, rokkantjáradékhoz, nyugdíjhoz vagy hátramaradotti (özvegyi vagy árva-) ellátáshoz az érintettek. A biztosítási elv kerül alkalmazásra a **munkanélküliek ellátásában** is. A munkavállalók⁷ ez esetben is ún. **munkanélküli járulék** fizetésével szerzik (vásárolják) meg a jogot az ellátásra, ami lehet pénzügyi segély (álláskeresői járadék) vagy más szolgáltatás. A biztosítási elv alkalmazásával alapvetően ún. intertemporális, időbeli újraelosztás valósul meg, amikor is lényegében önmagával, időben osztja meg a kockázatot (és a befizetett összegeket is) a munkavállaló.

A biztosítási elv alkalmazása kiszámítható módszert adott a szociálpolitika kezébe és vált a szociális biztonság egyik leghatékonyabb eszközévé.

A szegregáció elve

Az elnevezés tartalma értelmezést igényel. A kifejezést általában az egyes hasonló jellemzőkkel leírható társadalmi csoportok, szegénykultúrában élők, vagy éppen fordítva jó, esetleg kiemelkedő társadalmi pozícióban élők, egymást tudatosan vagy spontán módon választók, esetleg nemzeti, etnikai közösséget tartó csoportok lakóközösségét értjük alatta

Az elkülönülés érdekes példáit láthatjuk pl. New Yorkban, ahol még mindig kontinensen elkülönülnek a különféle bevándorló csoportok az egyes lakónegyedekben. Találhatunk kínai, olasz, magyar, zsidó, afroamerikai (fekete), stb. közösségeket, néha gettókat, vagy sorompókkal, őrző – védő szervekkel leválasztott lakóparkokat. Európa szerte, így Magyarországon is fellelhetők hasonló módon kialakult *szegregátumok*. *Nálunk főleg a cigány/roma közösség telepszerű szegregátumait találjuk igen nagy számban.*

A *szociális ellátásban* is használatos a kifejezés. Szegregált körülményeket találunk szinte minden bentlakásos szociális vagy gyermekvédelmi intézményben, hiszen az ellátás többnyire az eredeti lakóhelytől és a helyi társadalom lakóövezeteitől is elkülö-

---

⁷ A munkanélküli járulékot a munkaadók is fizetik, ráadásul lényegesen nagyobb arányban, mint a munkavállalók.

nült elhelyezést biztosít. A szegregáció elvének ilyen jellegű fenntartása az ellátottak állapota alapján indokolt lehet, hiszen sok esetben nem lehetséges integrált körülmények között elhelyezni az érintetteket.

Az integráció elve

Az ezredforduló előtti évtized jelentős fordulatot hozott az intézményi elhelyezés, az együttnevelés, illetve az együtt gondozás területén. Előtérbe kerültek az integrációs igények a közoktatásban, a lakáspolitikában és a szociális területen egyaránt. Széles körben meghonosodtak az ún. *családotthonos*, vagy *lakóotthoni* elhelyezések, melyekben az ellátottak a helyi társadalom lakókörnyezetében élhetnek, s így képessé válhatnak a szélesebb kapcsolatteremtésre. Különösen a gyermekvédelem területén történt fontos előre lépés, hiszen a korábbi tömeges, olykor több száz fő elhelyezését biztosító intézményhálózat lebontásra került. Helyüket sok esetben már kis létszámú gyermek- és lakóotthonok, más területen pl. a fogyatékosok ellátása esetén ugyancsak lakóotthonok és félutas házak⁸ foglalták el.

Az integráció elvének alkalmazását sokszor éles viták kísérik. Erőltetett módon, a megfelelő feltételek biztosítása, például megfelelően képzett szakszemélyzet alkalmazásának hiányában, a környezet felkészítése, érzékenyítése nélkül, vagy aránytalan létszámok mellett az integrációs törekvések inkább a konfliktusokat erősítik, és csökkentik a szolidaritást, a társadalmi befogadásra való hajlandóságot. Az integráció ezért csak megfelelő előkészítés esetén lehet sikeres.

---

⁸ Az ún. félutas házak általában azon személyek ellátásában játszhatnak szerepet, akik állapotuknál fogva segítő személyzet figyelme, támogatása mellett bizonyos fokig már alkalmasak az önálló életvitelre, önellátásra, közlekedésre, stb. Egy idő után megteremtődhet annak is a feltétele, hogy önállóságuk kiteljesedjen.

NO ÉS A TÁRSADALOMPOLITIKA?

Ideje a dolgok logikáját helyretenni. Szociálpolitikáról szólva jobban tesszük, ha előbb, de legalább utóbb tisztázzuk a szélesebb, összefoglalóbb fogalomhoz való viszonyát. Túl az ösztönös, reflex szerű szociális akciókon és intézkedéseken, világossá kell tenni, hogy a szociálpolitika minden esetben, mint *részpolitika*, valamely markáns társadalompolitikai konstrukció alrendszerként kap karakteres arculatot. A társadalompolitikák ugyanis a társadalom egészét, belső viszonyait és működési módját veszik célba, azzal a tudatossággal, hogy hatni akarnak rá. *Hatni, és átalakítani, hozzárendelni ahhoz az értékészlethez és érdekekhez, melyeket az adott politikai közösség képvisel.*

Társadalompolitikai tudatosságra a XIX. század közepétől tudunk rámutatni. Ekkor kezdtek megszerveződni azok a politikai pártok, melyek sajátos ideológiai rendszert és elvi alapokat teremtettek működésükhöz. Az állami politika szintjén azonban ez az elvi tudatosság csak a következő században jelent meg határozott formában. Az egyes politikai erők, s maga az állam is ráébredt a társadalompolitikai tudatosság erejére, s egyre összehangoltabban fogalmazta meg nézeteit, s alakította ki beavatkozási stratégiáit. Ezek már egyértelmű társadalom átalakító programokká szerveződtek, felhasználva hozzá a modernizálódó társadalmak kínálta lehetőségeket. Zártabb, ellenállóbb viszonyok között viszont gyakorta fordultak az ideológiai konfrontációk erőszközöttárhoz.

A társadalom, a belső viszonyok átalakítását ideológiai megfontolások mentén gondolták végig. A beavatkozási szándékok **egységes nézetrendszerre** alakulva fejlődtek, és **stratégiai célkitűzések** megfogalmazásával teljesedtek ki. A stratégiai célok elérése érdekében a **hatalom megszerzése**, legalábbis **befolyásolása** vált közvetlen feladattá. Az így létrejövő egyes társadalompolitikai stratégiák valós társadalmi problémák megoldására tesznek javaslatot. Közös kiindulópontot a létező társadalmi viszonyokkal való elégedetlenség, illetve a saját elképzelésekbe, az igazságos és szabad társadalmak, a jó élet és a jó kormányzás megvalósíthatóságába vetett őszinte hit jelentett. A helyzetértékelés, a konkrét célok, és a megoldási javaslatok mégis rendkívül eltérőek, ami a nézőpontok, az érdekek és az értékek változatosságával és többnyire a társadalmi kommunikáció hiányával magyarázható.

Mielőtt rátérnénk a legmarkánsabb társadalompolitikai stratégiák áttekintésére, vissza kell térnünk ahhoz a gondolathoz, hogy **az egyes társadalompolitikák ténylegesen részpolitikákon keresztül érvényesülnek.** Beszélhetünk persze, és tapasztalato-

kat is szerezhethetünk liberális vagy konzervatív társadalompolitikákról általánosságban is. Sokkal érthetőbb és kézzel foghatóbb azonban, ha a társadalompolitika részpolitikáit vesszük szemügyre. A liberális oktatás-, média-, vagy szociálpolitikán, szociáldemokrata lakás-, vagy kultúrpolitikán, konzervatív gazdaságpolitikán, illetve ezek elemzésén keresztül tudunk érvényes információkhoz jutni. A politikai, közpolitikai cselekvés megismerése, a gyakorlat föltárása alapján lehetünk képesek felismerni, beazonosítani mind az egyes politikai közösségeket, mint azok társadalompolitikai irányultságát, elveiket és tényleges gyakorlatukat.

TÁRSADALOMPOLITIKAI STRATÉGIÁK

Mielőtt kísérletet tennék a legjelentősebb társadalmpolitikai stratégiák áttekintésére, teszek egy merész és provokatív kijelentést. Valamikor a XVI. század tájékán úgy látszott, összedől a világ. Mármint az a stabil, kiszámítható és tájékozódásra alkalmas világ, amelyben minden a helyén van, jól beazonosítható, és amelyben minden az, aminek látszik. A fennálló rendben bízni lehet. Pontosabban abban lehet bízni, hogy egy évszázadok óta szakrális és erkölcsi környezet vezérelte társadalomban mindenki egyformán hiszi és érti a jót és a rosszat. Azonos módon értelmezi azt a világot, amelyben él és amelyben transzcendens, az örök életet megcélzó módon él az ember, még akkor is, ha persze esendő. Örök, legalábbis annak tűnik a társadalom rendje is. A kormányzati (uralkodói) hatalom felhatalmazása és legitimitása szinte kétségen kívüli. A zsarnok nem látszik másnak csak zsarnoknak, s az alattvaló teszi a dolgát a maga helyén. Paradicsomi világ! Hinni tud az ember a szemének. A gonosz eddig még nem mondta „*mi közöd hozzá*”, és nem mondta „*na és...!*”. Ha kérdőre vonták, azt mondta, „*én vagyok az erősebb és hatalmasabb, jobban teszed, ha ehhez tartod magad*”, de sosem kérdezte, „*mi az, hogy igazság, és különben is, ki mondja meg?*” Szinte föl sem merült, hogy másként is lehetne értékelni a világot, mint, ahogy van. Nem volt jó világ, csak igaz. A gyöngék gyöngék voltak, az erők erők, a hatalmasok hatalmasok. Jó mégiscsak azért lehetett, mert mindez kiszámítható volt és biztonságos. A társadalmak belső viszonyrendszerei többnyire kölcsönös szolgáltatásokra épültek. A jelentős, és legtöbbször csak nagy nehézségek árán átjárható hierarchiák merevségük ellenére familiáris kapcsolatokra szerveződtek. A feudális birtokrendszer urai és szolgálói egymásra utalva élték életeiket. Ez volt a **rend**.

A társadalmat politikai testnek (body politic) gondolták. Olyan szervezetnek, amelyben – csakúgy, mint az emberi testben – minden szerv és testrész különböző, és mindnek megvan a maga előre kijelölt szerepe és feladata. A hatalom Istentől származott, és a társadalmi alá-fölé rendelés viszonyai elfogadottak voltak. Természetesnek tekintették, hogy vannak uralkodásra és vannak alárendeltségre születettek. A társadalmi test feje az uralkodó, és a tagok nem rendeződnek a társadalmi egyenlőség mintázataiba. Természetes ugyanakkor, hogy a társadalom tagjai az emberi test különböző szerveihez hasonlóan egymástól eltérő feladatokra rendeltettek. A természetes hierarchia megbomlása a szervezet – a test és a politikai test – egészségét veszélyeztetné: a has nem veheti át a fej helyett az irányítást. A kialakult egyenlőtlenségi rendszert fenntartható és elviselhető, mi több szükséges és elfogadott társadalmi tényként ismer-

ték el. Nem volt kétség. A társadalom mindennapi életét a vallásosság szakrális levegője és szokásrendje stabilizálta, és töltötte meg mindenki számára érthető tartalommal.

Ebből társadalmi „ősbizalomból” billentette ki Európát előbb a vallási, majd a politikai reformok újíto szelleme. A háttér a megerősödő, emancipálódó, és hatalomra, kormányzati részvételre igényt tartó polgárság törekvései adták.

A feudális rendiség kereteit azonban hosszú, új típusú küzdelmek lefolytatása árán lehetett csak szétfeszíteni. Előbb a **polgári lét összetevőieért** folyó küzdelmekben születnek meg olyan új típusú szabadságok, amely a gondolkodásában és cselekvőképességében független, tulajdonszerzésre és gazdálkodási önállóságra, vállalkozásra képes személy önállóságát, szabadságát teremtette meg. A polgárosodási törekvéseket szolgálva születtek meg a **lelkiismereti, a vélemény és vallásszabadság, a szabad kezdeményezés és vállalkozás, a személyes szabadság, valamint a tulajdonszerzés szabadságának (jog)intézményei.**

A XVIII. századtól már a **polgári lét politikai összetevőieért** folyó küzdelem tanúi lehettünk. A polgárság közhatalomba emelésének igénye évszázados és igen kemény ellenállást legyőzve hozta el már a XIX–XX. század fordulójára azt a világot, amelyben a **szabad választás és választhatóság, a szavazategyenlőség, és a rendies előjogokat leváltó közteherviselés** intézményeivel megszületnek a **jogállamiság** első példái a **többpártrendszerű parlamentáris demokráciák** megalakulásával.

A társadalmi megújulás évszázadai egyszerre nyitottak ablakot az új és szabad ember szellemiségének, a független, önmagát eltartani képes és felelősséggel felruházott polgárnak, s hagyták magára a szabadverseny kíméletlen feltételei között vergődve a feudális kötöttségeitől megszabadult, s egyben védettségét is elvesztett emberek tömegeit. A szolgálatot teljesítőkből bérmunkások lettek, akik szabad emberként özlötlék el az ipari forradalom technológiai megújulásától növekvő városokat. Ott azonban a többségre nem várt más, mint a proletársors soha nem látott kiszolgáltatottsága és nyomorúsága. Polgári jogaik pusztá formalitássá zsugorodtak. Szabadság és igazságtalanság, vagy inkább a **társadalmi igazságtalanság szabadsága** uralkodott el, a történelem legszélsőségesebb és legkilátástalanabb, tömeges egyenlőtlenségeivel. Ez volt a szabadverseny liberális (klasszikus) kapitalizmus társadalmi ára. A politikai jogaikkal élni képtelen, polgári szabadságát értékelni nem tudó tömegek létélményévé az esélytelenség, a védtelenség, a tőkének (elsősorban ipari vállalkozóknak, a termelőeszközök tulajdonosainak) való kiszolgáltatottság lett.

Az új, polgári tulajdonosi réteg, amely viszont a **hasznot** tekintette frissen szerzett szabadsága értelmének és céljának, értetlenül állt munkásai helyzete, **nyomorúsága** és

egyre határozottabban megfogalmazott **követelései** előtt. Magára, mint erőfeszítései eredményének jogos tulajdonosára és mint kenyéradóra tekintett. **A tőke szabadsága a munka** (önmaga munkaerejét és szaktudását, valójában teljes személyes életét, egzisztenciáját áruba bocsátó bérmunkás) **jogainak korlátozásával** került olyan versenyhelyzetbe, amelyben az utat az egyik fél mezítláb kellett végigjárja. Mindebből következik, hogy a társadalmi konfliktusok egyre élesebbé, a **társadalmi igazság** keresése egyre határozottabbá, fontosabbá vált a hétköznapi ember és a társadalom megújításán gondolkodók számára. A liberális kapitalizmus hozta el azt a világot, amelyben az emberek felismerték, hogy a társadalom viszonyai nem az isteni rendelésből eredeztethetők, hanem „saját erőből” is megváltoztathatók. A gondolkodás középpontjába ezáltal a **jobb és igazságosabb élet** megvalósításának kérdései kerültek. A választakat **a kiteljesedés nélküli polgári szabadság illúzióvesztése és a társadalmi megváltást hirdető tanok** iránti fogékonyság hangolta.

Liberalizmus

A szellem- és társadalomtörténet, és persze a hétköznapi élet boldog békeidejét zaklatja föl a késő reneszánszsal beköszönő új világ. A gondolkodásnak és az emberi szellem kiteljesedésnek olyan új, pezsdítő és mozgósító világa, melyhez hasonlót utoljára Arisztotelész és Szókratész, majd talán a keresztény lélekóriások és bölcsek, Szent Ágoston, majd Aquinói Szent Tamás óta nem tapasztalt Európa. Életöröm és türelmetlen várakozás a megújulásra.

Az új dolgok iránti fogékonyság és nyitottság, **az igazság társadalmi arcának keresése**, a mindennapi élet új kereteinek kialakítása vált feszítő igényévé a tündöklő középkorból a modernitás felé haladó embernek. A függetlenséget, befolyást, hatalmat, személyes előmenetelt remélő törekvések célja **a polgári szabadság megszerzése** lett. A változások legfőbb mozgatója és inspirálója a fennálló rendet (status quo), a stabilnak és kimozdíthatatlanul öröknek hitt fennálló viszonyoknak a megkérdőjelezése, a **szkepticizmus** lett.

A világban a rendet egyedül Istentől remélő ember eltávolodik az életének biztonságot adó közösségtől, és a lelkének üdvösséget ígérő szakralitástól. Saját személyes és egyéni érdekeit keresve sodródik az állandósult, – békét többet nem ígérő – kérdések világába. A szemével az égre tekintő ember ezentúl csak a lába elé néz, s már nem bízik sem rendben, sem erkölcsben, sem a hitet közösségi keretek között őrző Egyház-

ban. Újakat kreál magának. Saját istent, saját magyarázatot, saját értelmezést ad az életnek, és nem fogad el többé tanácsot. „*Senki nem birtokolja az igazságot*” – mondja föl magának az új igét. Magam teremtem önmagam, s magamat koronázom meg saját akaratomból. Én, az új és szabad ember követelek helyet és tiszteletet magamnak. Szabadságomban senki nem korlátozhat, csak a másik ember szabadsága. Ez azonban olyan ütköző pont, melyen **elakad az elszabadult gondolat**, s állandósul a konfliktus ember és ember, ember és közösség között.

Ez a liberalizmus. A szabadság keresésének személyes arca, melyben független **individuumok** találják magukat egyedül és egyre magányosabban az egyre növekvő tömegben. A közösség, a kollektív identitás, a társadalom nem fontos többé. Olyan objektív „külső körülmény” csupán, amely létezik ugyan, de nem más, mint **önálló emberi cselekvések eredménye** mi-tudat és a közösséghez tartozás élménye nélkül. Fontossága és érvényessége tehát csak a személyes én lehetőségeinek biztosításáig terjed. Ez már a „**magánemberek társadalma**”⁹ (RAWLS, 1997.). Azoké az **öntudatos feltörekvő polgároké**, akik „úgy látták magukat, mint akik meg tudják választani és meg is választják saját végső céljaikat”.¹⁰ **Burzsoá és citoyen**: tulajdonra törekvő **állampolgár polgár**, aki tisztában van jogaival, teljesítménye értékeivel, a szabadság nyújtotta lehetőségekkel.

Az új ember magának töri az utat, csak magának.

Az individuum önállóságának, függetlenségének azonban egyetlen és megkérdőjelezhetetlen magyarázata lehetne a Teremtésben az Istentől kapott személyre szóló **szabadság s vele az a felelősség**, amely az élővilág fölé emeli. Ez azonban közösségi alkalmazkodást igényel, kimozdíthatatlan hitet az éppen ettől eltávolodó világban. A személy függetlenségének morális bázisa így nem lehet más, csak **a jog és az egyenlőség**. Ez a polgári lét alapja. A **jog biztosíték a függetlenségre**, a rendi tekintélyektől való megszabadulásra, a kiszámítható társadalmi környezetre, az egyéni erőfeszítések és a teljesítmény eredményeinek teljesülésére. Beszélhetünk akár a jog egyfajta apoteózisáról, megdicsőüléséről is.

Ez a liberalizmus legnagyobb történelmi érdeme: a jog beemelése az egyéni és közcselekvésbe. Az **egyenlőség eszméje** a társadalmi részvétel, a kényszermentes élet, az **azonos bánásmód és életlehetőségek, és az azonos elbírálás** ígéretét tartogatja.

⁹ RAWLS, John 1997 Az igazságosság elmélete. Budapest: Osiris. 603.

¹⁰ Uo. 650.

A jog és az egyenlőség szabadságharcban születik. Olyan szellemi és politikai küzdelemben, amely rombol és épít is egyszerre. Letöri a „régí rend”, az „ancien rezsim” idejét múlt, de védelmet és kiszámítható életet biztosító bástyáit. Helyette a bizonytalan, de szabadon szervezett élet szabályozatlansága közeleg. Az új rendben nincs egyetlen biztos és kimozdíthatatlan, bizalmat sugárzó hely sem. Minden változó. Kellenek a reformok, de a haladásnak nevezett eljövő időben minden bizonytalan. **Egyedül a változás állandósul.** A minden régít és már minden újat is kikezdő kétkedés, egyfajta szellemi és társadalmi szkepticizmus tölti meg a levegőt. A fennálló rend alakzatainak lebontása (lásd francia forradalom), **a status quo állandó felülvizsgálatának** igénye a hajtóerő. Az új formát, államformát és közpolitikai rendszert követelő politikai közösség nem hihet saját elveinek állandóságában; nem engedik az **intézményi reformok** folyamatos követeléseit.

Ez a meliorista felfogás teszi zavarossá és parttalanná, mégis jól beazonosíthatóvá a liberális álláspontot: ortodox hit a változásokban. A ledőlt házfal többé nem épül fel újra. **Az intézményi reformok nem csak a politikai rend falait kezdik ki.** Minden intézmény, a nemzet, az állam, a család egységét - és szentségét is - felülírják az új törekvések. Ez az a pont, amely talán a legkevésbé teszi elfogadhatóvá a **haladásnak nevezett intézményesült kétkedést.** A liberalizmus relativizálja a valóságot, azaz viszonylagossá és megkérdőjelezhetővé teszi az emberi élet és az emberi kapcsolatok világát (is).

Ezt persze lehetne **nyitottságnak** is nevezni. Csakhogy a liberális álláspont nem áll meg az államéletet megreformáló gondolatoknál: beférkőzik a hétköznapi világába, vágyakat ébreszt az egyéni érdekek, a mindent felülíró **én** kiteljesedésére.

Az államról és a kormányzásról új fogalmat alkot. Szerződéses viszonyok közé helyezi a közélet szereplőit, azaz mindenkit **szabadnak, függetlennek és egyenlőnek** tekint, olyan politikai üzleti partnernek, aki készen áll és képes is saját akaratából kormányzatot létesíteni, vagy kormányzással megbízni valamely politikai közösséget. Társadalmi szerződést alkot, de a többség uralma és a kisebbség, az egyéni érdekek összeegyeztetése rendkívül problematikus. A liberalizmus „nagy találmánya” a demokrácia, a nép többségi akaraton nyugvó akaratának érvényesítése. Ezt politikai reformokkal, szabad választásokkal, szavazategyenlőséggel, a választhatóság szabadságával és a politikai alternatívák közötti választás lehetőségével képzelet. Létrejön egy új, plurális és parlamentáris, alkotmányos alapokon nyugvó rendszer, az emberi törté-

nelem talán legnagyobb politikai kihívásával, a szabadság kereteinek és hozzáférhetőségének biztosításával. Mindenki úgy dönt, ahogyan akar. Rosszul is akár. Az emberi szuverenitás legnagyobb nyitánya: **szabad döntések szabad emberekről**. A jó, és az igaz fogalma azonban kiüresedik. *Kimondja meg mi a helyes?* Ki veszi a bátorságot a követendő megoldás kimondására? Hiszen **nincs egyetlen stabil és kétségbevonhatatlan pont sem** többé. Nem lehet bízni már egyetlen igazságban sem. A szabadságát és kiteljesedését kereső ember beleiszik abba az édesnek hitt keserű pohárba, amely a kételkedés zavaros vizét tartalmazza. A **bizonytalanság és a kiszámíthatatlanság szabadsága**, a mérhetetlenül elmélyült érték- és érdekkonfliktusok világa jön el. A **vegyes kormányzat és a politikai pluralizmus** gondolata elfedi a jó élet és a jó kormányzás erényeinek és persze élvezetének igényét. Marad az „egyetlen jó”: a szabadság, a sokféleség szabadsága.

A szabad választásokon alapuló polgári kormányzás kereteivel létrejönnek a **liberális parlamenti demokrácia intézményei**: a többpártrendszerű politikai váltógazdálkodás, a hatalmi ágak szétválasztása. Ezzel megvalósul a kormányzati hatalomtól **független bírói, igazságszolgáltatási rendszer**, az önálló és kormányozni képes **végrehajtó hatalom**, valamint a **törvényhozás**, a csak a választóinak és az alkotmányos rendnek megfelelni köteles országgyűlés.

Az **államról alkotott liberális felfogás** az egyéni szabadság érvényesítését az állam meggyengítésében látta. Az államra, mint független emberek társulására tekintettek, ezért felhatalmazását a tulajdon védelmében és a polgári (külső és belső) biztonság megteremtésében maximálták. Az állam védi ugyan polgárait, fenntartja a rendet, a köz- és vagyonbiztonságot, védi az ország területi épségét, integritását, de már **nem képvisel mindenkit**. Ez az állam már csak „**éjjeliőr**” szerepkörben felelhet meg társadalmi megbízatásának. Az államról alkotott új felfogás **Thomas Hobbes**¹¹ és **John Lock**¹² által kimunkált elmélet, mely szerint **az államnak, mint a legfelsőbb közhatalmi szervezetnek adott társadalmi felhatalmazás csak a külső és belső biztonság védelmére, tehát a polgárok nyugalmának biztosítására, tulajdonuk védelmére, és a jogrendszer megőrzésére, működtetésére terjed ki**. Hivatkozási alapjuk a „**természetjog**”, amely szerint a társadalmi szerződés egyenrangú személyek között jön

¹¹ HOBBS, Thomas (1588-1679)

¹² LOCK, John, (1632–1704)

létre, s így az állam nem állhat polgárai felett, különösen nem azok szabadságát korlátozó módon. Így lett a liberális álláspont egyik sarkalatos pontjává a **minimális államról** szóló tanítás. **John Lock** elméletében a minimális állam feladatköre az élethez, a tulajdonhoz és a szabadsághoz való jog biztosításáig terjed.

A liberális gondolat természetes lendülettel vette célba a **tulajdonra és haszonra** törekvő polgár igényeit, akiknek függetlenségét a magántulajdon teremtette meg. Jólétüket is a tulajdonról remélték, így értelemszerű, hogy a tulajdon védelmében megszóllva eljutottak a piaci szabadverseny korlátlanosságának követelményéhez is. **A piaci szabadságának követelése azonban szorosán összefüggött az állami beavatkozás dilemmájával.** A gazdaságot és a piaci versenyt szabályozni törekvő állam nem fért bele a liberális elképzelésekbe. Éppen ellenkezőleg. A szabadság és a hatékonyság, azaz a haszon megszerzésének gátját látták az állami szabályozásban, beavatkozásban. Ezért fogalmazódott meg a „**láthatatlan kéz**”¹³-ról szóló érvelés, amely szerint a piac, a piaci verseny saját és önálló törvényekkel rendelkezik, és olyan önszabályozó mechanizmusokat teremt, amely csak ezzel a szabályozatlanságával képes biztosítani a megfelelő eredményt, a hasznot. **A minimális államról és a maximális piacról** szóló liberális elképzelés a liberális gondolkodás hagyományává, megkérdőjelezhetetlen követelményévé, s egyben a **gazdasági folyamatokba való állami be nem avatkozás** jelképévé vált.

A láthatatlan kéz gondolata természetes módon feltételezi a **magántulajdont**, s annak totális védelmét. Ez egy olyan, minden közösségi, kollektív tulajdonnal szembeni megkérdőjelezhetetlen alapvetelést jelent a liberálisok számára, amelyet azonos érteken kezelnek a személyes szabadsággal, az egyéni szabadságjogokkal, a szabad kezdeményezés, a szólás- és a vallásszabadság jogával. Milton Friedman¹⁴ szerint „**a magántulajdon az egyéni szabadság legegységesebb formája**, a piaci szabadság pedig elválaszthatatlan összetevője az egyén alapvető szabadságjogainak”.¹⁵

Szólnunk kell a liberalizmus talán legjelentősebb sajátosságáról, a folytonos reformok, változtatások igényéről. **David Hume**¹⁶ fogalmazta meg már a XVIII. században azt a később meliorizmusnak nevezett nézetet, amely szerint nincs abszolút igazság, tehát nincs abszolút erkölcs sem, ezért **minden változtatható**. Nézete szerint **nincs semmi, ami ne képezne vita tárgyát**. Ez a gondolat vált a liberális álláspont legjellemzőbb sajátosságává. Hume valójában intézményi, társadalmi és kormányzati refor-

---

¹³ A fogalmat Adam SMITH (1723 – 1790) a Nemzetek gazdasága című művében fejtette ki 1776-ban.

¹⁴ FRIEDMAN Milton (1912–2006)

¹⁵ Friedman, MILTON [1996] – Kapitalizmus és szabadság; Akadémiai Kiadó, Bp.

¹⁶ HUME, David (1711 – 1776)

mok folytonosságáról beszélt¹⁷, tehát a folytonos társadalmi megújulás szükségességéről. Mégis ez lett a parttalan, soha „meg nem állapodó” **liberális kiszámíthatatlanság, a szkepticizmus** alapja. Ebben a felfogásban soha **nincsen egyetlen biztos pont, egyetlen megbízható állítás sem**; így válik önmagát kioltó tézissé.

A liberalizmus legvilágosabb összefoglalását John Graytól¹⁸ kölcsönözhetjük. Álláspontja szerint a liberális hagyomány minden változatában megtalálható az ember és társadalom egy jellegzetesen összetett, modern felfogása. Tézisszerűen ezek a következők:

A liberalizmus

- „...**individualista**, mivel azt állítja, hogy a személy erkölcsi szempontból el-sőbbiséget élvez mindenfajta társadalmi közösség elképzeléseivel szemben” Ez a személy (individuum) teljes autonómiájának és önértékesítésének követel-ménye.
- **egalitárius**, mivel minden embernek ugyanolyan erkölcsi státust biztosít, és ta-gadja, hogy a jogi vagy politikai berendezkedés szempontjából bármiféle je-lentősége lenne azoknak a különbségeknek, melyek az emberi lények között az erkölcsi érték szempontjából fennállnak; Ez a jogegyenlőség elve, melyből az emberi jogok összessége levezethető.
- **univerzalista**, mivel az emberi fajt erkölcsi szempontból egységesnek tekinti, és másodlagos jelentőséget tulajdonít a sajátos történelmi társulásoknak és kultu-rális formáknak. Ebből a jellemzőből vezethető le az anti-rasszista álláspont.
- **meliorista**, mivel azt állítja, hogy az összes társadalmi és politikai intézmény jobbítható és tökéletesíthető.”

A politikai és szellemi liberalizmus kétségtelen történelmi jelentősége az ember önma-gáról és lehetőségeiről, azaz szabadságáról alkotott gondolkodás megváltoztatásában jelölhető meg. **Kinyitotta a társadalmi működés megváltoztathatóságának ajtaját, de az erények világát az ember önnön kiteljesedését követelő és az élvezeteket hajszó-ló hedonista életszemléletre cserélte.** Mégsem lett jobb és boldogabb az élet. Legnagyobb érdeme talán, hogy elhitette, lehet bízni a változások erejében, de ma már nem mozgósít, nem tanít, nem ad reményt a társadalmi problémák megoldására. A **jogállamiság** kereteinek kimunkálásával **betöltötte történelmi küldetését**: elfogadot-tá váltak azok az ún. liberális minimumok, melyek nélkül demokratikus és polgári

---

¹⁷ HUME, David: Értékezés az emberi természetről (1739)

¹⁸ GRAY, John (1948 -)

kormányzás már elképzelhetetlen. Mára kiüresedett. Politikai ereje meggyengült, befolyása, képviseleti potenciálja többnyire csak egyes nagyvárosi kozmopolita értelmi-ségi rétegek, valamint marginális csoportok, kábítószer használók és más deviánsok érdekeinek védelmére korlátozódik. Fölbukkanása óta eltelt legalább háromszáz esztendő, de máig nem tudott koherens nézetrendszert alkotni. A különféle liberális politikai filozófiáknak nem alakult ki közös fogalmi rendszere és értelmezése. Már nem tekinthetünk rá, mint egyfajta szekularizált politikai vallásra.

A „nyitott társadalomról” (és nyitott emberi kapcsolatokról) alkotott felfogásával, valójában már a hihető társadalmi üzeneteket megfogalmazni képtelen posztmodern és posztliberális szellemi régióba számúzta önmagát. Ez az utolsó liberális szellemi offenzíva. Ellenállásra sem érdemes.

A liberalizmus viszonya szociális kérdéshez

Mivel a liberális gondolkodás alapja az egyéni szabadság, a személy teljes függetlenségének és autonómiájának követelése, **a szociális rászorultság kezelését is elsősorban a személyes felelősség körébe utalja.** Az állami segítséget olyan, a szabadságot súlyosan korlátozó beavatkozásnak tartja, amely magát a személyt teszi függővé és alattvalóvá. A szociálpolitika szerepéről és jelentőségéről így nem vallhat mást, mint, hogy az csak a legszegényebbek, legesélytelenebbek és leggyöngébbek támogatására irányuló állami politika lehet. Felsőterülete, beavatkozási céljai nem terjeszkedhetnek túl az egyéni erőfeszítések felélesztésének, és ösztönzésének támogatásánál. A szegénységből való kivezető utat nem állami segélyezési programoktól, hanem a munkába való visszavezetéstől várják. A szociálpolitika eszköztárát csak így, szűkített szerepkörben látják elfogadhatónak.

Liberális szociálpolitikáról – bár könyvtárakat írtak már tele – valójában nem lehet beszélni. Ugyanis az e felfogás szerinti állami szociálpolitika nem alkot rendszert, nem válik tervszerűvé és kiszámíthatóvá. Ellenkezőleg: visszaszorul a szegénypolitikai segélyezés világába. Átmeneti és nevéhez hasonlóan szegényes, nem használja a szociálpolitikai segítség és esélyteremtés széles eszköztárát. Viszont segélyezési technikai elvszerű követelményeket támasztóan kifinomultak. Különös figyelmet szentel **a jogszerűségnek, a célzottságnak, a rászorultság indokoltságának.** Ezért csak szigorú és részletes jövedelemvizsgálat után indítja el segélyeit, melyek mértékénél **a kevésbé választhatóság elvét** alkalmazza. Ez azt jelenti, hogy a segélyek időtartamának és mértékének megválasztásakor megkülönböztetett figyelmet szentel a szegénységi

csapda elkerülésének, azaz **csak olyan összegű segélyek kifizetését támogatja, amelyek még nem lesznek ellenőztönzőek a munkavállalásra.** Ez természetesen alacsony összegeket jelent. Szűkmarkúsággal mégsem vádolható felfogás és gyakorlat, hiszen az adófizetők pénzével takarékosan, a rászoruló munkára ösztönzésével, autonómiájuk megerősítésével viszont tudatosan számol.

A liberális szociálpolitika az egyéni felelősség hangsúlyozása mellett **ösztönzi a közösségi, civil szervezeti szerepvállalást,** valamint arra serkenti az államot, hogy a vállalati szociális politikákat, biztosítási, elő-takarékossági és **öngondoskodást előmozdító programokat** támogassa. Ezzel erősödik a személyi autonómia és a szabad személyek független, segítő társulásai pótolhatják, illetve kiválthatják a paternalista állami beavatkozást. Így nyer értelmet a minden ember morálisan azonos egyenlősége **minden ember egyenlő felelősségének** elvével.

A liberális gondolatot Rawls¹⁹ **elosztási igazságosságról** szóló elmélete szociális szempontból is közelebb hozta az egalitárius elvekhez. Az ún. szerződéselméletek történeti változataival szemben abból indul ki, hogy a társadalom „**eredeti helyzetében**” (original position) a tagok egy leendő intézményi működés szabályaiban egyeznek meg annak érdekében, hogy legalább az **alapvető javak** (primary goods) mindenki számára hozzáférhetőek legyenek, tehát vonatkozásukban semmiképp ne legyenek nélküli.

Rawls szerint az **alapvető javak** köre az alábbiak szerint csoportosítható:²⁰

- a gondolat- és lelkiismereti szabadság
  - az egyesülési szabadság
  - a személyiség integritása és szabadsága
  - a törvény uralma által definiált szabadság
  - a politikai szabadságjogok
- a mozgás szabadsága
  - a foglalkozás megválasztásának szabadsága
- a felelős posztok és a pozíciókkal járó hatalmak és jogkörök
- a jövedelem és vagyon
- az önbecsülés társadalmi alapjai.

---

¹⁹ RAWLS John (1921-2002) a liberális politikai filozófia teoretikusa. *Az igazságosság elméletének* művében kísérletet tesz a disztributív (elosztási) igazságosság problémájának megoldására a politikai filozófia egy központi fogalmának, a *társadalmi szerződés* jelentőségének újraértelmezésével. Elmélete a „méltányosságként felfogott igazságosság” téziseként ismert.

²⁰ RAWLS John, 1983. Social Unity and Primary Goods, in Sen Williams 1983. 162.

Az igazságos intézményi struktúra szabályainak megállapításakor a felek arra törek-
senek, hogy az emberek közötti, morális szempontból önkényesnek tekinthető termé-
szetes egyenlőtlenségek minimalizálását biztosító intézményeket hozzanak létre. Lát-
ható, hogy Rawls túllépi a szociálpolitika hagyományos tartalmi kereteit, és **az alap-
vető javakhoz való egyenlő hozzáférés** követelményének megfogalmazásával
valójában egy széleskörű, a polgári ethoszt idéző **társadalmi tagság** nélkülözhetetlen
igényét fogalmazza meg. Ebből következően az általa leírt liberális társadalmi modell
jogrendszere kiegészül az esélyegyenlőséget biztosító **szociális jogokkal**, azaz az ál-
lampolgáriság szociális összetevőit megjelenítő alanyi, állampolgári jelleggel működő
társadalom- és szociálpolitikával.

Szocializmus

Nevezzük liberális forradalomnak a kivirágzó reneszánsztól, a kibontakozó felvilágo-
sodásig terjedő időszakot. Ezek az évszázadok hozták meg az emberi társadalom át-
alakulásának azon idejét, amikor a keresztény vallási pluralizmus és az ipari, techno-
lógiai fejlődés hullámvizein megújult, radikálisan átalakult Európa szellemi térképe. A
személyi akarat kibontakozásának és érvényesülésének teret adó európai politika min-
tázatai átszöttek az **autonómiára**²¹ **törekvő ember és a hatalmi erejében meggyen-
gülő állam** mindennapjait. Múlttá, történelemmé váltak a kimozdíthatatlannak, és ál-
landónak hitt emberi, társadalmi viszonyok, s elindultunk állandó kérdésekkel és két-
ségekkel kirakott úton egy **jobbnek és igazságosabbnak remélt világ felé**. A polgári
szabadság politikai, gazdasági és szellemi törekvései sikerrel nyitogatták a haszon és
az érvényesülés kapuit sokak előtt.

A hatalomból való részesedés esélye tömegeket részegített új eszmék, új társadalmi
szabályrendszer, új államberendezkedés, megújult közélet és a társadalmi egyenlőtlen-
ségeket kiegyenlíteni szándékozó utakra. Ez talán már a szabadság ideje – gondolhat-
ták a szédületes gyorsasággal változó Európa újarcú polgárai, akik törvény előtti
egyenlősége, politikai, gazdasági szabadsága és jogérvényesítési lehetőségei elérhető
közelségbe kerültek. A társadalmi emancipáció azonban nem tudott ténylegesen meg-
valósulni. A jogok ugyan egyre világosabbnak és hozzáférhetőnek bizonyultak, a boldogulás lehetősége azonban csak kevesek kiváltsága lett. **A rendies, előjogokra épülő világ falai leomlottak, de a verseny szabadságára és az egyenlő lehetőségekre fi-**

---

²¹ A személyi és a közösségi autonómia alatt az önrendelkezésnek azt a fokát értjük, amelyen nem
külső erők kormányozzák vagy kényszerítik az embert döntéseiben, életvitelében.

gyelő társadalmak nem voltak képesek mindenki számára azonos feltételeket teremteni.

A foglalkozást és lakóhelyet, s ezzel egy időben gondolkodást váltó emberek szédületes sebességgel növekvő városokba, ipari központokba sodródtak, ahol a munkakínálat is összpontosult. A megélhetést már nem a feudális egymásrautaltság önrendelkezést korlátozó keretei, hanem a piaci működés kiszámíthatatlansága és önkénye szabályozta. **A munkaerejét és szaktudását áruba bocsátó munkavállalók élete állandó bizonytalanságban zajlott, a legfőbb jónak a hasznot tekintő tőketulajdonosok a növekedés társadalmi vakságot előidéző vonzásában éltek. A jó élet feltételeinek és eszközeinek eloszlása soha nem látott egyenlőtlenségeket mutatott.** Tömegessé és általánossá vált a nyomor és a reménytelen kiszolgáltatottság, és hihetetlen gazdagságok halmozódtak keveseknél. A szabadság és a jogrend kínálta előnyök csak a sikerrel vállalkozók kiváltsága lett, s a proletarizálódó munkásság belezuhant a **formális szabadságok** ingoványába.

A klasszikusnak nevezett **liberális kapitalizmus** ideje a nagy kiábrándulások és az **égbekiáltó társadalmi igazságtalanságok** évadjává vadult. Az elégedetlenségnek hangot először sajátos módon az irodalom adott. Dickens máig érzékeny és hiteles társadalomábrázolását egész Európa mohón és részvétellel olvasta. A munkások érdekvédelme gyenge, jogérvényesítő képessége szinte érzékelhetetlen volt. Megélhetésük biztonságát előbb a technológiai újításoktól féltették (Lásd a lyoni takácsok gépromboló tiltakozása a gépesítés miatt elvesztett munkahelyek miatt.), majd öntudatosabbá válva szervezkedésbe fogtak és létrehozták első trade unionjaikat, szakszervezeti típusú érdekvédelmi szervezeteiket.

A szellem emberei is megszólaltak. Rousseau-tól Owenig sorra alkották azokat a társadalomelméleteket, melyek mozgatója a **társadalmilag igazságosnak tekinthető viszonyok** megteremtésének szándéka volt. Fölállították azokat a diagnózisokat, amelyekről a betegnek látott és tapasztalt társadalmakat szenvedni látták.

A tömegeket érintő és azokat súlyos elégedetlenségbe taszító egyenlőtlenségek éppen a meghirdetett és megvalósulni látszó személyes szabadság ígéretének évadján, a 18. és a 19. század fordulója körüli évtizedekben mélyültek el, és tették kilátástalanná milliók életét. „Ez a szabadság társadalmi ára...” – mondhatnánk, azonban az általalkult viszonyok között magára maradt személyes ember olyan szellemi – ideológiai üzenetek célpontjává vált, amelyek a szabadság–egyenlőség–testvériség bódító és persze mozgósító erejű jelszavainak ígézetében vergődve besodródik egy olyan szellemi közösségbe, amely nehezen tudja megkülönböztetni az igazságot, az igazságosság követelményeit a személyes vagy társadalmi irigység romboló fenevadjaitól.

A feudalizmus szentnek és sérthetetlennek hitt rendjéből kilépő ember úgy éli meg a forradalmakkal és leszámolásokkal kísért változásokat, hogy az „Istentől kapott rendtől” - mint egyfajta szakrális elköteleződéstől – fölszabadultan a jobb és igazságosabb életet ígérő **társadalom-megváltó tanok** bűvöletébe ájul. Elégtételt érez és követel évszázadosnak sulykolt szenvedései és kiszolgáltatottsága miatt. Ezért képes befogadni azokat a messianisztikus elképzeléseket, melyek az üdvösséget kínáló személyes megváltó helyett igazságtételt, ideológiát, eszmét, és hatalmat ígérnek. A történelmi tapasztalat azt mutatja és igazolja, hogy az ideológiák vonzásába sodródó, mély egyenlőtlenségeket, nyomorúságot, hátrányokat elszenvadó emberek számára legfontosabbá a **hatalom ígérete** vált. Nem a hatalomból való részesedés évszázados hiánya, hanem az igazságos társadalmi viszonyok kikényszerítésének eszköztelensége készítette erre a népek nevezett tömegek egy nem lebecsülendő részét.

Az utópista szocialistáknak nevezett gondolkodókat **kritikai társadalomszemléletük** rávezette arra az útra, amelyen a beteg társadalom működéséről diagnózisokat állítva erőszakot, **szellemi és ideológiai kizárólagosságot** találtak.

Egalitárius nézeteik abból az idealisztikus társadalomképből táplálkoztak, amelyben az **anyagi egyenlőség** célkitűzése a pozíciók egyenlő elosztásával járt, és az emberek képesek egy **tervezett társadalom** tagjaként elfogadni azt a keretrendszert, amelyben mindenki egy előre megtervezett termelési és elosztási rendszer gépszerű tagjaként működik.

Ebben a világban megszűnik „**a legfőbb rossz**”, minden társadalmi egyenlőtlenség és baj okozója, a **magántulajdon**. Ezentúl a javakat a közösség, illetve az annak képviselőjére rendelt **állam kezeli, gyűjti be és osztja el igazságosan és a szükségletek szerint**.

Ez a gondolat már átvezet a szocialista típusú megfontolások újabb területére, a **kollektívizmus** mélytalajára. A közösségiség gondolata szerint az ember helyesen és eredményesen csak közösségben, a közösség kollektív kontrollja mellett képes. Az emberi szabadságnak ez a sajátos elképzelése azonban olyan konfliktusokba sodorta az idők folyamán a szocialistákat, amelyben **a közösség érdeke csakis az egyén érdekeinek és autonómiájának feladása, felszámolása mellett érvényesülhet**.

A problémák azonban sokasodtak. A **polgári szabadság és személyes érvényesülés ethoszában** a tulajdon megszerzése a szabad kezdeményezések és az egyéni erőfeszítések gyümölcseként váltak a személyi függetlenség biztosítékává. **Szabad polgár**

csak az anyagilag független személy lehet, aki magántulajdonra törekszik, és ezáltal biztosítja önállóságát. A szocializmus egyenlőség tana azonban éppen ezt a biztosítékot akarja fölszámolni, így a konfliktus már elméleti, ideológiai alapokon eleve létrejön.

Nehezíti a helyzetet a szocializmusnak az **állam** szerepéről vallott felfogása, melyet egalitarista álláspontja és magántulajdon ellenessége magyaráz. Történelmi tapasztalataink azt bizonyítják, hogy a társadalmi, vagyoni egyenlőség, a javak, szolgáltatások, jogok és kötelezettségek egyenlő eloszlása pusztán józan emberi belátással, elfogadással nem érhető, nem teremthető meg. Különösen nem, ha a szocialista politikai közösség hatalmi, kormányzati pozícióba kerül. *Küldetéstudata, messianisztikus elköteleződése alapvetően képtelenné teszi a párbeszédre.* Hatalomra törő célzatossággal hirdeti, hogy csak a teljes nézetazonosság tűrhető el a társadalom rendjét, működését illetően, különben fennmaradnak az egyenlőtlen ségek elfogadhatatlan viszonyai.

A szocializmus, mely az ember és a közösség harmóniáját hirdeti, a liberális versenyfutással, önzéssel, vagy a konzervatívnak mondott fennálló rendhez való makacs ragaszkodással szemben, nehezen birkózik meg saját árnyékával. Az emberi **szolidaritást és az igazságos társadalom** megteremtésének igényét helyezi a középpontba, a szegények, leszakadók, munkások, a termelési folyamat végrehajtóinak oldalán áll, mégsem képes ideológiai maximalizmusán túllépni. A 20. század persze már megteremtette a maga „létező” vagy demokratikus szocializmusait, azok olyan politikai – ideológiai konstrukciók maradtak, melyek kizárólag a pluralizmus, tehát **a polgári demokráciák viszonyai között képesek a liberális minimumokat elfogadni.**

Ahol azonban a szocializmus „győzött”, totális diktatúrákat hozott létre, és ebben – eltekintve rövid átmeneti időszakoktól – nem volt sehol sem kivétel. Az igazságosság kikényszerítése mindenhol erőszakos rendszereket szült. A szocializmusok demokrácia szótára, az ideológiák közötti párbeszéd deklarálásában ki is merült. A közösségi séget a néptől kapott felhatalmazásra hivatkozva mindenhol a **központi állam** képviselte, elnyomva minden egyéni vagy csoportos kezdeményezést.

A szocializmus ezért lényegét tekintve **etatista**, azaz államközpontú gondolkodásmódot, az állam föltétlen tiszteletét követelte. Az „utópistáktól a létezőkig”, **a szocializmus minden változata etatista jellegű társadalmi konstrukciót képezett**, így ab ovo fölszámolt minden egyéni kezdeményezést, gondolatot, önállóságot és autonómiát.

Igor Safarevics²², a szovjet rendszert átélt gondolkodó a szocializmust olyan világ-történelmi jelenségként jellemezte, amely a történelem szinte valamennyi korszakában jelen volt az emberi közösségek és államalakulataik életében. Elemzésében rámutat az emberi személyt kiiktató szocialista jellegű társadalmi formációkra, melyekben **az egyenlőség kikényszerítését szigorú és ellentmondást nem tűrő hatalmi erőközpontok által biztosítják**. Ennek a célnak a szolgálatában indít totális, megsemmisítő háborút az emberi személy önállósága ellen. Igyekszik elpusztítani, de legalábbis legyöngíteni az emberi személyiséget támogató vallást, föllép a szabad művészet és kultúra, a család és az egyéni tulajdon ellen. Az embert az állami gépezet alkatrészének tekinti, kinek egyetlen igazolható feladata a közösség (nép) életben tartását segítő termelésben való részvétel. Létét csak az osztályérdek, azaz az egyetlen hasznosság igazolja. Ez elsősorban a szocializmus marxista formájának volt a sajátja, de a fél világon sikeresen elterjedt és hatalmi bázissá nőtt „szocialista világrendszer” sajátja volt.

Az állam szerepének maximalizálása végigkíséri a szocializmusok történetét.

Ebből következik, hogy az állam, a szocialista állam az élet minden területén érvényesíti hatalmi fölényét.

Külön is érdemes kitérni **a szocialista állam piacellenes** magatartására. Mivel a piac önálló, saját törvényeket alkotni képes gazdasági formáció, nem illik bele az állam által tervezhetőnek álmódott gazdaság, a tervezhetőnek hitt társadalom szocialista felfogásába. Ezért láttuk a történelemben, hogy a piac minimalizálására, - a marxista és szovjet típusú szocializmusokban - teljes fölszámolására törekvő és azt meg is valószínűsítő államok **tervgazdaságokat** hoztak létre. Ezek azonban ideológiai egyoldalúságuk miatt valójában gazdasági, piaci vakságra kárhoztatták önmagukat, így hiánygazdaságokká válva előbb-utóbb mindenütt romló teljesítményt, gazdasági összeomlást, eladósodást és a lakosság elszegényedését okozták. Nem történt tehát más, mint **az anyagi egyenlőség ígérete a nyomorúság, a szegénység alacsony szintű egyenlőségét eredményezte**.

A piaccal szembe **a szocialista tervgazdálkodást állították**. A termelés központi szervezése, az általános munka- és foglalkoztatási kötelezettség és **az elosztási igazságosság értékeinek hivatalos képviselője állt szemben a gazdasági racionalitással**, a ténylegesen igazságos méltányossággal és teljesítménnyel. Az eredmény nem is lehetett más, mint a **hiány**, a hiány ideológiája, gazdasági lemaradás, majd a teljes összeomlás.

---

²² SAFAREVICS, Igor (1923–) orosz matematikus, filozófus, történész. Fő műve a Szocializmus, mint világtörténelmi jelenség. Két út a szakadékba (1994).

Mivel a szocializmus az egyetlen olyan társadalompolitikai stratégia, amely képes volt „megvalósítani önmagát”, tehát társadalmakat, sőt egész ország csoportokat volt képes saját eszmerendszere szerint berendezni és irányítani, nem tehetünk mást, mint **etalonnak, történelmi társadalmi mintának tekintjük** működésüket. Annál is inkább, mert mindaz, ami történt, azt tudományosan kidolgozottnak, megalapozottnak és a néptől származónak, egyben demokratikusnak tekintette. Olyan társadalomról beszéltek, amellyel elkövetkezett a társadalomfejlődés vége, sőt akár a történelem vége is.

Az volt a szocializmus, amit átértünk, s amit láttunk küzdeni, rombolni és építkezni egyaránt. Társadalom- és politikai filozófiákról a mindennapi élet tapasztalatain keresztül lehet csak olyan érvényes látásmódot kialakítani, amelyek hitelesítik az elméleti konstrukciókat.

A szocializmus valójában olyan társadalomkísérletnek tekinthető, amelyet többnyire „**forradalmi – kéméletlenség**” vezérelt. Cél „*a fennálló civilizáció leváltása és új alapokra helyezése*”²³ Az **egalitárius, népuralmi törekvések** csak radikális társadalom átalakítással voltak megvalósíthatók. Ennek kivitelezésére csak a folytonosan erőszakos propaganda, és a még erőszakosabb **állami diktatúra** bizonyult alkalmasnak.

A létező szocializmusok, amelyek az idők folyamán szép lassan megenyhült változataikban is erőszakosak és kizárólagosak maradtak – világosan megmutatták **a szocializmus konfliktusalapú társadalomképét**. *Munkahadsereg, osztályharc, osztályidegen, marhavagon, kényszerlakhely, átnevelés, békeharc*. Ezek voltak a hívó szavai valamennyi szocializmusnak az első pillanattól az utolsóig. A társadalmakat egyfajta folytonos háborús állapotban tartották, melynek legfőbb jellemzője a néphatalomért való múlhatatlan küzdelem és félelem volt; a hatalom és a „nép” részéről egyaránt.

A szocialisták egalitárius elképzeléseit leginkább a magántulajdonnal szembeni ellenszenvük, sőt osztálygyűlölettel terhelt ellenséges álláspontjuk, hatalmi pozícióban pedig ezirányú gyakorlati politikájuk igazolja.

A szocialista ideológiákban a **magántulajdonosi rendszer forradalmi felszámolásának igénye** a radikálisabb irányzatokhoz, különösen a bolsevik, kommunista politikai pártokhoz kötődött, de a mérsékelt szociáldemokraták is eljutottak eddig a gon-

²³ Saád József a Hortobágyi társadalomkísérlet című esszéjében (Kommentár 2012. 1) fogalmaz így az 50-es évek átnevelési célú deportálásait elemezve.

dolatig. A modern szociáldemokráciák azonban a polgári politikai kontroll megteremtése mellett kiegészítik a magántulajdon különböző létezési formáival.

A 20. század egyes szocialista államaiban, például Magyarországon a 70-es, 80-as évektől a rendszer kifáradásának jeleként érzékelhető tulajdonpolitikai elbizonytalanodás következett be.

A létező szocializmusok kifogyhatatlannak bizonyultak találékonyságukban. A magántulajdont olyan **új típusú tulajdonformákkal** váltották föl, amelyekkel igyekeztek átmenetet, egyes időszakokban pedig „egérutat” biztosítani a közösségi tulajdonlás megfoghatatlan és a hatékonyság látszatát sem biztosítani képes viszonyai között.

Természetesen az **állami tulajdon** vált és maradt uralkodó tulajdonlási típusá. Állami tulajdonba került a termelési szektor gyakorlatilag száz százaléka, az ingatlanok, a lakásállomány döntő része is, mint ahogy szinte kizárólagos szocialista állami monopóliummá váltak a közszolgáltatások is.²⁴

Mindezek ellenére sikerült „kitalálni” az úgynevezett **személyi tulajdon** fogalmát, amely a személyes használati tárgyakon kívül kiterjedt a limitált értékű, méretű és darabszámú személyi, családi használatú ingatlanokra is.

Bevezetésre került a **háztáji gazdaság** fogalma, amely a fölszámolás alatt álló paraszti kultúra maradék, ház körüli csökevényeire vonatkozott.

A szolgáltatások világában megjelent a **gebín**, a haszonbérletbe adott – többnyire vendéglátóipari jellegű – köztulajdon, és egyes jobb helyzetű országokban, például nálunk Magyarországon az úgynevezett **maszek** fogalma is. Ez utóbbi elnevezés kisteljesítményű önálló szolgáltatásokat, termelési egységeket, kistulajdonokat takart. Egyben jelezte, hogy a szocializmus keretei között is lehetséges egyfajta belső, anyagilag is megalapozott függetlenséget szerezni, azaz „kívül maradni” a rendszeren (és persze a rendszer kritikán!).

A **szövetkezeti tulajdon** már az állami tulajdonmonopólium alternatívájaként jelentkezett és főleg kisipari vagy lakásszövetkezeti tulajdonformákat rejtett.

A szocialista tulajdonformák megjelenése és elterjedése nem érintette a köztulajdonlás lényegi alakzatait, viszont rést ütött a politikai rendszeren, megcsillantotta a magánboldogulás lehetőségeit, és a szocialista kizárólagosság végességének esélyeit.

---

²⁴ Különösen az oktatás és a közvéleményt kézbentartó sajtó szenvedett a központosító politikai egyoldalúság súlya alatt.

Összegzés

Lényegét tekintve elmondható, hogy a szocializmus a liberalizmus szélsőséges individualizmusával szemben a **kollektívizmust**, a piac korlátlan uralmával szemben a központi állam által kézben tartott **tervgazdálkodást**, a magántulajdon sérthetlenségével szemben az **állami köztulajdonlást**, az egyenlőtlen helyzetben kikényszerített versennyel szemben a **szolidaritást** állította.

Mindezek az elvek és gyakorlati megfontolások a liberális klasszikus kapitalizmusnak az embereket magára hagyó, és kilátástalan egyenlőtlenségeket hozó viszonyaira született válaszként, reakcióként értelmezhetők.

Érdemei között említhetők a **szociálpolitikai reformok, az emberibb munkakörülmények követelése, a munkavédelem, az oktatás, a nevelés összekapcsolása, a magasabb bérkövetelések megfogalmazása, a mérsékelt árú termékek forgalmazása a saját dolgozóknak, stb.**

A szovjet típusú marxista-leninista autoriter rendszerek, azaz az úgy nevezett szocialista tábor 20. század végi összeomlását követően a különböző szocialista, szociáldemokrata politikai közösségek ideológiája jelentősen közeledett egymáshoz. Közös jellemzőjükké vált a polgári politikai pluralizmus, a parlamentáris demokrácia elfogadása. Figyelmük és politikai stratégiájuk középpontjába került az a nézet, hogy a jövedelmi viszonyok átstrukturálásával a társadalmi egyenlőtlenségek is mérsékelhetők, a szociális jogok kiterjeszthetők, az esélyegyenlőség növelhető.

A szocialista szociálpolitika

A szocialista gondolkodásmód az egyenlőtlenségek veszteseinek helyzetét a társadalmi igazságosság – igazságtalanság mércéjével, illetve ellentétével méri. Így természetesnek tekinthető, hogy filozófiája és politikai stratégiája egyaránt a „gyengék”, az elesettek, a szegények oldalára állítja. A történelem szocialista értelmezésében ezek természetesen nem individuumok, nem autonóm személyek, hanem sérelmet szenvedett tömegek, akiknek helyzete a rajtuk uralkodó elnyomók önzése miatt elviselhetetlen. A rossz helyzet okozói a kizsákmányolók, akikről elvenni a többlet jövedelmeket és vagyonokat maga a történelmi igazságtétel.

A 21. század szocializmusa már fölhagy a társadalmi közirigység ilyenfajta megjelenítésével, viszont világossá teszi, hogy **az egyenlőtlenségek fölszámolása elsődleges**

társadalompolitikai célkitűzés. A társadalmi kiegyenlítődést már nem elkobzásra építő birtokpolitikával, hanem az **elosztási igazságosság** gyakorlatias megvalósításával képviseli el.

Legfontosabb eszközként az **adópolitikára és foglalkoztatáspolitikára** tekint, amelyektől a termelési rendszerben való aktív részvételt és **a magasabb jövedelműektől a szegények felé** áramló jövedelemátcsoportosítást remél. Ezzel „igazságot”, azaz **méltányosságot** teremt a szegények számára, ugyanakkor igazságtalan a teljesítő és törekvő polgárral szemben, akinek legnagyobb vesztesége ezáltal nem a jövedelmének csökkenése, hanem az autonómiájának az elvesztése lesz, hiszen **a rászorulók támogatása nem szabad döntése következményeként, hanem az állam által kikényszerítve történik meg**. A szolidaritás, a szegényekkel szembeni segítő beállítódás persze alapvető polgári attitűd, de ez tartósan csak a döntési és beleszólási szabadság megőrzése mellett működik. Ellenkező esetben ellenérzést, a szolidaritás megszűnését is eredményezheti.

Amennyiben az adópolitikán keresztül történik a szegények helyzetének javítását célzó állami források előteremtése, akkor jobb, ha azt széleskörű társadalmi párbeszéd lefolytatása után teszik.

A „létező” **szocializmusok** azonban nem ezzel az eszközzel éltek. Az egyenlősítő célokat elsősorban a magántulajdon fölszámolásával kívánták megvalósítani. A személyi – és a piaccgazdaságokban elterjedt – vállalkozói adótípusok, sőt a fogyasztáshoz köthető adók is ismeretlenek voltak.

A szociálpolitika legfontosabb eszközének a

- **teljes és kötelező foglalkoztatást,**
- **az ártámogatási rendszert,**
- **a lakások központilag, illetve a helyi tanácsok által szervezett kiutalási rendszerét tekintették.**

Ezekkel a megoldásokkal, ha **alacsony szinten is, ha hiányokkal és politikai igazoldási feltételekkel terhelt** is, de megvalósult a lakosság legalapvetőbb szükségleteinek kielégítése. Ez valójában egyfajta „**helyettes**” **szociálpolitika**. Adatok, a valóságos szükségletek és evidenciák ismeretének hiányában alkalmaz pótmegoldásokat a lakosság szociális helyzetének kezelésére. A módszer azonban csak igen nagy áldozatok árán és csak időlegesen lehetett eredményes, mert egyidejűleg a gazdaság kiüresítésével, a társadalmi viszonyok áttekinthetlenségével járt együtt, így nem adhatott

szakzerű választ az emberek szociális igényeire, problémáira. A rendszer nélkülözte a szakma és a tudomány igazolható eszköztárát.

A szociálpolitikáért, a lakosság szükségleteinek kielégítéséért és szociális viszonyokért a **központi állam** vállalta a felelősséget. Az eredmény nem volt más, mint egyfajta alacsony szintű egyenlőség, a szegénység egyenlősége. A politikai elit, a **pártapparátus azonban lényegesen egyenlőbb lett az egyenlőknél**, hiszen évtizedekig kivételezett helyzetben élvezhették a politikai, hatalmi pozícióból származó anyagi előnyöket, a többlet juttatásokat, emelt szintű nyugdíjakat, jobb lakásokat, előnyös munkahelyi beosztásokat, kivételezett üdülési, utazási stb. lehetőségeket

Tény ugyanakkor, hogy a szocialista országok többségében kiépítették a szociális ellátórendszereket a segélyezéstől és a gyermekvédelemtől a fogyatékosok ellátásán és a családtámogató rendszereken keresztül az idősgondozás intézményi szolgáltatásáig. Ezek ugyan nélkülözték a kosszerűséget, a szakmai megújulás lehetőségeit, hiányosan és sokszor kifejezetten diszfunkcionálisan működtek, mégis a **gondoskodó állam illúzióját** keltették. Jellemzője volt a politikailag kézben tartott **központi irányítás és tervezés**, amely a valóság tudományok, így a szociológia és a szociálpolitika önállóságának elvesztésével nyilvánvalóan tévutakra vezetett.

Amiről viszont nem lehetett beszélni, az a **szegénység**, különösen az ún. **extrém szegénység**, a **hajléktalanság** és a **cigányság** valódi helyzetének a föltárása volt. A „mindenkinek szükségletei szerint” elvet valló szocialista elgondolás szerint ugyanis **a szocializmusban megszűnik a szegénység**, hiszen a néphatalom mindenki ellátásáról és foglalkoztatásáról, szükségleteinek kielégítéséről gondoskodik. Erről a nyilvánvaló valótlaniságról azonban beszélni sem volt szabad a politikai fenyegetettség veszélye nélkül. Valójában csak a rendszerváltozás hónapjaiban, éveiben „spontán” módon²⁵ derült ki, vált világossá, hogy milyen súlyos és kezeletlen szociális, egyenlőtlenségi problémák terhelték a szocialista társadalmak életét.

A társadalom „nyomott” szinten ugyan, de rétegzett, anyagi státuszrendszerét tekintve is egyenlőtlen, differenciált képet mutatott. Az úgynevezett **egyenlőtlenségi mutató**²⁶ becslések szerint a rendszerváltozást megelőző időben körülbelül négy, négy és félszeres volt, ami a legalsó és a legfelső jövedelmi decilis átlagos jövedelme kö-

---

²⁵ Az egyik legdrámaibb jelenség Magyarországon a hajléktalanság tömeges utcai megjelenése volt az 1989-es, 90-es évek elején.

²⁶ Az egyenlőtlenségi mutató a legalsó és a legfelső jövedelmi decilisben (tizedben), (más számítások szerint kvintilisben, azaz jövedelmi ötödökben) élők átlagjövedelme közötti szorzó, amely jól mutatja, hogy a legfelső szinten élők hányszor magasabb jövedelemmel rendelkeznek az alsó szinten élőkhez képest.

zötti szorzót jelentette. Ez a viszonylag kedvező arány a piacgazdasági viszonyokra történő áttéréskor azonnal radikálisan kedvezőtlen irányba fordult.

A szociálpolitikáról alkotott szocialista felfogás hangsúlyai végeredményben az **elosztási igazságosság** érvényesítésében nevezhetők meg, amely azonban csak **az állam erőteljes beavatkozásával**, határozott, elsősorban forrásteremtő adópolitikai föllépésével feltételezhető.

Összefoglaló

A szocializmust a szélsőséges individualizmus elveire és különösen a szinte elviselhetetlenül igazságtalan egyenlőtlenségek gyakorlatára épülő, gazdasági és társadalmi rendszerek iránti ellenszenv hívta életre. Elmondható tehát, hogy a liberalizmus bírálataként jött létre. Olyan új társadalmi rendet kívánt kialakítani, amelyben a közösségi értékek, a társadalmi igazságosság képviselője és szolidaritás elve a meghatározó. Céljait a piacgazdaság (kapitalizmus) megdöntésével kívánta elérni. Ez magyarázza konfliktusalapú társadalomképét.

Konzervativizmus

„Ha nem szükségszerű a változtatás, szükségszerű, hogy ne változtassunk!”

*Lord Falkland*²⁷

A 17. századi Anglia neves személyiségétől származó szólás értelmezésével kísérletet tehetünk a konzervatív gondolkodásmód megvilágítására, s egyszersmind bizonyos félreértések tisztázására.

A hétköznapi vélekedés konzervativizmuson, konzervatív álláspont képviselőjén, konzervatívnak tartott magatartásmódokon a legjobb esetben is öncélú, nosztalgikus hagyományőrzést, a létező, fennálló dolgokhoz és viszonyokhoz való merev ragaszkodást érti. Rosszabb esetben - és ezt nyugodtan általánosíthatjuk is – valamiféle maradiságot, ósdi, rég meghaladott álláspont képviselőjét, visszahúzó erőt, az újításokkal szembeni kérlelhetetlen és vaskalapos ellenállást, a haladást és a fejlődést gáncsoló működési módot, az ancien regime, a diktatórikus, rossz kormányzás körülményeit vizionálják. Ezzel az elterjedt és berögzült nézettel nehéz szembeszállni. Az újabb idők-

---

²⁷ (1610–1643) skót arisztokrata író és politikus.

ben már a közbeszédben is fölsejlik azonban egy bár bizonytalan, de új típusú sejtés, egyfajta megérzése annak, hogy a konzervatív jelzőkön lehet talán egy merőben másfajta értelmezést is találni..

Sokan arra gondolnak arra, hogy a konzervativizmus lehet a 21. századi ember új életérzése, amelynek tartalmát és indokoltságát a 19. és a 20. századi politikai és ideológiai túlfűtöttség, és az emberiségnek a reményteli igazságosztás és társadalmi kiegyenlítődés hamissá vált mítoszai indokolnak. Pontosabban az a kiábrándultság, melyet a nagy társadalmpolitikai stratégiák, mint a liberalizmus és a szocializmus, valamint társutas átmeneti ideológiáik, mint a fasizmus és az anarchizmus filozófiai és a gyakorlati, mindennapi életre gyakorolt pusztító hatásai keltettek. A liberalizmus darbjaira szakította az emberi kapcsolatokat, magányos versengővé téve a szabadnak álmódott, de társtalanul vergődő, a jogaival kezdeni mit sem tudó citoyent, az önmagával is folytonosan versenyző állampolgár polgárt, a szocializmusok létezésének évadján pedig világossá vált, hogy az egyenlőséget hirdető, közösséginek álmódott társadalmi berendezkedés az emberi történelem legtömegesebb öldöklésének és önpusztításának vált átélte élményévé és szimbólumává. A marginálisnak hitt fasizmusok és szocialista kommunizmusok széles tömegeket rángattak faji és osztályharcokba, autoriter és totalitárius rendszereik pedig kitermelték a „*semmi hatalmat senkinek*” anarchista nihilizmusát, a közösség, az állam és a felelős ember halálát. „Az Isten halott”²⁸, „A történelemnek vége”²⁹, „a társadalomfejlődés végpontjához ért”³⁰ – hallottuk a fasizmusnak, kereszténygyűlöletnek, a szélsőséges liberalizmusnak és a saját maga által készített sírjában fuldokló szocializmusok ideológiai évadzárójának 20. század végi szlogenjeit. Mindegyik mögött ott található az az ideológiai önteltség és kizárólagosság, amely a saját politikai hit mindenek fölöttiségét hirdeti, alternatívák nélküli messianizmussal. Ezek **az emberiségnek „végső” megoldást kínáló társadalmi üdvta-
nok** azonban végesnek bizonyultak, s kifulladtak, hiteltelenné váltak, mielőtt még kiirtották volna az alternatív gondolkodást a világból.

Ugyanakkor rendkívüli eredményességről számolhattak be, hiszen valóban alapjaiban forgatták fel a társadalom megszokott rendjét, új gondolkodásmódokat, és a szabadság új értelmezési kereteit alkották meg. **Átalakították a társadalmak működési rendjét** és belső viszonyait, új jogrendet ültettek a régi helyére, és ígéreteikkel töme-

---

²⁸ NIETZSCHE, Friedrich (1844-1900) német individualista egzisztencialista filozófus.

²⁹ FUKUYAMA, Francis (1952 -) japán származású amerikai konzervatív filozófus.

³⁰ Fukuyama legnagyobb vihart kavart, A Történelem vége című esszéjében állítja, hogy az ideológiai történelmi szembenállás befejeződött, s helyét átveszik a liberális demokráciák kora következik el. Ezt a nézetét cáfolja Samuel Huntington, aki szerint e helyett a kultúrák és civilizációk háborúinak korszaka következett el.

geket kápráztattak el. A világ valóban más lett, szellősebb és szorosabb is egyszerre. Szándékaik tisztaságában – kételkedni ugyan kötelesség -, mégsem mondhatjuk, hogy eleve az emberiség halálát tették volna meg tétnek, mint ahogyan azt Safarevics szocializmus kritikájában³¹ állítja.

Az ember meg csak csodálkozik, remény és félelem között gyötrődni végig a politikai és ideológiai izmusok korszakát. Közben odavész minden, ami szentnek volt hihető: a család, a nemzet, az egyház és az állam, a közösség és a személyi függetlenség. Helyettük individuális szabadság, a hedonista kultúrák tobzódása, politikai korrektség, vagy éppenséggel a politikai rendőrség jelentkezett be az otthonokba, no meg az az örökös növekedési kényszer, ami (látszólag) életben tartja a társadalmakat és a gazdaságot.

A 19. és 20. század új és jobb világot remélve, de az ideológiai háborúk korszakaként vonulhat be a történelembe véres földet és hihetetlen nagy áldozatokat hagyva maga mögött. A vérhez és félelemhez szokott emberiség azonban még ennél is többet vesztett. Elveszítette azt a biztonságérzetet, amely korántsem a fizikai fenyegetettséggel szembeni túlélésért nyújtotta a védelmet, hanem a dolgok valóságába vetett bizalmat. Pontosabban azt a hitet, hogy minden az, aminek látszik: a jó jónak, a rossz pedig rossznak. A nemzet, a család, a vallásos hit, a haza, az állam, a közösség és más magunknak tekintélyt szerzett intézménnyé vált társadalmi szerveződések és jelenségek sorra megrendültek a liberális szkepticizmus és a szocialista ideológiai kisajátítási kísérletek súlya alatt.

Erre a helyzetre válasz csak lassan, csak nagyon későn érkezett. Nosztalgikus múltba fordulás, népi és nemzeti hagyományok őrzésének és feltámasztásának mozgalmi születtek meg helyettük. Biokultúrák, természet- és örökségvédelmi szervezetek támadtak a „Vissza a nyugodt élethez!” jelszavával. A rohanással szemben a vidéket, a **jó életet** választó százezrek és milliók zárnak vissza öntudatlanul is ellenállva a folytonos növekedésben, hajszában, fejlődésnek nevezett erőltetett újító hullámban sodródó világnak. Csak **a kimunkált szellemi muníció, a filozófiai megalapozottság, csak a politikai képviselő marad elérhetetlen a boldogtalan tudatlanságban** élő, de életüket egy *jó kormányra* szívesen rábízó, etikai környezetben és kiszámítható körülményekben reménykedő tömegeknek.

Aki nem állandó változást, hanem nyugalmat, nem gyors hasznot, hanem biztonságot, nem szédítő távlatokat, hanem kiszámíthatóságot, nem társadalmi, hanem személyes megváltást, nem ideológiai nagyotmondást, hanem higgadt érvelést, nem hatalmi erővel kikényszerített igazságosztást, hanem a szabadság békéjét és a hit szabadságát várják és remélik, akik számára a személyes és közösségi identitás megelőzi a csak az

---

³¹ SAFAREVICS, Igor: A szocializmus, mint világtörténelmi jelenség.

emberiséghez tartozás alaktalanságát, azok konzervatívok. Még akkor is, ha nem tudják, és ha nem is értik.

Mert a konzervativizmus nem más, mint a fennálló Rend³², a béke kiszámítható keretei, a személyes és a társadalmi bizalom, – más szóval a közbizalom – működőképessége, a társadalmi intézmények tartóssága és önazonossága, a beléjük vetett hit egyértelműsége, az emberi életnek és a közösségeknek erkölcsi kereteket adó gondolkodás- és létezési mód, személyes és közösségi identitás, értékőrzés.

Csak hogy ez nem látszik, ez nem plakátolható, nem mozgósít forradalomra, nem akar gyökeres és azonnali változtatást, nem szerveződik ideológiai rohamcsapatokká, mint a liberálisok és a szocialisták, ráadásul nehezen viseli azok szellemi kizárólagosságát és intoleranciáját.

A konzervativizmus legfőképpen abban különbözik a többi társadalompolitikai stratégiától, hogy nem képez ideológiai konstrukciót, nem ad mozgósító politikai programot, s nem ígéri a társadalom megváltását a saját maga okozta problémáktól.

Változatlanág vagy haladásellenesség?

Lord Falkland rátapintott a lényegre, amikor híressé vált és persze sokat félreértett gondolata egyfajta konzervatív szállóigévé vált. A „*Ha nem szükségszerű a változtatás, akkor szükségszerű, hogy ne változtassunk!*” – mondat lényege éppen a szükséges változás melletti kiállásával demonstrál egyfajta értelmes társadalmi magatartást. Olyan társadalmi cselekvést, vagy döntést, amely csak alapos megfontolások és világosan elemzett helyzetek mérlegelése után hozható meg, mert emberek sokaságát, akár az egész közösséget, vagy legalábbis a társadalom nagy csoportjait, a kialakult és bevált társadalmi működést érinti. Ezek meghozatala nem csupán elkerülhetetlennek bizonyul, hanem minden kétséget kizárólag igazolt is a hasznossága, jogossága. Ez **klasszikus konzervatív hozzáállás** a társadalom rendjét, működését érintő kérdésekben.

---

³² Lásd: József Attila: „Szabadság! Te szülj nekem rendet!”. Tehát a konzervatív rendfogalom nem a hatalom által konzervált és kikényszerített szabályrendszert, hanem az élet és a szabadság „természetes rendjét”, élet és értéktiszteletet jelent.

Tehát egyáltalán nem jelent változásellenességet, csak az olyan kellően meg nem fontolt változások elkerülésének stratégiáját, amelyek várhatóan lényegesen több veszteséget okozhatnak a társadalmaknak, mint amit érdemes lenne elviselni.

A (tudatos) konzervatív ezért mindig fölteszi magában kérdést: „*Mi lesz jobb a változástól?*” Pozitív fejlemények, a várható jó eredmény, a rossz és igazságtalan helyzetek, a bemerevedett struktúrák fölszámolásának esélyeivel azonban már tud számolni a – lássuk be – sokszor mereven és a változásnak szükségtelenül ellenálló konzervatív is.

Ugyanakkor világos, hogy valóban létezik egyfajta zsigeri **haladás ellenesség** a konzervatív retorikában és gondolkodásban egyaránt. Sőt kifejezett gúnnyal és leplezetlen iróniával illetnek minden olyan törekvést, amely a társadalmi haladás igényét vagy csak a gondolatát is társadalom megváltó programként értékeli. A konzervatív egyáltalán nem lát előremutató példát a kormányzati és államvezetési struktúrák változtatására irányuló törekvésekben, ugyanakkor az egyes társadalmi csoportok jogkiterjesztését – feltételekkel ugyan, de szívesen támogatja. Ettől a **társadalmi harmónia** és a köznyugalom megszilárdítását, az igazságosság érvényesülésének lehetőségét, nagyobb és kiterjedtebb szabadságot vár, aminek érdekében már szükséges és lehetséges is a cselekvés, a változtatás.

A konzervatív állam

A konzervatív felfogás az államban a **közjót szolgáló, az egész közösséget képviselő legitim** társadalmi munkaszervezetet lát. A „*közösségek közössége*”³³-nek tekintett állam **tekintélyes társadalmi intézményként** a közösség védelmezője, képviselője és akár „tanítója” is lehet a konzervatív gondolkodásban. Sőt, felfogásukban az állam létezését is **maga a közjó szolgálata igazolja, mi több, létezésének egyetlen indoka**. Az emberi személy elé azonban nem kerülhet, mint ahogy a személy sem kerülhet korlátlanul a közösség, az állam elé. A konzervatív álláspont Aquinóra hivatkozva mégis világossá teszi, hogy *A közösség java előbbrevaló az egyén javánál: „bonum multitudinis est majus, quam unius”*.³⁴ Az ember társadalmi felelősséggel rendelkező

---

³³ Aquinói Szent Tamás (1224-1274) fogalma. Aquinó Szent Tamás a középkor máig legnagyobb hatású keresztény filozófusa, társadalomtudósa. Társadalometikai nézetei, fogalomalkotásai ma is helytállóak.

³⁴ Aquinói Szent Tamás: Sth. II-II 39. qu 2 art ad 2.

személyiség. Ezt fejezi ki ugyancsak Aquinói szent Tamás híres mondata: „Tedd a jót és cselekedj ésszerűen!”

A közösséget ugyanakkor az állam képes hatalommal képviselni, védelmezni, felelősséggel viseltetni iránta, illetve tagjai, polgárai iránt. A konzervatív állam azonban semmiképp nőhet polgárai fölé, és nem korlátozhatja őket szabadságukban. Felhatalmazása, azaz legitimitása alapján gyakorolt hatalmával és szolgáltatásaival olyan mértékben korlátozhatja csak polgárait, illetve azok tulajdonát, amilyen mértékben az még a közjó világos, ismert és elfogadott szempontjaival igazolható.

Az állam tevékenysége – ugyancsak a közjó szolgálatába illesztett módon – elsősorban a **jó élet** feltételeinek megteremtésére irányul, és a **jó kormányzás** társadalmi keretei és eszközzrendszere által szabályozott.

Jó élet

Jó életen értékorientált és normakövető emberi életet, a személyes, emberi kapcsolati erényeket, kölcsönösségre, viszonyosságra alapozó kapcsolatokat, és ezt támogató olyan társadalmi környezetet ért a konzervatív, amelyben a személyes és közösségi erőfeszítések eredménye békét, (külső, belső és szociális) biztonságot és kiszámíthatóságot, eredményez, s amelyben a hagyományos **társadalmi intézmények** – a család a nemzet, a haza, az állam, a vallás, a házasság és a lokális, autoriter közösségek, a személyes és a közösséghez, például nemzethez tartozást kifejező önazonosság (identitás) tisztelete, tekintélye és szabadsága töretlen marad, és amelyben a társadalomban kialakult Rend fenntartható és széles körben elfogadott.

Jó kormányzás

A **jó kormányzás** társadalmi erényeket feltételez. Ez a konzervatív narratívák szótárában azt jelenti, hogy kizárólag társadalmilag támogatott, legitim uralmi típusokat³⁵, fogad el (vagy tart természetesnek). A **társadalmi erények** lényege olyan, a **közjó** szolgálatára irányuló tevékenység, amelynek tartalma szerint az igazságos, méltányos és felelősségteljes kormányzati működés a közösség (ország, haza, nemzet) egészére, mint összetartozó csoportra és annak minden tagjára kiterjed.

---

³⁵ Max Weber alapján: tradicionális, karizmatikus és a polgári kormányzásnak megfelelő bürokratikus igazgatási racionalitás által vezérelt legitim uralmak (Max Weber: Gazdaság és társadalom)

A konzervatív felfogás alapvető erkölcsi értékeken, azaz **természetjogi alapokon** nyugszik. Mivel az emberi lét természetéhez tartozik, hogy rá van utalva a másik emberre, sőt életét csak közösségi (társadalmi) keretek között képes fenntartani, **a természetjog** ebből következően nem csak személyes, hanem közösségi, **társadalmi tartalmakat is hordoz**.

A természeti alaprendnek megfelelően **a társadalom egy organikus egész**, amelyben minden dolog a helyén van. E társadalmi szerveződés célja a **közjó** (bonum commune) elérése, ami két értéket foglal magában: egy eszközértéket (a társadalom szervezetsége) és egy célértéket (a közösségi tagok személyi kiteljesedése). Ebben nyer értelmet a **KÖZJÓ** fogalma, amely **minden egyes ember személyes, és a társadalom közös joga is egyszerre**.

Az emberi közösség saját védelme, képvisellete szervezetségének biztosítása, közösségi identitásának és megmaradásának érdekében létrehozta legmagasabb szintű társadalmi képződményét az **államot**, amely hatalmánál fogva képes uralkodni tagjaiban. **Az állam ugyanakkor nem áll mindenek fölött, nem abszolút** és funkciói, megbízatása, hatalma is csak a tagjainak és a közösség egészének való megfelelés erejéig igazolt, **működése ellenőrzést igényel**. A társadalmak, s maga az állam is létrehozhat olyan belső szabályrendszert, amely képes megvédeni a felhatalmazásán túlterjeszkedő, esetleg a hatalmával visszaélő kormányzatot.

A polgárok társadalmi részvételükkel szerzik meg azt a felhatalmazást és jogot, amely az állam, a kormányzat, a közösség támogatásától kezdve, az azzal való szembeszegülés felelős szabadságáig terjed. **Jogaik etikai alapon legitimálódnak**.

A közjó tehát a hétköznapi életet szolgáló konkrét elkötelezettségként, a gyakorlatban nyeri el értelmét azáltal, hogy **az államhatalom a polgárok bevonásával szilárd, kiszámítható és igazságos jogrendet alkot, a közszolgáltatásokat emberi vé és elérhetővé teszi, biztosítja azok szakszerűségét, védi az emberi és közösségi jogokat, a szociális biztonságot, a környezetvédelmet, a lelkiismereti és vallásszabadságot, a kultúrát, a munkát, a lakhatást és az oktatást: jót cselekszik. Ezáltal bontakozhat ki az állam működését igazoló erkölcsi jó, – a közjó társadalmi dimenziója**.

A **közjó** elérése iránti felelősség és elkötelezettség azonban nem csupán szűkebb közösségekben, nemzeti dimenziókban, hanem **az emberiség egésze érdekének figyelembevételével teljesebb ki**. Elsősorban nemzetek közötti egyenrangúságban és párbeszédben, a béke iránti elkötelezettségben, a globális környezetvédelem szem-

pontjainak érvényesítésében, a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtésében, következetes érvényesítésében kap gyakorlatias arculatot.

A közfelelősség tehát a személyes részvétel biztosításától az egyetemes emberi lét iránti elkötelezettségig terjed, beleértve az emberek és a népek jólétének gyarapítására tett lépéseket.

Az igazságosság

A közjó fogalomkörén belül értelmeződő társadalmi erények között az igazságosságot kell kiemelnünk. Ugyanis ez az az erény, amely a jó kormányzás egyik legalapvetőbb feltétele és követelménye. A fogalom értelmezéséhez ismét segítségül hívható Aquinói Szent Tamás, aki három alaptípust alkotott a fogalommal kapcsolatban.

Kommutatív (csere) igazságosság (iustitia commutativa)

Ez annak a követelményét jelenti – s erre valójában csak a polgári jogállam keretei között képesek eljutni a társadalmak -, hogy az **adott szolgálatért, munkáért, teljesítményért arányos ellenszolgáltatás, arányos bér (munkabér)** legyen a válasz.-

A kommutatív igazságosság pontosabb megjelöléssel egyfajta „*csere igazságosság*”, amely a másik szereplőt, a munkavállalót is kötelességei teljesítésére inti. Tehát elsősorban az **igazságos munkabér** fogalomkörében nyeri el értelmét. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ugyanezt az értelmet aktivizálhatjuk az állam és polgárai, a modern, szolgál(tat)ó közigazgatás működése és a szolgáltatásokat igénybevevők közötti kapcsolatban is.

A fogalom tágításába az is „belefér”, hogy a jó államnak, és a jó kormányzatnak a társadalommal kötött virtuális szerződése értelmében a polgárok megelégedésére kell törekednie működése során. Hiszen a hatalommal történő felruházás (választás), a kormányzati megbízatással járó felelős működés jelenti azt a viszonyosságot, amelyet a demokrácia viszonyai között az igazságosság erényének gyakorlása során a polgárok, mint egyfajta teljesítményt joggal elvárhatnak.

Elosztó igazságosság (iustitia distributiva)

A javak, jogok és esélyek egyenlőtlen eloszlásának tapasztalata alapozza meg azt az elsősorban a hatalommal rendelkezőknek, illetve az államnak címzett igényt, hogy a társadalom tagjai, tehát minden egyes ember számára biztosítani szükséges **a közjóból való igazságos részesedést.**³⁶

³⁶ Ez egy évszázados vita, amelyben a legpontosabban talán az Egyház szólalt meg, amikor társadalmi tanításának kimunkálása során állást foglalt. A kinek-kinek érdemei, szükségletei, teljesítménye szerinti elosztás évszázados és meddő vitájában azáltal tesz rendet, hogy az elosztási arányosság mértékéül

Az igazságosságra való törekvés gyakorlata az **állami redisztribúció** (újraelosztás) eszköztárában a jövedelemkiegyenlítő és progresszív adózással, a szociális és kulturális felzárkózást segítő területileg is célzott programokkal teljesedhet ki. Az állam rendelkezhet azzal a képességgel, amellyel akár társadalomszerkezeti mélységekig képes hatni a felelősségére bízott országra oly módon, hogy legalább a mélyszegénységben élők számát csökkentse, javítson helyzetükön, s ne kényszerüljenek embereknek nyomorban élni.

Törvényes vagy legális igazságosság (iustitia legalis)

Az igazságosságnak ez az alapformája a közjó iránti elkötelezettségre, a közjó megteremtésére irányul elsősorban az **igazságos törvényhozással és a polgárokat szolgáló igazgatási rendszerrel**. Nevezhetjük ezt a **jó kormányzás** alapfeltételének is, de hozzá kell tennünk, hogy az állam elkötelezett működése mellett a társadalomszervezet helyi szintjei – például az önkormányzatok - is kifejezett címzettjei lehetnek.

A közjót szolgáló köztisztviselők felelőssége a **TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG** képviselője is, amely a 21. században akár a **törvényi igazságosság szinonimájaként** is fölfogható, mint olyan kormányzati működési gyakorlat, amely a **szociális jog** útját egyengeti³⁷. A **szociális igazságosságot** „*az állami és társadalmi intézmények*” **képeseik érvényre juttatni**”³⁸ azáltal, hogy az egyenlőtlen és hátrányos helyzetű személyek és csoportok érdekeinek figyelembe vételével alakítják és működtetik a jogrendet és a közszolgáltatásokat, s teszik hozzáférhetővé a szociális intézményeket, teremtik meg a tudás megszerzésének, az egészségmegőrzésnek és helyreállításnak, valamint a munkához jutásnak intézményes feltételeit.

Állam – tulajdon – piac

A konzervatív államszemlélet természetjogi alapon ragaszkodik a **magántulajdon** védelméhez, melyet az **emberi erőfeszítéssel szerzett sérthetetlen jogként** értelmez, így annak korlátozása csak különös közösségi érdek alapján lehetséges. Ez azonban csak a közérdek alapos vizsgálata, indokolt megalapozottsága és kötelező kártalanítás mellett történhet.

Ugyanez a helyzet a piaccal kapcsolatban is. A piac természetesen szolgál(hat)ja a közösség érdekeit, hiszen megélhetést biztosító munkát, jövedelmet, biztosít a szereplőknek, de elsősorban, mint a (magán)tulajdon által létrehozott gazdasági alrendszer-

---

az emberi méltóságot, illetve a teremtett emberhez méltó életkörülményeket, illetve a méltatlan helyzetek elkerülését nevezi meg teljesítendő feladatként, melynek középpontjában a szegények védelme áll.

³⁷ Joseph Höffner (1906-1987).

³⁸ Quadagesimo anno 137.

ként értelmeződik. **Teljesítményét és hatékonyságát alapvetően a szabadsága és felelősségteljes működése biztosítja.** Ezért az államnak a piaccal szemben is tartózkodó magatartást célszerű tanúsítania.

A **köz érdeke** azonban olykor megkíván(hat)ja, hogy az állam beavatkozzon a piaci működésbe. Ezt kétféle módon teheti. Egyrészt támogatást, anyagi és adminisztrációs ösztönzést, kedvezményeket biztosíthat a piaci szereplők számára. Például adó és járulékok kedvezményeket tehet, konkrét piac (vállalkozás) fejlesztő, munkahelyteremtő támogatásokat biztosít. Olykor azonban korlátozó intézkedéseket, sőt akár szankciókat is kell foganatosítania. Erre különösen akkor van szükség, ha a piac egyes szereplői visszaélnek gazdasági erőfölényükkel, kartellekbe tömörülnek, monopolizálják a tevékenységüket. Akkor is indokolt lehet az állami beavatkozás, ha nincsenek tekintettel a dolgozóikkal szembeni felelősségükre, a méltányosság elvére, vagy a közösséggel, az állammal szembeni kötelezettségeikre.

A szociális kérdés

A szociális kérdések, problémák és feladatok észlelése, értékelése és megválaszolása gyakran tematizálja a konzervatív gondolkodást. Mivel azonban a személyes emberi akaratot, erőfeszítést és szándékot tartja az emberi szabadság és a saját sorsért viselendő felelősség alapjának, az államnak viszonylag kevés feladatot címez szociálpolitikai területen.

A rászorulókat elsősorban a közösségi, egyházi kezdeményezések lehetőségeként és feladataként tartja számon. Az államtól legfeljebb azt várja, hogy támogassa az emberek saját önszorgát, és a társadalmi szervezetek segítő tevékenységének megerősítését. Megkülönböztetett figyelmet szentel azonban annak, hogy az **egyházak részvétele** a szociális gondoskodásban megfeleljen a társadalmi igényeknek, ezért a szociális területen az egyházak részvételét általában kiemelt módon támogatja.

A konzervatív értékészleletből következik, hogy társadalom-és szociálpolitikájában erőteljes **családvédelmi és családpolitikai hangsúlyokat** érvényesít. Támogató politikája az élet védelmére és a családok egységének megőrzésére, jóléti biztonságukat szolgáló intézkedésekre irányul.

Talán az egyik legfontosabb társadalomszervező és a szociális segítséget is megalapozó elvként tekint a **szubszidiaritás**³⁹ elvére. Az elv a „*segély az önszegélyre*” gondolatra épül. Ez társadalomszervezeti szinten az önrendelkezésnek és a decentralizációnak azt a módját jelenti, amelyben például a helyi, települési önkormányzatra annyi elvégzendő teher és feladat hárul, amennyinek elvégzésére saját erőforrásaival képes szín-

---

³⁹ A fogalmat először XI. Pius pápa Quadragesimo anno (1931) kezdetű szociális enciklikája használta.

vonalasan megfelelni. Ez azonban ugyanilyen mértékű felelősséggel is párosul. Ehhez kapcsolódik a helyi kompetenciáknak (felhatalmazásoknak és lehetőségeknek), és a helyi ügyekben helyben meghozott döntéseknek a nagyfokú szabadsága is. Magasabb társadalomszervezeti szint, különösen a központi állam akár segítő célzatú beavatkozása is csak a helyi szint teherbíró képességét meghaladó ügyekben lehetséges.

Ahogy az emberi személy méltósága, úgy **az emberi közösségek méltósága és jogai** is védelmet érdemelnek, s ahogyan a személyes szabadság elidegeníthetetlen joga az embernek, úgy a közösségek szabadsága is feltétlen érték, melyeket csak a nagyobb, vagy az egész közösség jogai érdekében lehet korlátozni. A szabadságok és felelősségek optimális rendjét valósíthatja meg az a társadalom, amely a szubszidiaritás elvét alkalmazva társnak, alkotó és felelős tényezőnek tekinti tagjait és közösségeit. Tehát társul veszi őket a közösségi élet szervezésében, működtetésben és a hatalomgyakorlásban. **A társadalmiság új és hatékony rendjét a szubszidiaritás elvének elfogadásával** és operatív, gyakorlatias alkalmazásával érhetik el a nemzetek.

Ahogy a személyek közötti kapcsolatok harmóniát teremtő rendező elve lehet a felelősségek, feladatok, elvárások és terhek kiegyensúlyozott elosztása, a „kicsik és a nagyok” közötti kompetencia különbségek ésszerű tudomásulvételén alapuló együttműködés, úgy az egyes társadalomszervezeti és igazgatási szintek között a hatáskörök, az illetékesség és a kompetenciák minden résztvevőre vonatkozó arányos eloszlása is hozzájárulhat az igazságosság és társadalmi harmónia megteremtéséhez. A szubszidiaritás elvének tudatos és társadalmilag elfogadott, a jogrendszerben is megjelenő alkalmazásával olyan egymásra épülő, kölcsönös szolgáltatásokra képes hatékony igazgatási rendszer jöhet létre, amely **a társadalmat egymást kiegészítő és összetartó rendszerré szervezi**, melyben minden szint megőrzi autonómiáját, fejlődési lehetőségeit és a hatalommegosztásban betöltött szerepét. Egyúttal biztosíthatja azt a közösségi pluralitást, amely az legitimálja és megerősítheti a közjó kibontakoztatására törekvő közhatalmat.

A szubszidiaritás elve tiszteletben tartja a családot, a társadalmi csoportokat, szerveződések és társulásokat, a szakmai, gazdasági, kulturális, érdekvédelmi vagy a politikai csoportképződéseket.

Valójában a **decentralizáció**, a feladat, és felelősség megosztás olyan társadalmi elve, amely **a lehető legnagyobb szabadságot, és a lehető legnagyobb felelősséget** rója, illetve biztosítja a társadalomszervezet autonómnak tekintett közösségeinek. Ezen **közösségek függetlensége azonban csak a többiekhez fűződő egymást kiegészítő és egymásra épülő kapcsolatok értelmes rendjében értelmezhető.** Az egyes

szervezeti egységek és szintek nem elkülönülnek egymástól, hanem a társadalom egésze érdekeit figyelembe venni képes módon szervesen egymásba kapcsolódnak.

Lényeges jellemzője az elvárható és teljesíthető felelősség viselésének képessége. Ez azt jelenti, hogy minden egyes társadalomszervezeti szintet, illetve egységet – például helyi, települési vagy regionális önkormányzatot, civil szervezetet, egyházi közösséget csak olyan súlyú feladatok ellátásával szabad terhelni, amelynek viselésére azok **kellő felhatalmazással, tudással, forrásokkal és más eszközökkel** - pl. infrastruktúrával, szervezettséggel, stb. – rendelkeznek.

Segítség felülről lefelé, tehermegosztás, illetve átvállalás alulról fölfelé. Ebben a viszonyban **az állam elismeri**, hogy, amit az egyes személy vagy család meg tud tenni a saját környezetében, lakóhelyén, vagy egy lokális közösség a saját településén, egy régió a saját hazájában, azt maga intézhesse, szolgáltatthassa, gyakorolja. Ez jelenti a szubszidiaritásban a **kompetencia elvonás tilalmát**. Az ezzel ellentétes, hatalmaskodó vagy atyáskodó, paternalista állami magatartás, a burjánzó bürokrácia, az állam túlzó jelenléte a polgári kezdeményezések és az állampolgári szabadság korlátjává válnak.

A **szociális szakmában** a szubszidiaritás elve azt jelenti, hogy a szociális segítség célja nem a segítségre szoruló ember problémájának a „külső” megoldása, hanem az a képesség tevés, amelynek eredményeképpen maga a támogatott személy lesz alkalmas arra, hogy személyesen részt tudjon venni a maga sorsának irányításában, problémái megoldásában. Erre utal az az egyházi tanítás, amely szerint „...*amit az egyén saját kezdeményezéséből és saját erővel teljesíteni tud, nem szabad tőle elvenni...*”⁴⁰ **A szociális beavatkozás célja tehát ennek az autonómiának a megszerzése, illetve visszaadása, azaz a „segély az önsegélyre”.**

Szociális szakemberek számára talán a legjobb minta a szociális ellátások között az ún. „otthon közeli” ellátások köre, a házi szociális gondozás, a szociális étkeztetés, az idősek és fogyatékosok nappali ellátásai vagy az eseti segélyezés, stb. amely kizárólag a helyi ellátási felelősség körében működtethető, hiszen **az államigazgatás rendszerében a települések önkormányzatai vannak a „legközelebb” az állampolgárokhoz**⁴¹, ők ismerik, vagy ők képesek feltárni közvetlen körülményeiket. Viszont a tartós elhelyezést biztosító bentlakásos intézmények fenntartására csak a regionális, vagy a nemzeti szint képes, hiszen a feladatellátás kiterjedtsége és finanszírozási szükségletei meghaladják a települések képességeit.

---

⁴⁰Quadragesimo anno 79.

⁴¹ A nem állami szervezetek közül az egyházi közösségek és a civil szerveződések számos esetben „sokkal közelebről” látják a szociális nehézségeket, és gyorsabban, hatékonyabban is képesek feltárni egy-egy szociális válsághelyzetet, krízist.

A konzervatív szó- és fogalomhasználat értelmezni tudja a maga számára az egyébként keresztény antropológiai fogalomként használt bűn, a **strukturális bűn** fogalmát. Ez alatt a társadalmi működés olyan kialakult és rögződött viszonyait érti, amely figyelmen kívül hagyja, vagy egyenesen konzerválja azokat a viszonyokat és társadalmi kapcsolatrendszert, amely különösen a szegények helyzetére, fölemelkedési lehetőségeikre nincs tekintettel.

Ez valósul meg, ha a társadalom rendszerében, magában a társadalomszervezetben olyan szabályok működnek, amelyek emberek sokaságát tartják igazságtalan és méltatlan állapotok között. Amennyiben ennek fölismerése megtörténik, s a felelős politikai közösségek nem törekednek a viszonyok megváltoztatására, maga a közösség (az állam, a helyi társadalom, a civil és egyházi szervezetek is !) is részesévé válik az elfogadhatatlan és az emberi méltósággal össze nem egyeztethető állapotok fönntartásában, így felelőségük nyilvánvaló.

Összefoglalás

Röviden elmondható, hogy a konzervativizmus **a társadalmi és emberi viszonyok természetes állapotának** megőrzését tartja egyik legfontosabb feladatának. Olyan **értéktörző** társadalompolitikai stratégiává szerveződ program, amely a veszélybe került és tekintélyesnek mondható társadalmi intézmények védelmét tartja a kiegyensúlyozott társadalmi működés feltételének. Alapelve a kiszámítható és biztonságot nyújtó társadalmi harmónia, amelyben a személyi és a közösségi autonómiák egymást erősítve teremtik meg a jó élet feltételeit.

Felfogásukban **a történelem folytonos**, s a természetes intézmények (állam, házasság, család, nemzet, egyház) magasabb rendűek minden mesterséges, politikailag konstruált rendszertől, valójában egyfajta kollektív bölcsesség megnyilvánulásai. **A család minden tekintély és morál alapja, a társadalom alapvető sejtje, az államrend támasza. Az állam rendeltetése a közjó szolgálata**, ezért joggal lehet a társadalom vezetője, sőt (a jogalkotáson keresztül) nevelője is.

Az Egyház és a vallás minden erkölcs és közösségi érzés forrása, szentesíti a pozitív hagyományokat, és motiválja az egyéneket kötelességeik teljesítésére.

A JÓLÉTI ÁLLAM

Az emberek megélhetése a történelem során alapvetően az egyéni erőfeszítésektől, a természet nyújtotta lehetőségektől, az adott társadalom és gazdaság fejlettségi szintjétől és működési rendjétől, a család és a szűkebb társadalom támogató attitűdjeitől és gyakorlatától függött. Az államnak szerepet, felelősséget nem kellett vállalnia ebben a kérdésben. Amikor mégis hírt kapunk az államról ezekben a kérdésekben, akkor olyan hiánypótló jellegű szabályozásban merült ki a szerepe, amikor is sérültek, bizonyos természetesnek tartott jogok, illetve kötelezettségek, s ezért az államnak a hatalom kötelező erejével kellett föllépni a természetes védelem és jogérvényesítés megvalósulása, illetve sérülés esetén a dolgok „természetes rendjének” helyreállítása érdekében. Erre szolgáltattak példát Hamurapi babiloni törvénytáblájának rendelkezései, vagy a mi Szent László királyunk törvényei, amelyek az özvegyek és árvák védelmében fogalmaztak védelmi cikkelyeket, nyilván az érintettek időnként sérült, vagy meg nem valósult jogainak, azaz az erkölcsi rend helyreállításának az érdekében. A századok során azonban az **állam alapvetően passzív maradt**, s csak a liberális kapitalizmus kibontakozásával egy időben kialakult tömeges egyenlőtlenségek okozta elveszett vagy megrendült megélhetési biztonság, az ellátások iránti növekvő társadalmi igények megjelenésével merül föl felelőssége. Az állami aktivitás a 19. század utolsó harmadától válik közpolitikai kényszerré, amikor is a tőke és a munka szabályozatlan viszonyai már nem voltak tovább fönntarthatók. Az embereknek, munkásoknak már az aktív életszakaszaiban sem volt folyamatos a megélhetés biztonsága, hiszen a piac, a gazdaság hullámzó teljesítményétől és a tőke tulajdonosok meglehetősen esetleges belátásától függött. A bajok különösen betegség esetén és főleg az időskor beköszöntével váltak nehezzé. A családok ellátó funkciói, az inaktív tagokat eltartó képessége jelentősen meggyöngült, így lassan világossá vált, hogy új megoldásokat, új felelősöket és új szereplőket kellett keresni a fennálló, sőt növekvő szükségletek kielégítésére, az ellátatlanság fölszámolására.

Nem véletlen, hogy a **társadalombiztosítási rendszerek** kiépítésében aktivizálódott először igazán jelentős mértékben az állam, amikor az ezernyolcszázhetvenes, nyolcvanas évektől sorra szabályozzák és építik ki a kötelező **nyugdíj és betegségbiztosítási rendszereket** szerte a kapitalista világban. Ez az első olyan jelentős állami intézkedés-sorozat a világon, amely a társadalom egyre szélesedő köreire, nagy csoportjaira kiterjesztett módon alkotja meg **a szociális biztonság kiszámítható és garantált kereteit**. Igaz ez a munka még szinte kizárólag a **munka világába** legálisan bekapcsolódó vi-

szonylag kevesek számára volt elérhető, de végleg kinyitotta a kaput az állami gondoskodás rendszereinek megjelenése előtt.

Elsőként az új nagy európai állam, a modern és egységes **Németország – Otto von Bismarck** kancellár működése idején, az 1880-as években - hozta létre az **általános és kötelező munkásbiztosítást, azaz a nemzeti szintű társadalombiztosítást három alrendszerével, az egészségügyi, (betegbiztosítás), az öregségi (nyugdíjbiztosítás) és a baleseti biztosításai ágazattal.** Ez a lépés alapozta meg a **jóléti állam koncepcióját** azáltal, hogy az állam kötelező érvényű jogszabállyal intézményesítette a **szociális védelem legalapvetőbb szolgáltatásait.** Igaz ugyan, hogy ez a lépés kezdetben mindössze a nagyüzemi munkásságot (ez akkor a lakosság mintegy tíz százalékát jelentette) vonta be a biztosítás kötelező rendszerébe, a döntés mégis **szociálpolitika történeti fordulópontként értékelhető.** Ezáltal vált ugyanis **aktívvá az állam** a polgári szociális biztosításának kérdésében, és vált törvényhozói hatalma által **felelőssé** is ugyanezért. Valójában **ettől az időszaktól kezdve beszélhetünk a szó mai értelmében intézményesült szociálpolitikáról,** azaz az állam társadalompolitikájának sajátos és elkülönült alrendszeréről, működéséről.

Magyarország viszonylag gyorsan, Európában harmadikként a német példát követően néhány évvel ugyancsak megalkotta a maga saját társadalombiztosítási rendszerét, és a korszerű európai gyakorlatnak megfelelően kiépítette az országos hálózatot, a nyilvántartási rendszert, a pénzkezelést bonyolító pénztárakat és a járulékbeszédést, illetve a kifizetéseket intéző fiók- és intézményhálózatot.

Az államnak ez a szerepe egyben a **liberális koncepció meggyengülésével** járt együtt, hiszen az egyébként csak „éjjeliőr” szerepre szorított államnak erős felhatalmazással kellett rendelkeznie ahhoz, hogy hatalma erejével kikényszerítse az erős piaci szereplők (munkáltatók) részvételét a szociális védelem legjelentősebb, bár csak a 20. század második felében fölépülő alrendszerei között.

A jóléti állam koncepciója azonban az egészen korai, a skolasztikusokra⁴² visszanyúló kezdeményezések ellenére csak a 20. század terméke lehetett. A mi **Hilscher Rezső**⁴³ szakírónk 1918-ban fogalmazta meg **Szociálpolitika** című nagy jelentőségű munkájában, hogy **az államnak szerepet és felelősséget kellene vállalnia a polgári szociális biztonságának megteremtése és védelme érdekében.**

---

⁴² Megint csak Aquinói Szent Tamásra hivatkozhatunk, aki államelméleti fejtegetései során már beszélt arról, hogy a közösség (az állam) előtte jár az egyénnek, de kötelessége is vannak az individuummal szemben, azaz gondoskodnia kell annak anyagi, szellemi jólétéről.

Summa pars 1-2 Qu 105. Aquin. Szent Tamás: De reg. princ. lib. I. cap. 1.

⁴³ HILSCHER Rezső: Szociálpolitika (1918)

Európában az úgynevezett **Beveridge-tervet** tekinthetjük a szolgáltató jóléti állam első átfogó és kidolgozott koncepciójának. Az **állam határozott és felelősségteljes, szabályozó** szerepének megerősödése mellett megszületett tervezet a társadalom egészének szociális biztosítási rendszerét kívánta fölépíteni az egészségügy szolgáltatása-ihoz való hozzáférés teljes körű biztosításától a munkanélküliek ellátásának **garantált** rendszeréig.

A tervezetben megfogalmazott elvek alapozták meg később, - mintegy huszonöt - harminc évvel a II. világháborút követően – az európai jóléti államok működését. Ezek közül talán a legfontosabbnak mondható

- annak az elvnek a kimondása, hogy a társadalomban megkövesedett és a történelem során soha nem orvosolt **igazságtalan jövedelemelosztás** kiegyenlítésére, illetve legalább részleges ellensúlyozására legalkalmasabbnak tekinthető eszköz egy **erőteljes és széleskörű szociális biztosítási szolgáltatás kiépítése és intézményeinek**, rendszerbe állítása, valamint az, hogy
- a **szociális biztonság** megteremtése érdekében a társadalombiztosítást jövedelemkorlátozás nélkül kell kiterjeszteni minden állampolgárra, azaz a **szociális biztonság garantálása érdekében állampolgári jogon kell működtetni a legalapvetőbb szociális, jóléti ellátásokat**.

Ez a két jóléti alapelv egészült ki Beveridge tervezetében a **finanszírozási rendszer** korszerűsítésére tett javaslatával. Ennek lényege, hogy a társadalom szociális biztosítási kiadásainak fedezete érdekében úgynevezett **tripartit (három oldalú) tehermegosztást** javasolt az állam, a munkáltató és a munkavállaló részvételével (50 – 20 – és 30%-os arányban).

Az 1942-ben elkészült, **népbiztosításnak** nevezhető tervezet a háborús események miatt nem került bevezetésre, mégis ezt tekinthetjük a **jóléti állam** első alaposan ki-munkált, részletekig kidolgozott tervezetének.⁴⁴

Az állami felelősségvállalás, az állam szociálpolitikai tevékenysége és aktivitása ugyan már a 19. század végétől folyamatosan növekedett, de ez csak a **2. világháború után** gyorsult fel egészen az 1970-es évek közepéig, amikor számos nyugat-európai országban ugrásszerűen **megnőttek a GDP arányos jóléti kiadások**.

Az erre az útra lépő **államok jóléti szerepvállalása** azonban nem csupán az elvek kimunkálásán és társadalmi elfogadásán múltott. **Szükséges és elengedhetetlen előfel-**

⁴⁴ A magyar szociálpolitika érzékenyen figyelte a nemzetközi szakmai fejleményeket. Mihelics Vid katolikus plébános (1899-1968), plébános, szociálpolitikai szakíró, a keresztényszocialista mozgalom vezéralakja a tervezetet azonnal magyarra fordította, és a művet a magyar olvasók elé tárta.

tételként el kellett jönnie annak az időnek, amikor az **ipari társadalmak növekvő gazdasági megteremtették az állami szociális felelősségvállalás finanszírozásának alapjait**. A jól teljesítő gazdaságok jelentősen megnövelték az államok pénzügyi teherbíró képességét, s a tartós és folyamatos növekedés ígérete legitímálta és stabilizálta is a jóléti szolgáltatások intézményesülését, magát az új jóléti felelősséget vállaló államot.

Az ismérvek...

A jóléti államok beazonosítása, működésük, jellegzetességeik felismerése világos szempontrendszerrel igényel. Vegyük tehát sorra őket!

A jóléti állam...

- fogalma alatt **az állam sajátos működési módjáról** beszélünk. A „jó társadalom” megvalósításának célkitűzését föl vállaló olyan **állami politikáról van szó**, amelynek lényege, hogy a polgárok jólétének biztosítása érdekében **az állam a szociális felelősséget elsődlegesen magára vállalja, és ennek megfelelően alakítja jóléti politikájának** elveit és gyakorlatát.
- A jóléti állam túllép a szociálpolitika hagyományosan korrekciós kiigazító szerepkörén, és **a társadalmi viszonyokat aktívan alakító politikát folytat**. Ez a társadalompolitikai tudatosság különbözteti meg leginkább más államoktól.
- A jóléti államok **szociális jogokkal** egészítették ki jogrendszerüket, s ezzel megteremtették az állam és polgárai között azt a korábban soha nem tapasztalt státusz független partneri viszonyt, amelyben az **univerzalitás** elve alapján **alanyi, állampolgári jogon**, kiszámítható, tervezhető és elvárható módon juthatnak a közösség (állam) által megszerzett jóléti javakhoz és szolgáltatásokhoz az emberek. A jóléti államok megteremtették és intézményesítették a **szociális állampolgárságot**.
- A szociális jogok rendszerbe illesztése lehetővé tette, hogy a **legfontosabb és legalapvetőbb szociális szükségletek** – lakhatás, alapvető megélhetési költségek, társadalombiztosítási, egészségügyi ellátások, oktatás, munka, stb. – kielégítése az állam **törvényi garanciáival** (megélhetési, segélyezési,

jövedelmi minimumok) valósuljon meg, azaz minden polgár **életminősége és szociális biztonsága** is erősödjön.

- Magas színvonalú és rendszerbe szervezett szociális **ellátó, szolgáltató és szociális igazgatási rendszert** építettek ki.
- Az állami jóléti politika az életkörülmények közelítésére, kiegyenlítésére irányul. A szociális kockázatokat az egész emberi életcikluson átívelő jövedelemfenntartó programokkal kívánják kivédeni, illetve ellensúlyozni.
- A teljes emberi életciklust átölelő széles körű társadalombiztosítási és foglalkoztatási programokat működtetnek a teljes foglalkoztatottság célkitűzésével.
- Az állam az átlagot meghaladó mértékkel, tudatosan **magas újraelosztási aránnyal** (redisztribúció) tervezi szociális, jóléti költségvetését.

A jóléti államok működésének hozadéka, eredményei

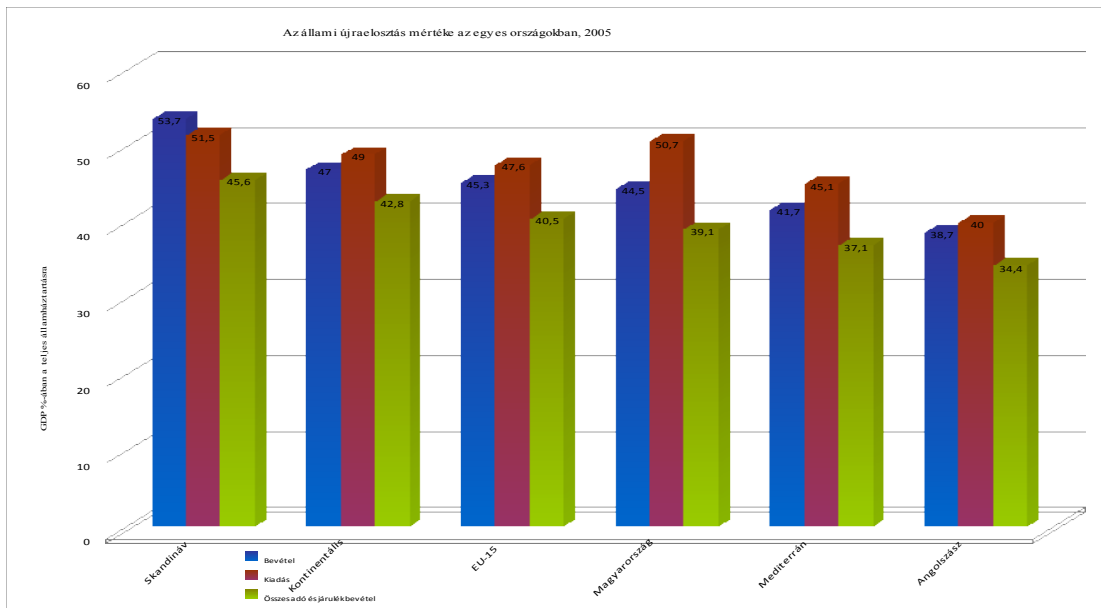
- Minden jóléti államban - kisebb-nagyobb mértékben és intenzitással ugyan, de - elindította a **társadalom integrációjának** folyamatát.
- A garantált minimumok és a mindenki számára hozzáférhető szociális, jóléti szolgáltatások, a társadalombiztosítási és foglalkoztatási programok eredményeként **közelített egymáshoz a különböző társadalmi rétegek életminősége, életszínvonala**.
- A kialakult és állandósulni látszó **foglalkoztatási és szociális biztonság** a jóléti társadalmak polgárainak alapélményévé vált. Ez megerősítette a társadalmi harmóniát, jótékonyan hatott a **belső politikai egyensúlyra is**.
- Kifogta a szelet az ortodox szocializmusok vitorlájából, és legitímálta a polgári társadalom értékrendjét, a **jóléti kapitalizmus** politikai gyakorlatát.
- A magas színvonalú ellátások anyagi háttérének előteremtése tartós gazdasági **növekedési kényszerpályára** állította a gazdaságokat.
- A jóléti politika és annak gyakorlata élvezte a polgárok bizalmát, **legitimálta a társadalom és az állam szociális elköteleződését** és erősítette a **szolidaritást**, így az **adófizetői morál is megerősödött**.

A jóléti államok szolidaritásra és **integrációs társadalmi célkitűzésekre** alapozott politikai gyakorlata élvezte a társadalom széles rétegeinek támogatását.

A szociálpolitika hívszavai

- az alanyi, állampolgári jogok,
- a szolidaritás,
- a biztonság,
- a társadalmi egyensúly,
- a társadalmi tagság,
- a jogok és jogosultságok,
- a partnerség lettek.

A hívszavak jelezte jóléti elvek és gyakorlat, a jóléti államok kiegyensúlyozottságban, működőképességben és legitimitációban igazolt társadalmi eredményessége olyan **szociálpolitikai paradigmát** alakított ki, amely széles körben élvezte a lakosság jó közérzetre alapozott elégedettségét, valamint a tudomány és a szociális szakma bizalmát, egyetértését.

A társadalmi közkiadások tartósan magas szintje miatt kialakult rendkívüli **forrásigénye**, azonban sebezhetővé is tette a rendszert. Egészen addig, míg a nyugati jóléti társadalmaknak nem kellett szembe nézniük a forrásteremtő, és állandósulni látszó gazdasági növekedés korlátaival, sőt visszaeséssel, a források szűkülésével is számolni nem kellett, a jóléti szolgáltatások folyamatosan fejlődtek és intézményesültek, így **a jóléti rendszerek a polgári társadalmak működésének eredményességét jelző és jellemző mintává váltak.**

A jóléti államok válsága, a jóléti politikák kritikája

Azonban az 1970-es évek nagy olajválsága, majd a világméretű és ciklikusan megjelenő recessziós folyamatok olyan gazdasági visszaeséssel sújtották a nyugati társadalmakat és gazdaságaikat, ami elgondolkozásra kényszerítette a jóléti államok pénzügyi vezetését és a kormányokat. A magas színvonalú és széles körben hozzáférhetővé vált jóléti szolgáltatások és az ugyancsak magas színvonalú, bizalomra épülő segélyezési **rendszer fenntarthatóságát kikezdte az állami bevételek megingása és szűkülése.** Ez, ha nem is azonnal, de **paradigmaváltásra** készítette a jóléti államokat, a szociálpolitika teoretikusait és az államháztartásért felelős pénzügyi vezetést is.

A jóléti állam tartós működőképességébe vetett bizalom megingott. Megingott, de nem szűnt meg! A rendelkezésre álló források csökkenésére, a gazdasági folyamatok előre nem számított megingásaira adható válaszok a szociálpolitikában alkalmazott elvek és természetesen a kiadások, ráfordítások területén is elgondolkodásra készítették a kormányokat.

Fölmerült

- az állam **szociális felelősségvállalásának háttérbe szorítása,**
- a jóléti juttatásokra szánt költségvetési **források lefaragása,**
- a juttatások mértékének csökkentése és elinflálása,
- a szolgáltatásokhoz való hozzáférés, a **jogosultsági feltételek szigorítása és**
- a jogosultsági kör szűkítése is.

Mindennek eredményeként a takarékoskodásra kényszerülő államok szociálpolitikájáról, magáról a jóléti rendszerek fenntarthatóságáról megindult viták paradigmaváltáshoz vezettek.

A változóban, átalakulóban lévő **szociálpolitikák hívószavai** az alábbiak szerint alakultak.

- újra előtérbe került a **rászorultsági elv** hangsúlyozása,
- a szolidaritás hívószavát a **hatékonyság, a célzottság és a teljesítmény** váltotta fel,
- az alanyi jogok helyett vagy mellett a **diszkrecionalitás**, azaz a szigorú jövedelmi feltételekhez kötött, szegényjogon működtetett segélyezési rendszer került előtérbe.

Mindez azonban **nem vezetett a jóléti államok válságához**. Annyi történt csupán, hogy a jóléti politikák differenciáltabbá váltak, a szolgáltatások bővülése lelassult vagy megállt, és a szociális jogosultságokra épített jóléti rendszer működtetésének elveiben és gyakorlatában is megjelentek a paradigmaváltás jellemzői egyfajta kettősséget eredményezve.

A jóléti szolgáltatásokból való visszalépésnek, a támogatások megvonásának vagy szűkítésének politikai gátja is akadt. Ugyanis a lakosság **szerzett jogokhoz** való ragaszkodása komolyan fékezte a pénzügyi stabilitásra törekvő kormányok szociálpolitikai elvonásokat célzó törekvéseit. **A jóléti rendszereket kiépítő államok tehát többnyire megőrizték szolgáltatásaik színvonalát, a jóléti állam eredményeit. A segélyezési politikákban azonban hangsúlyosabbá váltak a rászorultság mérésének és a célzottság erősítésének elvei.**

A jóléti államok kritikája mégis fölerősödött és hatékony érveléssel fékezte a szociális jogállamok fejlődését. Legfontosabb **kritikai** észrevételek az alábbiak szerint alakultak.

- A jóléti államok szociális rendszereinek rendkívüli forrásigénye túlságosan megterheli és **túlfeszíti az állami költségvetést**.
- A jóléti kiadások nemzeti jövedelemhez, GDP-hez viszonyított magas aránya **forrásokat von el a gazdasági fejlődésétől, növekedéstől**.
- A jóléti politikák pénzügyi alapjainak előteremtése **a polgárookra és a gazdasági szereplőkre egyaránt túlzott adóterhek ró**.
- Kialakult egy olyan, szélesedő réteg, amely a magas színvonalon tartott jóléti szolgáltatások foglyává válva ún. **jóléti függőségbe** került. A szociális javak tartós vagy állandósuló igénybevétele **csökkenti a támogatottak aktivitását, saját sorsuk, anyagi, szociális biztonságuk iránti felelősségérzetet**.

- A támogatottak passzivitása **csökkentette az adófizetők szolidaritását** és az adófizetési fegyelmet, így **csökkent magának a bőkezű jóléti politikának, a jóléti államnak is a legitimitása**, társadalmi támogatottsága.

A jóléti államok működését, a jóléti politikák eredményességét és fenntarthatóságát egész Európában kedvezőtlen folyamatok korlátozzák.

- A **családok stabilitásának** tartós és széles körben elterjedt meggyengülése folyamatosan növeli és magas szinten tarja a jóléti rendszerek szolgáltatásai és a juttatások iránti igényt.
- Ugyancsak egész Európára jellemző az a tartós **demográfiai válság**⁴⁵, amely a korstruktúra torzulásával, **idősödő társadalmakat (aging)** hoz létre. Így egyre kevesebb aktív korúra terhelődik a növekvő inaktívok eltartásának, szociális szükségleteik kielégítésének a terhe.
- A 21. század utolsó negyedének jóléti kapitalizmusa **duális képzettségi és foglalkoztatási szerkezetet** hozott létre. A 21. század „tudásintenzív gazdaságai- ban az életesélyek a tanulási lehetőségektől, a humán tőke felhalmozásától függnék.”⁴⁶ A jóléti államok kudarcának tekinthető, hogy „a szociális örökség hatása éppen olyan erős ma, mint a múltban, különösen az iskolázottsági szint tekintetében.”

1. Kialakult egy **magasan képzett, diplomás, kulturált és jó érdekérvényesítő, egész aktív korában foglalkoztatott és megfelelő jövedelemmel rendelkező, így idős korában is szociális biztonságban élő réteg.**
2. Ugyanakkor létrejött egy **alacsonyan iskolázott, elégtelen végzettséggel, gyenge humán tőkével, kulturális és szociális erőforrásokkal rendelkező réteg**, amelyet tartósan sújt a **munkanélküliség illetve az alacsony fizetésű foglalkoztatás**. Egész életükben **szociális csapdahelyzetekben** vergődnek, és idős korukban is szinte teljes egészében a **szociális transzferekre szorúlnak**.

---

⁴⁵ A jóléti államokban kialakult tartósnak bizonyuló és rendkívül alacsony termékenységet egyes vélemények a fejlett nyugdíjrendszer számlájára írják. (sic)

⁴⁶ Gösta Esping-Andersen: Ismét a Jó Társadalom felé? I. Esély, 2006.6

A jóléti politikák típusai

A jóléti államok működése, – bár számos közös jellemzővel, például a szociális jogok kiteljesítésével is leírhatók – meglehetősen változatos képet mutat. Az alapvető típusok viszonylag korán, már az 1960-as évek végére, a 70-es évek közepére kialakultak. Tittmuss⁴⁷ és Gosta Esping-Andersen⁴⁸ modellezése mára már meghaladott ugyan, de a jóléti államok működési jellemzői jórészt ma is érvényesek és kiválóan bemutatathatók általuk.

RICHARD M. TITMUSS	GÖSTA ESPING-ANDERSEN
<p><i>Reziduális ⁴⁹jóléti modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - szegények segélyezésére korlátozott szociálpolitika. Csak az igazolt rászorulóknak nyújtja a legalapvetőbb szociális juttatásokat, szolgáltatásokat. - A szükségleteket elsősorban a családnak és a helyi közösségeknek kell kielégítenie. Az állam csak ezek csődje esetén veszi át (részlegesen) a felelősséget. - Az állam nem ad elsőbbséget a szociális politikának, így az csak maradék elven jut költségvetési forrásokhoz. 	<p><i>Liberális jóléti modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - Az elsődleges szociális felelősség a személyt, a családot és a helyi közösséget terheli. - Az állam nem működtet kiterjedt társadalombiztosítási programokat. - A szociálpolitika alapvetően a szegények segélyezésére korlátozott (szegénypolitika) - A segélyezés szigorú feltételekhez, a célzottsághoz és az úgynevezett <i>kevésbé választhatóság elvéhez</i>* kötött.

⁴⁷ Richard M. Titmuss (1907–1973) Brit kutató szociológus, szociálpolitikai teoretikus.

⁴⁸Gösta Esping-Andersen (1947–) Dán szociológus, szociálpolitikai teoretikus.

⁴⁹ Reziduális szegényeknek nevezi a szakma azon egyik napról a másikra élő deprivált emberek csoportját, akik kizárólag segélyekből tartják fenn magukat, munkát végezni nem tudnak vagy nem alkalmasak rá.

<p><i>Ipari – teljesítmény modell</i></p> <p><i>Munkateljesítményre alapozó modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A megélhetés alapja egy <i>növekvő, erős és folytonosan többlet jövedelmet termelő (ipari alapú) gazdaság</i>, amely <i>magas munka(hely) kínálata</i> mellett viszonylag <i>magas munkajövedelmeket</i> kínál a lakosságnak. Az ehhez kapcsolt <i>társadalombiztosítási rendszer</i> sokak által fizetett, magas szintű járulék befizetésekre alapozott, biztonságos és bőkezű szolgál-tatásokra (baleseti és rokkant ellátás, nyugdíj, egészségügyi ellátás) képes. - az állam színvonalasan kiépíti szociális igazgatási rendszerét, de <i>polgárai jólétéért csak másodlagos, kiegészítő felelősséget</i> vállalva főleg a magán és vállalati szociálpolitikát, az öngondoskodást és a közösségi (egyházi és civil) kezdeményezéseket ösztönzi, támogatja. 	<p><i>Korporatista** – etatista modell***</i></p> <p><i>Konzervatív jóléti modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A modell lényege, hogy az állam erős, „<i>familiarista</i>” álláspontot képvisel, s ennek megfelelően támogatja a hagyományos családmódot, és intenzív családvédelmi, <i>családpolitikai hatások</i> jellemzik. - Az állam jóléti szerepvállalására jellemző a <i>szubszidiaritás, a feladat-és felelősségmegosztás</i> elvének alkalmazása. - A szociális szolgáltatások fenntartása és különösen működtetése területén kiemelt szerepet vállalnak és kapnak az <i>egyházak</i>.
<p><i>Intézményes redisztributív modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A jóléti politika elsőbbséget élvezve <i>magas arányú állami újraelosztásból</i> nyeri a forrásait. - A szociálpolitika <i>intézményesül</i>, szolgáltatásai beépülnek a társadalmi működésbe. - A jóléti elosztás elvei között az <i>univerzalitás</i> és az <i>alanyi, állam-polgári jogok</i> válnak meghatározóvá. 	<p><i>Svéd (Skandináv) modell</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - A jóléti politika határozott <i>társadalmi integrációs célkitűzések</i> megvalósítását szolgálja. - A jóléti politika szerves részévé válik a <i>gazdaságba ágyazott foglalkoztatás-politika</i> a teljes foglalkoztatás, illetve a <i>foglalkoztatási biztonság</i> megteremtésével. - A jóléti szolgáltatások színvonala

- Széleskörű életkörülmény- és jövedelemkiegyenlítő programok működtetése.	a középosztály igényeit is kielégíti.
--	---------------------------------------

* A támogatásra szoruló kiválasztása alaposan kimunkált *jövedelemvizsgálat (means-teszt)* alapján történik. (Ez a *célzottság* biztosítására, a *rászorultság igazolására* szolgáló módszer, amely igen nagy változatosságot mutathat a környezettanulmánytól, a munkajövedelmek igazolásáig.) A támogatás *mértékének, időtartamának és gyakoriságának* megállapítása céljából alkalmazott *kevésbé választhatóság elvének* és alkalmazásának a lényege az, hogy a segélyek mértékét olyan (alacsony) szinten tartják, hogy *az ne legyen ellenősztönző a munkavégzésre*. Mivel a segélyezés alanyai többnyire alacsony státuszú, alacsonyan iskolázott és elhelyezkedés esetén is viszonylag alacsony munkajövedelmű (minimálbér körüli jövedelemmel rendelkező) szegények, a segélyezés átlagát messze az adott országban munkával szerezhető minimális bérjévedelmek alatt tartják.)

** Gösta Esping_Andersen *korporációs modellje* nehezen állja ki a kritika próbáját, ugyanis a korporációkkal azonos hivatásszervezetek, a vezetést és a tulajdonosi kört is „egy asztalhoz ültető” munkahelyi tanácsok elterjedtsége, jelentősége, az állammal való párbeszédképessége, alacsony társadalmi súlya a 2. világháború után sehol sem volt jelentős.

*** Az *etatista* jellemzővel is ugyan ez a helyzet, hiszen a kor nyugati társadalmában néhány, a szociális politika területén kevésbé fejlett déli állam kivételével (Portugália, Spanyolország) sehol sem alakult ki a szocializmusokra jellemző túlzott, a polgári szabadságot korlátozó állami hatalom. A modellt szerencsésebb *konzervatív* jellemzőkkel leírni.

A jóléti államok működésének modellezése a folytonos változások következtében természetesen más és más szempontok alapján időről időre újragondolást igényel.

Ideológiai, **társadalmpolitikai** szempontból három alapvető modell alakult ki.⁵⁰

- **Liberális jóléti modell**
  - az állam nem avatkozik be a piaci folyamatokba
  - csak a rászorulóakra irányuló segélyezés – *szegénypolitika*,
  - a segélyezés és a munkavégzési kötelezettség összekapcsolódik

⁵⁰ Gösta Esping-Andersen alkotta modellezés.

- **Konzervatív modell**

- az állam kiemelten támogatja a *családokat*, az egyéni és közösségi kezdeményezéseket és az egyházi részvételt
- a segélyezés és a munkavégzési kötelezettség összekapcsolódik
- a szubszidiaritás elvének érvényesítése

- **Szociáldemokrata modell**

- erőteljes beavatkozás a piaci folyamatokba
- széleskörű *szociális jogok*, univerzalitás,
- az egyén létfenntartása kevésbé függ munkaaktivitásától

A jóléti államok működése **területi** jelleggel is sajátos módon differenciálódott

- **Az északi államok modellje** (skandináv modell)

- a középosztály által is támogatott *integrációs modell*,
- magas színvonalú *univerzális transzferek, jövedelemgaranciák*, (jövedelembiztonsági háló)
- *fejlett szolgáltatások* a gyerekeknek, fogyatékkal élőknek, időseknek,
- a munkaaktivitás támogatásával, a munkaerőpiac rugalmasságának növelésével csökkentik a tartós munkanélküliséget (aktivációs politika)
- emancipációs irányultságú, a munkahelyi és a családi szerepek összeegyeztetésének elősegítésével működtetett családpolitika.

- **Kontinentális európai jóléti modell**

- a *család* kiemelkedő jóléti szerepe (és ezzel összetartó ereje is) fennmarad (férfidominancia melletti hagyományos családi jóléti felelőségek – főleg a déli államokban),
- foglalkoztatáshoz kötött társadalombiztosítás,
- *munkaaktivitáshoz* kötött segélyezés.

A területi lehatárolások mellett is meg kell jeleníteni a **liberális elvek** szerint működő modelleket, amely elsősorban az Egyesült Királyságra és az Amerikai Egyesült Államokra jellemző.

- Akut piaci kudarcokra *korlátozott közfelelősség* (minimális állami felelősség),
- *reziduális*, maradékelvű állami szerepvállalás, csak a rászorultakra célzó, jövedelemvizsgálathoz kötött, *alacsony szintű segélyezés*,

- *a juttatások munkához kötődnek*, nem vagy kevésbé segítik a munkanélkülieket,
- súlyos *jóléti függőség*, az ellátásból kimaradók magas száma mellett.
- a magán, (munkahelyi) *jóléti piac* felé terelt középosztály (vásárolt és biztosítási alapú jóléti szolgáltatások),
- alacsonybérű foglalkoztatás.

A jóléti államok működési modelljei tehát meglehetősen változatos képet mutatnak. A jelentős eltérések ellenére azonban közös jellemzőjük a **szociális állampolgárság** megteremtése, a szociális felelősségvállalás és a szolidaritás elvének beépülése a közösség és az állam szerepéről kialakult felfogásba, ami a szociálpolitika intézményszerűsítéséhez, stabilitásához vezetett.

A jóléti államok előtti legnagyobb 21. századi kihívást az (európai) **öregedési tendenciák** (aging) jelentik. A korstruktúra tartós torzulása, a jóléti rendszerek fenntarthatóságát veszélyeztetik. Különösen az idősek ellátásának színvonala és a nyugdíjrendszerek finanszírozhatósága került veszélybe.

A kibontakozást minden bizonnyal

- a hatékonyabb **népesedésöztönző családpolitikákban**,
- a **foglalkoztatási szint** erősítésében és
- az oktatási rendszerek hatékonyságának növelésével a **gyermekek nevelésébe fektetett társadalmi beruházásokban** kell keresnünk.

A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG RENDJE

Emberséges gazdaság – emberséges társadalom

A 2. világháború földre tiporta Németországot. Nem csak az ország szakadt két részre, nem csak a porig rombolt gazdaság, az infrastruktúra, hanem maga a német nép és annak önbecsülése is romokban hevert. Így járt persze egész Európa. A vesztes Németországot azonban a győztesek fölénye és a saját tetteikkel, gondolataikkal, embertelen és pusztító ideológiai elvakultságukkal és mindezek borzalmas következményeivel való történelmi szembenézés kényszere is megvilágosodásra készítette. A győzhetetlennek hitt nép, a mindent elsöprő fölénytudat egyszerre egy megvert ország gyalázataiba zuhant. Kegyetlenek voltak az előzmények és kegyetlenek lettek a következmények is.

A pincékből azonban előjöttek, elővánszorogtak az emberek véresen, rongyosan és reménytelenül. A tükröt tartó világ megvetése közepette láttak neki a romok eltakarításának.

A győztes megszállók tudták, hogy a németeket nem engedhetik többé vissza abba a végtelenül önhitt és embertelen szellemű országba, amelynek tébolyult működése anynyi szenvedést okozott. Ez volt a világ háború utáni önvédelme. Előírták hát, hogy csakis demokratikus és jogállami keretek között lehet újraalkotni a német politikát, a németek országát. A keleti, Szovjet megszállási övezetet mégis átvezették egy hasonlóan embertelen és könyörtelenül ostoba, szocializmusnak nevezett világba, és csak a nyugati övezetnek jutott egy emberi körülményeket ígérő új rend fölépítésének az esélye.

Ami történt, arra azonban senki nem számíthatott. A németektől új ideológiai kezdeményezést senki nem várt, mi több gyanúsak is számított minden ilyen próbálkozás. Ismertük már jól a szocializmusok és a nácizmus idealizált emberalakját, s tudtuk, hogy a duzzadó erő és a magabiztos, messzeségbe néző tekintet mögött a pusztulás szele kavarja a levegőt. Mindenki döbbenetére a még szerte szétomlott országban **embereszmény született, a szociális piacgazdaság embereszménye**. Nem gazdasági számítások, nem a gazdasági ésszerűség, a talpra állás programja született meg először, hanem az az új emberi minta, amelytől várni lehetett egy békésebb és élhetőbb világ felépítését.

Így lett a szociális piacgazdaság embereszménye az emberi személy, aki szabad, független és önálló polgár⁵¹, aki önfegyelemre képes, felelősségtudattal rendelkezik, gazdasági tevékenységre és magántulajdonra törekszik, és normális körülmények között képes gondolkodni saját magáról és családjáról.

Az embereszmény megteremtésének és kibontakozásának elősegítése érdekében közvetlen cél távol a **politikai szélsőségektől az emberek (fogyasztói) igényeinek kielégítése lett**, amelyet azonban csak olyanok számára lehet megteremteni, akik ideológiai vaktság nélkül saját erejükre támaszkodva képesek maguk is a szükséges javak megszerzésére.

A szociális piacgazdaság nevét először leíró Anton Müller-Armach⁵², a politikai és gazdasági programot alkotó kereszténydemokrata (CDU) kancellár, Konrad Adenauer⁵³, Ludvig Erhard⁵⁴ és Wilhelm Röpke⁵⁵ és társaik közgazdászok voltak. Az újjáépítés emberei.

Az újjáépítés természetesen gazdasági természetű tevékenység volt, melyet közgazdászok irányítottak, de a piacgazdaság helyreállítása során fölvetődött elméleti kérdésekre is maguk keresték a választ. Így jutottak el a szociális piacgazdaság fogalmához, melynek elméleti alapjait éppen ezért nem filozófusok vagy a politika tudományával foglalkozó szakemberek alkották meg.

Kiindulási pontjuk a **szabad emberek szabad társadalmának** rendje volt, melyet csak a demokrácia viszonyai között lehet megteremteni. A piacgazdaságról, a piac működéséről is hasonló elveket vallottak. Úgy vélték, hogy a **piacgazdaság a szabadság és a rend szintézise**. A történelmi tapasztalatok azonban alapvetően eltértek ettől a felfogástól, így meg kellett keresni azokat a társadalmi, gazdasági és emberi garanciákat, amelyekről remélni lehetett a megvalósítást.

A háború utáni mérhetetlen áruhiány, a szegénység, a jegyrendszer, az általános szükségviszonyai között a közellátás megszervezése volt a legalapvetőbb feladat. Az éveken át tartó nyomorúság kimondatta a szociális piacgazdaság elméletén dolgo-

⁵¹ Burzsoá és citoyen, (tulajdonos és állampolgár polgár), azaz olyan méltósággal rendelkező személy, aki függetlenségét tulajdonosi, gazdasági önállóságával és munkájával saját maga biztosítja, és ezáltal öntudatos, önmaga értékeivel, lehetőségeivel és társadalmi kötelezettségeivel egyaránt tisztában lévő öntudatos polgár.

⁵² MÜLLER-ARMACH, Anton (1901-1978)

⁵³ ADENAUER, Konrad (1876-1967)

⁵⁴ ERHARD, Ludvig (1897-1977)

⁵⁵ RÖPKE, Wilhelm (1889-1966)

zó közgazdászokkal, hogy mindenek előtt megfelelő mennyiségű, minőségű, és elérhető árú termékkel kell ellátni az embereket.

Jólétet mindenkinek!

A Ludvig Erhardtól, a háború utáni Nyugat-Németország legismertebb és talán legnagyobb hatású politikusától és gazdasági szakemberétől származó, azóta szállóigévé vált felkiáltással adták ki a szociális piacgazdaság alapvető céltételezését, amely azóta is a jóléti államok (jóléti kapitalizmusok) jellemző hívómondataként (szlogenjeként) ismert.

A jólét megteremtésének elsődleges feltételét az erős ártermelő piacgazdaság stabilitásától, folytonos növekedésétől várták. Elképzeléseik azonban nem voltak új keletűek. **A sok, jó minőségű áru megtermelésétől várták a**

- **teljes foglalkoztatás megvalósulását,**
- **a széles körű fizetőképes kereslet növekvő szintjét, és**
- **az olcsó, mindenki számára elérhető fogyasztási javakat.**

A piacgazdaságoktól mindig is remélt, sőt elvárt elképzeléseknél azonban tovább mentek. A fogyasztás növekedésére építő tervezés során fölismerték, hogy az emberi jólét viszonyai nem merülhetnek ki a javak és szolgáltatások általános hozzáférhetőségének megvalósulásában, hanem az egész gazdaságnak, az egész társadalomnak és a politikai életnek is a „jó életet” kell szolgálnia.

Ezzel a jólét fogalmát kiterjesztették az állam, a közösség és az emberi személy kényszermentes együttműködésére, a szolidaritás elvének gyakorlati érvényesítésére, és a keresztény eredetű közjó fogalmára, a benne foglalt, azt megalapozó emberi méltóság tiszteletben tartásának követelményére is.

Mindezekből következik, hogy **a szociális piacgazdaság „... megfogalmazása tulajdonképpen olyan értékfilozófián alapul, amelyet az európai keresztény hagyományok határoznak meg.”**⁵⁶ Ezt támasztja alá a keresztény társadalmi tanítás három alábbi alapelve, amelyeket a program kidolgozása és működtetése során tudatosan alkalmaztak.

---

⁵⁶ CLAPHAM, Ronald: A mai szociális piacgazdaság Németországban és Európában. In. A szociális piacgazdaság ma. Batthyányi Alapítvány Budapest, 1996. 13.p.

- „**A személyiség (perszonalitás) elve**, ami azt jelenti, hogy antropocentrikus szemlélettel állunk szemben. Tehát az egyén, az ember, mint individuum áll az érdeklődés középpontjában. **A gazdasági rendszernek biztosítania kell az ember szabadságát és önrendelkezését.**
- **A szolidaritás elve. az egyén ugyanis a társadalom tagja, s bonyolult kapcsolatrendszerben foglal helyet. Ebből következően az európai gondolkodási tradícióban magától értetődik, hogy az embernek szolidárisnak kell lennie a társadalom többi tagjával szemben.**
- **A szubszidiaritás elve**, amelyet intézményi szabályozásként is lehet értelmezni, amely a perszonalitás és a szolidaritás elvét összeköti egymással. A szubszidiaritás gondolata, hogy védeni kell az egyént, az egyén jogát ahhoz, hogy saját jogait kiteljesíthesse. Amit az egyén saját kezdeményezésére megtehet, amit saját erejére alapozva teljesíteni tud, azt ne vállalja át az állam. Ugyanakkor a szubszidiaritás elve az is elismeri, hogy vannak ún. köztes csoportok, intézmények a társadalomban, mint például az önszerveződő társaságok vagy különböző társulások, szövetségek. Ez egy központi **európai gondolat**. Az ember társadalmi természete a legkülönbözőbb köztes csoportokban is megvalósul, nemcsak az államban, hanem az egyes csoportokban, például a családban vagy más társadalmi egységekben is.

A felsorolt három elv értékei hordozzák a szociális piacgazdaságot.”⁵⁷

A rendszer kidolgozóinak törekvései között szerepelt **a gazdaság és a társadalom életében kialakítandó rend** megteremtése, amely világos, egyértelmű és kiszámítható viszonyokat biztosít mindenki számára.

A szociális piacgazdaság garanciális intézményei

A szociális piacgazdaság feltételezi a demokratikus államrendet. Jólétet, jó életet csak igazságos, legitim és demokratikus viszonyok között lehet megteremteni és fenntartani egyaránt – vallották az új gazdasági és szociális rend megálmodói.

A nagy társadalmi ideológiák azonban már a francia forradalom óta folytonosan ígérték az igazságos és testvéries világ elérését. **A modernizáció útjára lépő pol-**

---

⁵⁷ CLAPHAM, Ronald uo.

gárosodó társadalmak mégsem tudtak megfelelni ennek a várakozásnak. A politikai, gazdasági jogok kiteljesedése ellenére is növekvő egyenlőtlenségek, politikai és hatalmi terror, háborúk, társadalom megváltó messianisztikus és szélsőséges eszmék, totális jobb és baloldali diktatúrák, embertelen szocializmusok születtek és tartották rettegésben az emberiség nagyobbik részét.

E keserű tapasztalatok készítették a szociális piacgazdaság elméleti szakembereit, közéleti gondolkodóit arra, hogy **intézményi garanciák rendszerével védelmezzék** elképzeléseiket.

Az erőszakos hatalmi struktúráktól eltávolodó **demokratikus politikai és közélet, a szabadság garanciális intézménye**, ha úgy tetszik **a szociális piacgazdaság első és elsődleges pillére**

- a politikai befolyástól mentes, a mindenkori kormánytól és a parlamenttől is **FÜGGETLEN ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG** lett, amelynek alapvető funkciója a társadalom életének, működésének alkotmányos védelme.

Az intézmény felállítása alapvetően megváltoztatta a közéletben eluralkodott politikai bizonytalanságot és szkepticizmust. Működése következtében ugyanis eloszlott az a tapasztalatokon alapuló félelem, hogy a legigazságosabbnak és népbarátnak hirdetett és hitt politikai erőket és törekvéseiket is akár a legszélsőségesebb irányba képesek eltorzítani, kisiklatni a változó erőviszonyok, hatalmi, egyeduralmi vonzások és csábítások. Ezért lett az alkotmányosság, az Alkotmánybíróság függetlenségének védelme kiemelt fontosságú és egyben konszenzusos politikai törekvéssé, a legitim uralom, a demokratikus közélet biztosítója.

Az intézmény következetes működésének fönntartása által a demokratikus viszonyok és a **társadalmi béke** egyik legalapvetőbb védelmezőjévé, **a szociális piacgazdaság elsődleges garanciális intézményévé vált.**

- **GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL ÉS VERSENYBÍRÓSÁG**

A szociális piacgazdaság nem önálló képződmény. A szociális állam (Sozialstaat) koncepciója kizárólag a társadalom egészét átfogó **demokratikus rend** viszonyai között értelmezhető. Egy szabályozott, a **modern polgári jogállam** keretei között megvalósuló viszonyrendszerrel és működési módról van szó, amelyben a **gazdasági rend** és a **szociális rend** önállóságának kialakítása és védelme mellett is szorosan egymáshoz kapcsolódik.

Gazdasági rend alatt a piac szereplőinek, a piacgazdaság működésének a szabadságát kell értenünk, a szabadság és a rend szintézisében.

A liberális kapitalizmus évszázados tapasztalatai azt mutatták, hogy **a szabad verseny piacgazdaság** állami szabályozás nélkül a **gazdasági erőfölénnyel való visszaélés** állandósulását és szélsőséges egyenlőtlenségek kialakulását eredményezte szerte a világon. Valóságos gazdasági kizorítósdí, az erősebbek nyers önzése uralta el a gazdaságot, amely állandóan veszteségbe vagy a megsemmisülésbe kergette a gazdaságok kisebb tőkeerejű szereplőit. A **létező szocializmusok irányított, központosított gazdasága** viszont fölszámolta a szabad kezdeményezést, a vállalkozói szabadságot, végső soron megsemmisítette a piac függetlenségét. Ez vezetett a szocialista országok gazdaságának alacsony hatékonyságához, az úgy nevezett hiánygazdaságokhoz, amely teljességgel figyelmen kívül hagyta a fogyasztói igényeket és elszegényítette a lakosságot.

A liberális és szocialista szélsőségek elkerülése vezette Müller-Armachot, Ludvig Erhardot és a körük szerveződött közgazdászokat és politikusokat **a korlátozott állami beavatkozás szükségességének fölismerésére**, azaz arra, hogy **a piac működését államilag szabályozott keretek közé kell szorítani**. Ezzel egyúttal le is számoltak a liberális szabad verseny gondolat azon dogmájával, amely a gazdasági szabadságot a profit, a legnagyobb haszon megszerzésének korlátlan szabadságával azonosította, s egyúttal az államot állandó passzivitásra ítélte.

Eredményesen megvalósított elképzelésük lényege az volt, hogy **az államnak meg kell kapnia azt a kellő és erélyes fölhatalmazást**, hogy a verseny tényleges szabadságának biztosítása és védelme érdekében a **gazdaságot is szabályozó törvénykezésbe** kezdjen. Világossá tették, hogy határozottan föl kell lépni **a kartellek és a monopóliumok ellen, és a piaci szereplőket rá kell kényszeríteni a tisztességes verseny szabályainak betartására**.

Ez az elhatározás olyan **erős és legitim államot** (kormányzatot) igényel, amely **a gazdasági béke**, a korrekt piaci működés érdekében képes is élni felhatalmazása lehetőségeivel.

A szabályozott piacgazdaság gondolata azonban hamar értelmét és jelentőségét veszítette volna, ha a szabályozás nem kap intézményi támogatást. **Ezért erős felhatalmazással és jogosítványokkal létrehozták a tisztességes piaci működést folyamatosan ellenőrző Gazdasági Versenyhivatalt**, valamint a szabályokat megszegőkkel szembeni törvényes fellépésre és a visszaélések szankcionálására képes **Gazdasági Versenybíróságot**.

A gazdasági rend intézményesülése során három területet, illetve célkitűzést kell kiemelnünk:⁵⁸

1. A **versenyrendet, a versenyszabályozást**. A szociális piacgazdaság teljesítő-képessége attól függ, hogy lehetséges-e szabad, független verseny a lehető legtöbb piacon. **Az államnak védenie és támogatnia kell a versenyt.**
2. Ehhez nemcsak a jogi kereteket kell megteremteni, hanem **a verseny ellenőrzésére is szükség van.**
3. A legfontosabb gondolat, hogy **bárki szabadon beléphessen erre a piacra.**
A versenyszabályozás lényeges eleme
  - a **kartellelles politikára,**
  - a **gazdasági hatalommal való visszaélést vizsgáló felügyelet,** (szükség van a piac nagy részét ellátó nagyvállalatok ellenőrzésére, és
  - a **koncentráció folyamatának ellenőrzése.** (A lapvető gondolat, hogy a nagyvállalatok számára megnehezítsék a kis- és középvállalatok fölvasárlását.)

Az **intézményi garanciák** megteremtésével, a gazdaságot szabályozó törvénykezéssel alapozták meg a növekvő és erős és jövedelemtermelő gazdaságot, amely a foglalkoztatás jelentős javulásához, jóléti kibontakozáshoz vezetett.

Ez lett az **intézményesült szociális piacgazdaság második pillére, a gazdaság szereplői közötti béke garanciája.**

- SZOCIÁLIS TÖRVÉNYKEZÉS

A szociális piacgazdaság értelme abban rejlik, hogy „a piac szabadságát összekapcsolják a szociális kiegyenlítés elvével.”⁵⁹

A **gazdasági rend** szabályainak és kereteinek kialakítása új **szociális rend** megalkotására inspirálta a háború utáni Németországot. **Emberséges gazdaság, emberséges**

---

⁵⁸ CLAPHAM, Ronald: A mai szociális piacgazdaság Németországban és Európában. In. A szociális piacgazdaság ma. Batthyányi Alapítvány Budapest, 1996. 18. p.

⁵⁹ MÜLLER-ARMACH (1947)

társadalom.⁶⁰ Ez az ellenmondásosnak hitt gondolat lett a szociális államot, a szociális piacgazdaság rendjét megálmodók központi célkitűzése. Összeegyeztetni **a piaci verseny teljesítmény elvűségét a humanizmussal, a szociális méltányossággal, a szabad versenyt a társadalmi igazságossággal.**

Az alapelvek kidolgozását követően a gazdaság megerősítésére helyezték a hangsúlyt. „A szociális piacgazdaság tulajdonképpeni atyjának a közvélemény szemében a nagy gyakorlati szakember, Ludwig Erhard számít, aki az általa befolyásolt 1948. évi gazdasági és valutareform révén belevágott a **szociális irányultságú piacgazdaság** koncepciójának gyakorlati megvalósításába...”⁶¹ „A gazdasági megfontolások közepontjában az ember áll és annak *szükségletei*...” Ebben a felfogásban a tulajdonosi haszon maximalizálásának elvét felváltotta az **emberközpontú társadalom** eszméje.

A feladat megvalósítása azonban erős állami aktivitást, szerep-és felelősségvállalást igényelt. Tisztázva az **állam** szerepét, megállapították, hogy „szociálisnak számít az állam, ha

- segítséget nyújt a szegénységgel szemben és **emberhez méltó létminimumot** biztosít,
- a jóléti különbségek és a függőségi viszonyok lebontása révén **jogi és tényleges egyenlőségre** törekszik,
- szociális **biztonságot nyújt** a balesetek, a betegségek, az idő előtti keresésképtelenség, a munkanélküliség, az öregség, az ápolási igények és az eltartó elvesztésének kockázataival szemben,
- **gyarapítja a jólétet** és gondoskodik annak igazságosnak tekinthető elosztásáról.⁶²

Az elvek gyakorlati érvényesítésének az eszköze a szociális jogalkotás, a **szociális törvénykezés** lett. Ennek megfelelően az új Németország elsődlegesen az alkotmányban rögzítette a legfontosabb rendelkezéseket.

- A szövetségi köztársaság legyen **„demokratikus és szociális szövetségi állam”** (20. cikkely).

---

⁶⁰ RÖPKE, Wilhelm (1899 – 1966) Német közgazdász, a szociális piacgazdaság modelljének egyik kidolgozója

⁶¹ QUAAS, Friedrun: A szociális piacgazdaság. In. A szociális piacgazdaság lexikona. KAS. Budapest, 2006.445.p.

⁶² ZACHER.H.:Vierzig Jahre Socialstaat. In. A szociális piacgazdaság lexikona. KAS. Budapest, 2006.433.p.

„A tartományok alkotmányos rendje... feleljen meg a republikánus, demokratikus és **szociális jogállam** alapelveinek” (28. cikkely).

„Mivel meghatározott társadalmi csoportok, mint pl. a kiskeresetűek számára bizonyos alapjogok nem a pusztán jogi garancia által érvényesülnek, hanem további feltételek teljesülése esetén érvényesíthetők csak, ezért **a szociális állam fontos feladata az, hogy az alkotmányos rend és a gazdasági lehetőségek keretein belül** lehetőleg a társadalom minden tagja számára az alapjogok formális biztosításán túl politikailag meghatározandó minimális szinten... mindenki számára biztosítsa az **emberhez méltó életet**... a társadalom gazdaságilag gyenge teljesítményű tagjait az egzisztenciájuk biztosításához és a személyiségük szabad kibontakoztatásához szükséges minimális mozgáster megszervezése céljából minimális jövedelemmel lássák el...”⁶³

A szociális állam koncepciójában külön kiemelésre kerül:

- a **házasság és a család** különös védelme,
- a **teljes foglalkoztatást** célzó politika révén a **munkaerőpiac rendje**,
- az **esélyegyenlőségre irányuló oktatáspolitiká**,
- a családok és a gazdaságilag gyengébb háztartások életfeltételei
- **család-és lakáspolitiká** által,
- a **jövedelem- és újraelosztási politika** révén, és
- megfelelő **környezetvédelmi politikával**.⁶⁴

Ezekből következik, hogy az államilag védett és szabályozott szabadversenyos piacgazdaság, a jóléti államnak a személyi szabadságra és az egyéni felelősségre épülő (szubszidiaritás elve⁶⁵) változata **a szociális törvénykezés révén válik szociálissá**. Ez a szociális jogok (garanciák) és a minimális életfeltételek biztosítása által valósul meg, és lesz a **szociális piacgazdaság harmadik pillére, a szociális (társadalmi) béke egyik garanciája**.

„**A piacgazdaság tehát önmagában még nem szolidáris. A szociális törvénykezéssel válik azzá. A szociális biztonság egyben biztosítéka a magántulajdonnak, a szabad vállalkozásnak, a javak és szolgáltatások megfelelő elosztásának, az egész társadalmi és gazdasági rendnek.**”⁶⁶

⁶³ LAMPERT, Heinz: Lehrbuch der Socialpolitik. Berlin, 1997.

⁶⁴ 20. század végére a szociális piacgazdaság gondolata már kiegészült a környezet tudatossággal, az **ökoszociális piacgazdaság** eszméjével.

⁶⁵ A szubszidiaritás alapelve szerint az, amit az ember saját felelőssége keretében egyedül vagy magánkörnyezete révén teljesíteni képes, nem tartozik az állami intézmények feladatai közé.

⁶⁶ MUZSLAY, István: Gazdaság és erkölcs. 136.p.

A szolidaritás és a méltányosság elvének ilyen módon történő beépítése a verseny-alapú piacgazdaságba teremtette meg a **konzervatív jóléti állam**⁶⁷ koncepcióját.

- **A VÁLLALKOZÓK ETIKAI MAGATARTÁSA**

„Müller-Armach, aki több vallásszociológiai munka szerzője is, világosan látta, hogy **a megfelelő erkölcsi magatartás nélkülözhetetlen az ésszerű és a célszerű gazdasági tevékenységben.** A gazdálkodás nem öncél, hanem eszköz az ember magasabb céljainak megvalósítására. Véget kell vetni annak a kornak, amely naivul hitt a korlátlan gazdasági növekedésben, a technika és a szabad verseny mindent szabályozó erejében, miközben az embert magát pusztá eszközznek tekintette.

A szociális piacgazdaság működésének lényeges előfeltétele a vállalkozók etikai magatartása, **az önfegyelem, a mértéktartás, a becsületesség, az emberi méltóság megbecsülése, a munkavállalókkal szembeni megértés és méltányosság, az igazságszágra való törekvés és a közjó iránti érzék.** Mindezek nélkül kíméletlen harctérre válik a közgazdaság.”⁶⁸

A gazdasági életnek, a piaci szereplőknek, a vállalkozóknak és minden közreműködőnek végső soron az egész társadalomnak alapvető érdeke, hogy a jogszabályok által kikényszerített korrekt és szabályszerű gazdasági tevékenység kiegészüljön a **méltányos és erkölcsös magatartással.** Ezt nem lehet jogi eszközökkel szabályozni, belátása mégis át képes hatni az egész gazdasági és társadalmi életet. Kialakult piacgazdaságokban az ilyen szellemű együttműködés és kapcsolatrendszer korrekt működést eredményez, hozzájárulva a verseny alapú gazdasági rendszer élhetővé, emberivé alakításához, sőt a gazdasági- és munkateljesítmény, a termelékenység növekedéséhez is. **Ezáltal válik a vállalkozók etikus magatartás a szociális piacgazdaság negyedik (virtuális) pillérévé.**

- **SZOCIÁLIS PARTNERSÉG**

A társadalom békéjének megbomlását igen nagy mértékben képesek előidézni a munka világának rendezetlen viszonyai. Ezen az a tartósan konfliktusos helyzet értendő, amelyben a tulajdonosi pozícióban lévők, a tőke és a termelőeszközök tulajdonosai

---

⁶⁷ A szociális piacgazdaság elméletének és gyakorlatának kialakítása elsősorban a konzervatív elveket valló német kereszténydemokrata és keresztényszocialista párt, a CDU és a CSU több évtizedes koalíciója által valósult meg.

⁶⁸ A MUZSLAY Istvántól idézett szöveget részlegesen kiegészítettem. (L. Z.)

(vállalkozók, rendelkezési, igazgatási joggal felruházott vállaltvezetők, menedzserek) csupán a termelési eredményekre, a tőke hatékonyságára, a termelékenységre és a minél nagyobb profit megszerzésére irányuló tevékenységük során nincsenek tekintettel a munkások, foglalkoztatottak, az alkalmazottak érdekeire. A munka oldala, a foglalkoztatottak érdekvédelme is csupán egyoldalú törekvéseket fogalmaz meg, konfrontálódik, és igazságos, jogszerű követeléseik is figyelmen kívül hagyják a vállalati vagy nemzetgazdasági érdekeket. Az egy más melletti elbeszélés, az egymással szembeni fellépés, a rossz tapasztalatokon alapuló gyanakvás, a szolidaritás és a párbeszéd hiánya, a kielégítetlen szükségletek okozta állandó rossz közérzet lehetetlenné teszi a munkabékét.

A tőke és a munka viszonyának szabályozása ezen az áldatlan helyzeten kívánt változtatni már a 19. század utolsó harmadától kezdve. Az **érdekegyesítés és a partneri viszony** megteremtésének igénye a katolikus társadalmi tanítás hivatásrendi elgondolásaiban fogalmazódott meg először. A cél a **munkabéke** megteremtése volt, de a jogi szabályozás, az intézményesülés, és a társadalmi legitimáció csak a szociális piacgazdaság elméletének kidolgozásakor és bevezetése során vált széles körben elfogadottá.

A **szociális partnerség** kereteinek és gyakorlatának kialakítása során úgy nevezett **háromoldalú (tripartit) kerekasztalokat, érdekegyeztető tanácsokat hoztak létre nemzeti, ágazati és területi szinteken**. A tanácsok a **szociális partnerek – a munkaadók, a munkavállalók és az állam – párbeszédének** lettek azóta is hatékony, állandó és törvényben előírt fórumai. A tárgyalóasztalhoz ültetett partnerek önállóságuk, autonómiájuk megőrzése mellett egymás érdekeinek megértése során lettek a **közös társadalmi felelősségvállalás, az intézményesült párbeszéd** szimbólumai, a munkabéke megteremtői. **Működésükkel létrejött a szociális piacgazdaság ötödik garanciális pillére.**

SZOCIÁLIS VAGY JÓLÉTI ÁLLAM?

A jóléti állam és a szociális állam fogalma nem fedi egymást teljes mértékben. A szociális piacgazdaság teoretikusai határozott különbségről beszélnek.

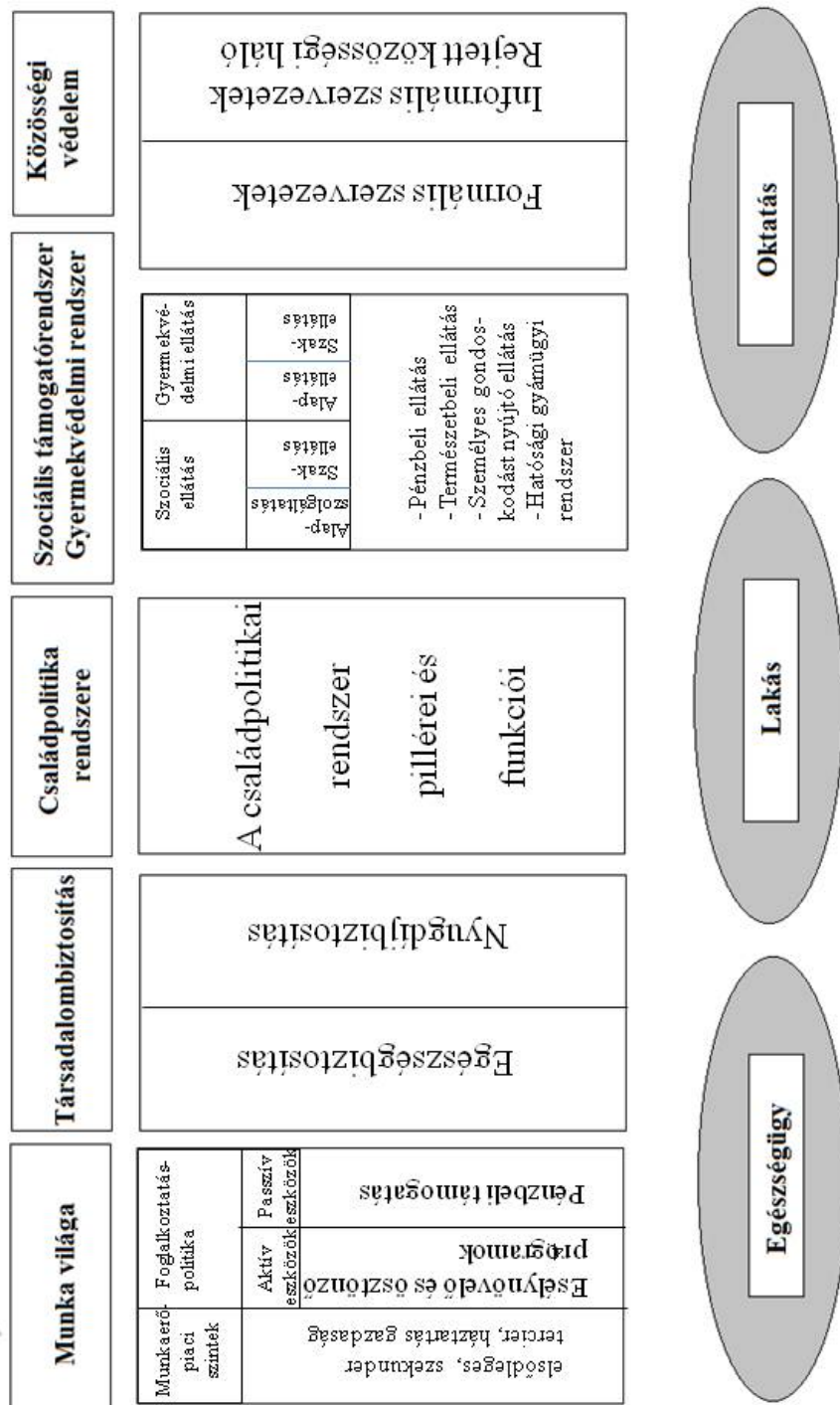
Álláspontjuk⁶⁹ szerint a „...extenzív állami vagy szociális állami *gyámkodó szociálpolitika* révén csorbulhat a személyi szabadság, az egyéni felelősség és az emberi méltóság. Emiatt [...] a szociális állami politika elveként kell figyelembe venni a *szubszidiaritás* és a *pluralitás* elvét. Utóbbi a világnézeti és politikai pluralizmus értelmében a szociális állam létesítményeinek (óvodák, iskolák, kórházak, öregek otthona, tanácsadási és ellátási intézmények) hordozóiként független szervezeteket igényel.

Azokat az államokat, melyek a szociális állam funkcióit túlságosan kiterjesztik, jóléti államoknak nevezzük. A szociális és jóléti állam közötti határt akkor lépjük át, ha messzemenően levesszük az egyén válláról a lét és a jövő biztosításával kapcsolatos gondokat, azaz, ha a szubszidiaritás elvét oly mértékben figyelmen kívül hagyjuk, és a szolidaritás elvét oly túlzó mértékben kiterjesztjük, hogy az igényekben és birtoklásban való kizárólagos gondolkodás terjed el, miközben az olyan társadalmi alapértékek, mint a személyes szabadság, a teljesítményelvűség, az önsegélyezésre és az egyéni felelősségvállalásra való készség megsérül, valamint a nemzetgazdaság nemzeti és nemzetközi teljesítőképessége a vállalatok és polgárok túlzott mértékű adó- és társadalombiztosítási terhei miatt, valamint a túlzott mértékű (fenntartási) támogatások (szubvenciók) miatt kialakuló megmerevedő termelési struktúrák révén tartósan veszélybe kerül.”

Ebben a kérdésben tehát politikailag és tudományosan is eltérőek a vélemények arról, hogy hol és mikor lépik át a szociális államban kialakított *szociális rend* kompetencia határait és csúsznak át a jóléti állam számos vélemény szerint költséges és jóléti függőséget okozó viszonyai közé.

⁶⁹ QUAAS, Friedrun: Szociális és jóléti állam. In. A szociális piacgazdaság lexikona. KAS. Budapest, 2006.434.p.

A szociális védelem rendszere

A SZOCIÁLIS VÉDELEM RENDSZERE

Szociális hálóról álmodozik a világ. A szociálpolitikusok olyan szociális védőhálóban gondolkodnak, amely képes a felszínen tartani a megélhetésében veszélyeztetett embereket. Ezt nyilván olyan intézmények és szolgáltatások fenntartható és működőképes rendszerétől várják, amely mindenkinek a rendelkezésére áll, ha olyan élethelyzetbe kerül, amelynek nehézségeivel nem képes egyedül megbirkózni. Ebből következik, hogy **a szociális védőhálót olyan kollektív védelmi eszközként értelmezzük**, amelynek lényege egyrészt az, hogy **a társadalom egészét egyfajta felelősség- és kockázatközösségként kezeljük**. Hiszen a szociális szükségletek kielégítetlensége bárkit utolérhet, bárki szenvedhet megélhetését veszélyeztető jövedelemhiánytól (szegénység), ápolási, gondozási igényei ellenére nem jut ellátáshoz, vagy éppen a társas kapcsolatrendszere zilálódott olyannyira szét, hogy a társtalanság, az elutasítottság, a magány okozza a legtöbb fájdalmat, keserőséget és problémát, peremre szorulást, szociális kizáródást.

Amennyiben a társadalom képes elfogadni, hogy valamilyen mértékben és minőségben mindenkinek felelősnek, szolidárisnak kell lenni a hátrányokat szenvedőkkel, az egyenlőtlenségek áldozataival, akkor beláthatjuk, hogy a problémák megoldásában is **a közösség kollektív szerepvállalása** kell legyen a meghatározó. Ha az állam, és a különböző politikai közösségek magukra nézve is elismerik felelősségüket ezen a téren, akkor jöhet létre az az optimális helyzet, hogy az egész szociális rendszer élvezze a társadalom széleskörű támogatását, tehát megvalósul a szociálpolitika legitimációja.

A szociális háló fogalmának értelmezése mégis többnyire önkényes. A támogatásra szorulóknak általában azt várják a szociális rendszerektől, hogy azok feltétel nélkül legyenek hozzáférhetőek, minden esetben álljanak rendelkezésre, legyenek érzékenyek a különböző élethelyzetekre, mutassanak rugalmasságot, zárjanak, fedjék le a szociális szükségletek teljes körét, és töltsék be azt az adományozó szerepkört, amely lényegében nem vár viszonzást vagy ellenszolgáltatást, sok esetben még együttműködést sem, hanem egyszerűen csak van, működik és hatékonyan enyhíti a problémákat: járjon!

Azonban sem az élet, sem a politikai akarat, sem a társadalmi megítélés, sem pedig a rendelkezésre álló források, sőt a szociális problémák általános és tipikus jellemzői sem igazolják vissza azt a teljességet és változatlanyságot, amit a fentiek alapján elvárhatnánk a szociális hálótól. Az emberi élet problémáira, de még a szociális hiányok, váratlan események jelentős részére sem a szociális hálótól várható megoldás. Hogy mégis mit értünk alatta, megválaszolásra vár. Erre tesztek kísérletet a következőkben,

előrebocsátva, hogy **a háló alakítói, szövői, alkotórészei elsősorban mi magunk vagyunk.**

Ha elfogadjuk azt a fentebb megfogalmazott állítást, miszerint szociális háló alatt felelőség- és kockázatközösséget, és a hozzárendelhető eszközrendszert értjük, akkor biztosak lehetünk abban, hogy olyan összetett, egymást kiegészítő és egymásra épülő szolgáltatásokat és intézményeket kell találnunk, illetve létrehozunk, amelyek betölthetik a szociális védelem funkcióit, azaz benntartanak bennünket a közösségben, megerősítik önellátási és önálló életvezetési képességeinket, növelik szociális kompetenciáinkat, életminőségünket és életesélyeinket.

Beláthatjuk azonban, hogy ilyen megoldást nem találunk, legalábbis a megszokott értelemben vett szociális szolgáltatásoktól önmagában ilyen nem várható. **Gondolkodjunk inkább egy olyan rendszerben, amelynek alapja a személyes és közösségi erőfeszítés, egyes elemei önállóan is segíthetik az emberi boldogulást, és összekapcsolásukkal létrehozható a biztonságot és önbizalmat teremtő társadalmi együttműködés hálózata. Ez lesz az a szociális védelem rendszere, amely aktív és tudatos közösségi (állami) részvétellel tud megvalósulni.**

AZ ELSŐ PILLÉR: A MUNKA

Belátom, szokatlan dolog szociális védőhálóról ígérni a szót, és ehelyett a munkáról beszélni. Lássuk be azonban, hogy legalapvetőbb szociális szükségleteink kielégítését mégiscsak a saját és közösségi, családi erőfeszítéssel elvégzett munkától várhatjuk.

A munka fogalmának meghatározásához nagyon egyszerű eljutni. Munkának tekintünk minden **fizikai és szellemi erőfeszítéssel járó tevékenységet, amely valamilyen szükséglet kielégítést céloz.**⁷⁰ **A munkavégzés célja mindig valamilyen emberi igény kielégítése, a megélhetést szolgáló tevékenységek széles körétől a környezetünk komfortosabbá, esztétikusabbá tételéig, vagy éppenséggel a másik ember, a közösség számára végzett szolgálattig, illetve szolgáltatásig. A munka az az alapvetően csak az emberre jellemző tudatos értékteremtő tevékenység, amellyel megteremtjük és fenntartjuk létezésünk anyagi feltételeit.**

A munkától várjuk tehát a jó élet és a jobb környezet anyagi feltételeinek megteremtését, akár autonóm egyéni erőfeszítéssel, akár a modern világ szervezett keretei közötti erőfeszítéssel jár is.

Szervezett, modernizált társadalmakban leggyakrabban a **foglalkozás** kifejezést használjuk, amely **alatt olyan állást, olyan munkát, munkavégzést értünk, amelyért rendszeres bért, fizetséget kapunk.**⁷¹

A történelmi időben a munkát, a foglalkozás megválasztását a személyes adottságok, a természeti viszonyok, és a (helyi) társadalmi munkamegosztás tradicionális mechanizmusai, valamint a társadalmi pozícióval járó munkamegosztás hierarchikus mintázatai alakították. Ez képeződött le a javak elosztásában, a megélhetési és életviszonyok minőségének eloszlásában is.

A zárt és nehezen átjárható társadalmi rendszerekben, – ahol az előre kijelölt társadalmi pozíciók erősen korlátozták a munkamegosztás és a javakhoz való hozzáférés és részesedés megváltoztatására irányuló szándékokat – viszonylag kevés esély mutatkozott a megélhetést biztosító munka és foglalkozás szabad megválasztására és megváltoztatására. A polgári társadalomfejlődéstől remélt nagyobb szabadság azonban rendkívüli csalódást és kiábrándultságot okozott ezen a területen.

Az ipari forradalom, a nagy gazdasági és piaci rendszerek kialakulásával egy időben végbemenő **társadalmi változások lényege a mellérendelő társadalmi viszonyok, a jogok rendszerének kiteljesedése és az individualizáció volt.** A polgári, politikai, majd a gazdasági és kulturális, végül a 20. század végétől a szociális jogok megjelenése

---

⁷⁰ GIDDENS (1993)

⁷¹ GIDDENS (1993)

és megerősödése hatalmas változásokat hozott egy minden korábbinál szabadabb világ illúziójának ígéretével.

Egy dologban azonban biztosan korlátozottabbak lettek a lehetőségek. A megélhetés, a munka általi szükséglet kielégítés viszonyrendszerében a **gazdasági, piaci mechanizmusok** szerepe kiemelkedővé növekedett. Lényegében túlnőtt a humán erőfeszítéseken, és „saját” törvényeit erőltette a bérmunkássá, munkaerejét, tudását és hivatását áruba bocsátó emberre. A munkaerővé változott ember, a munkás megélhetése ettől az időtől kezdve már nem csupán saját fölkészültségén, képességein és erőfeszítésein múlik, hanem a gazdaság teljesítőképességének, növekedési és szükségleti folyamatainak függvényévé változott. Ha konjunktúra, gazdasági növekedés indult, indul el, akkor a növekszik a foglalkoztatási és megélhetési biztonság is. Viszont a gazdasági hanyatlás a „rajta kívül létező”, munkaerőt el-, illetve kibocsátja a munka világából. Ezáltal az emberek megélhetése súlyosan veszélyeztetetté és konjunktúra függővé vált.

Ez okozta már a 18. század végétől azt a nagy társadalmi feszültségekkel járó és egyre tarthatatlanabb helyzetet, amely a történelem talán legnagyobb ellenmondásaként a szabadságjogok kiteljesedésével párhuzamosan óriási mértékű és tömeges elszegényedést, féktelen egyenlőtlenségeket, a megélhetési viszonyok és lehetőségek bizonytalanságát eredményezte. A falvakból a városokba, munkakínálati, lakó és munkaerő központokba, ipari centrumokba áramló emberek legalapvetőbb létélme nye a kiszolgáltatottság lett, hiszen nem, vagy csak alig-alig voltak képesek befolyásolni megélhetési lehetőségeiket. Szegénységük vagy jólétük, fölemelkedésük szinte teljességgel a fölöttük, illetve rajtuk kívül álló gazdasági szereplők működésének sikerességétől és jóindulatától függött.

A klasszikus liberális kapitalizmus társadalmi érzéketlensége hatalmas méretű elégedetlenséget váltott ki. A kibontakozás három összefüggő úton indult el.

- Egyrészt **állandósultak és politikai színezetet kaptak a társadalmi konfliktusok** és reformtörekvések, amelyek egészen forradalmakig vezették az elégedetlenkedő tömegeket. „Társadalommegváltó” politikai tanok – szocializmus, kommunizmus, fasizmus, stb. – születtek, amelyek a legújabb időkig hatékonyan befolyásolják a közgondolkodást.
- Elindult a munkások önvédelmét célzó szerveződési folyamat is, amely a **szakszervezeti és munkásmozgalmakban** formálódott aktív és megkerülhetetlen társadalmi erővé.

- A legfontosabb változás azonban a **liberális állam szerepének újraértékelésében** fejeződött ki. Ez abban állt, hogy az állam a társadalmi béke helyreállítása és megerősítése érdekében többletcompetenciákhoz és felhatalmazáshoz jutott azáltal, hogy **a piac, a tőke szereplőit engedményekre kényszerítette a munkával, a munkavállalókkal szemben.**
  - Elkezdte szabályozni a munkaidőt, a pihenőidőt, a női és gyermekmunkát, és szigorú **szereződéses viszonyba kényszerítette a munkaadót és a munkavállalót.**
  - Ezzel egy időben **létrehozta és szabályozta a társadalombiztosítás rendszereit, megteremtve ezzel a szociális biztonság legalapvetőbb polgári intézményét, a jóléti állam alapjait.**
  - A munkaerő-piaci folyamatok kedvezőtlen hatásainak ellensúlyozására a munkanélküliek védelme érdekében, **elkezdte kiépíteni a foglalkoztatáspolitikai rendszereit,** az aktív és passzív beavatkozás eszközeit, a munkaügyi igazgatás hálózatát.

A szociális védelem rendszereinek kiépítése szempontjából **a társadalombiztosítás és a foglalkoztatáspolitikai** eszközrendszerének megalkotása és intézményesülése bizonyult a leghatékonyabbnak elsősorban azáltal, hogy kiszámítható, és a teljes emberi életszakaszra kiterjedő biztonságot teremtett.

A mindennapi élet anyagi, szociális biztonságát elsődlegesen mégsem az állami, közösségi szolidaritás elvei szerint, vagy a vásárolt jogon, járulékfizetéssel működő szociális alrendszerek teremtették meg, hanem azt a gazdasági rendszer részeként létrejött különböző szintű munkaerőpiaci formációktól várhattuk. **A gazdaság önálló alrendszereként funkcionáló munkaerőpiac vált a szükséglet kielégítés elsődleges szintjévé,** hiszen itt lehetett, és lehet ma is munkavégzéssel megélhetést biztosító jövedelemhez jutni.

A munkaerőpiac szintjei

Elsődleges, vagy primer munkaerőpiac

Ez a **legális foglalkoztatás elsődleges szintje** a gazdaság valamennyi ágazatában, az államigazgatásban, alkalmazotti, vállalkozói, vagy önfoglalkoztatói formában. A foglalkoztatás során munkavégzéssel járó törvényes munkaügyi jogviszony keletkezik. Ez lehetővé teszi a teljes körű munkajogi védelmet, valamint adó-, illetve járulékfizet-

téssel megteremti a szolidáris és kockázatviselő közösséghez való tartozás alapvető feltételeit.

A lakosság döntő többsége ezen **az elsődleges munkaerőpiacon jut hozzá a szociális szükségletek kielégítéséhez rendelhető saját erőfeszítésen alapuló bérjövödelméhez**. Szükséglet kielégítésünk mértékét, folyamatosságát és színvonalát az elsődleges (primér) munkaerőpiac funkcionális működése és a gazdasági teljesítőképesség szabályozza.

Másodlagos, vagy szekunder munkaerőpiac

Ez a szint már a munkanélküliséggel küzdő emberek szintje, amelyen **az állam vagy az önkormányzatok munkanélküliek számára szerveznek legális, de átmeneti foglalkoztatást**. Itt szervezik és valósítják meg a közfoglalkoztatás különböző formáit a közmunkaprogramoktól a közösségi munkavégzésig.

Ez a szint különösen a képzetlen és tartósan munkanélküli embereket juttatja munkavégzésen keresztül legalább átmenetileg megélhetéshez, jövedelemhez, fenntartva és kedvező esetben továbbfejlesztve az aktivitást, szakismereteket, munkakultúrát, a társadalmi kapcsolatrendszert.

A másodlagos munkaerőpiacon való foglalkoztatástól illúzió azt várni, hogy nagy számban át- illetve visszavezesse a tartós munkanélkülieket az elsődleges munkaerőpiacra. Jelentősége elsősorban abban áll, hogy a munkaaktivitás fölélesztésével megakadályozza a munka világából való végleges kisodródást, a segélyekre való hagyatkozást és passzivitást. A közfoglalkoztatást szervező és finanszírozó állam és az önkormányzatok olyan területrendezési, környezet- és árvízvédelmi stb. munkák elvégzését képesek megoldani, amelyre az elsődleges munkaerőpiac szolgáltatói nehezen vállalkoznak.

Harmadlagos, vagy terciér munkaerőpiac

Az ezen a szinten megvalósuló **foglalkoztatás már a nem legális gazdaságban zajlik**. Tehát nem jön létre törvényes munkaügyi jogviszony, viszont **értékteremtő munka és jövedelem természetesen keletkezik**. A szakmai zsargonban **feketemunkának és fekete foglalkoztatásnak** nevezett **munkavégzés a foglalkoztatás rendkívül bizonytalan, illegális formája**, amelyben teljességgel hiányzik a munkabiztonság és a munkaügyi védelem. A „fekete munkaadó és munkavállaló” egyaránt kikerüli a közteherviselés terheit, viszont sem egészségbiztosításra, sem pedig nyugdíjra nem számíthatnak az érintettek.

A feketegazdaságban végzett foglalkoztatás elsősorban az építőiparban, a mezőgazdasági idénymunkákban és a vendéglátóiparban zajlik. Gyakori, hogy a munkaadók a munkabér egy részét legális keretek között fizetik ki alkalmazottaiknak, másik részét azonban „zsebbe” fizetik, csökkentve ezzel a közteherviseléshez kapcsolódó részvételt. Ez az úgynevezett szürkegazdaságban végzett foglalkoztatás ugyancsak kiszolgáltatottá teszi a munkavállalókat, hiszen például társadalombiztosításuk szintje is csak a csökkentett járulékfizetéshez fog alkalmazkodni.

Van-e negyedik szint?

A munkaerőpiacnak nincs ugyan szervezett és formalizált további szintje, mégis megnevezhetünk egy informális negyedik szintet: ez a **háztartásgazdasághoz kapcsolódó munkavégzés**.

Természetesen ezen a szinten nem beszélhetünk munkaügyi jogviszonyról, foglalkoztatókról és alkalmazottakról, legalitásról vagy rejtett foglalkoztatásról. Viszont teljességgel nyilvánvaló, hogy a háztartásban és a ház körül végzett munka éppoly értékteremtő tevékenység, mint ami a formális munkaerőpiac bármely szintjén megvalósul. Gondoljunk csak arra, hogy a háztartásbelinek nevezett többnyire női családtagok otthoni munkája mennyi kiadástól kíméli meg a háztartást! Ha takarítót, szakácsot, kertészt vagy gyermekfelügyelőt, nevelőt és iskolai felkészítőt, ápolót, háztartási kisgépszerelőt, stb. kellene alkalmazni és fizetni, az mennyire megterhelné a háztartási kiadásokat! Érdemes tehát megbecsülni és értékesnek, akár jövedelemtermelőnek is tekinteni a háztartásban végzett munkát, hiszen az kultúrát, aktivitást teremt és számos kiadástól mentesíti a családot. **Az otthon és a ház körül elvégzett munka értéke sok esetben messze felülmúlja a fizetett állásból várható bevételt.**

Foglalkoztatáspolitikai

Az érdekvédelmi szervezetek és az államok viszonylag hamar fölismerték annak jelentőségét, hogy **a munkavállalók és a munkanélküliek védelme komoly társadalmi érdek**. A munka és jövedelem nélküli élő emberek sokasága rendkívüli feszültségekkel, reményvesztéssel, szociális kizáródással, tétlenséggel és kriminalizálódással jár, és súlyosan veszélyezteti a helyi és a szélesebb társadalom békéjét. A társadalmi közkiadásokat is rendkívüli módon megterhelik a munkaerőpiacról kiszoruló vagy oda be sem kerülők jóléti, szociális igényei, segélyelvárásai.

Érdeemes belegondolni abba is, hogy az elvesztett vagy egyáltalán meg nem szerzett munka, illetve munkahely milyen személyes és társadalmi károkkal jár együtt. Ennek megértése céljából tekintsük át a foglalkoztatástól várható előnyöket, illetve az annak hiányában keletkező károkat.

Anthony Giddens⁷², amerikai szociológus az alábbiak szerint jellemezte a helyzetet.

„Állásban és állás nélkül

A modern társadalmakban az állásba kerülés az önbecsülés fontos eleme. Még ott is, ahol a munkakörülmények viszonylag kellemetlenek és a feladatok egyhangúak, a munka az ember pszichológiai alkatának és napi tevékenységének strukturáló tényezője. Ennélfogva a munkanélküliek helyzetét úgy tudjuk csak igazán megérteni, ha megvizsgáljuk, mit nyújt az embernek egy biztos állás.

1. **Pénz.** A legtöbb ember alapvetően bérből és fizetésből él. Ha ez a jövedelem megszűnik, a napi megélhetési gondok megsokszorozódhatnak.
2. **Aktivitási szint.** A munka gyakran biztosítja különböző képességek és ismeretek elsajátításának és felhasználásának lehetőségét. Még ha csak rutinmunkáról van is szó, az is olyan strukturált környezetet biztosít, amelyben a munkavállaló le tudja kötni energiáit. Állás nélkül az ilyen képességek és ismeretek kipróbálásának lehetősége csökken.
3. **Változatosság.** A munka révén az ember idejének egy részét az otthonától eltérő környezetben tölti. Akár a monoton munka is élvezetet nyújthat, csak azért, mert az otthoni tevékenységtől eltérő feladatokat jelent. A munkanélküli sokkal nehezebben tud időről időre kiszakadni az otthonából.
4. **Időstruktúra.** A rendszeres munkával rendelkező emberek napja általában a munka ritmusa szerint szerveződik. Ez néha fárasztó, mégis irányt szab a napi tevékenységeknek. Az állástalanok számára gyakran az unalom jelenti az egyik legnagyobb problémát, s kialakul bennük egyfajta érzéketlenség az idővel szemben.
5. **Társas kapcsolatok.** A munkahely gyakran barátokat is jelent, és lehetőséget biztosít közös tevékenységekben való részvételre. A munkahelyi közösségtől megfosztva a lehetséges barátok és ismerősök köre is szűkebb.
6. **Személyes identitás.** A munkahely azért is fontos, mert biztosítja a stabil társadalmi identitás érzetét. Különösen a férfiak esetében az önbecsülést gyakran

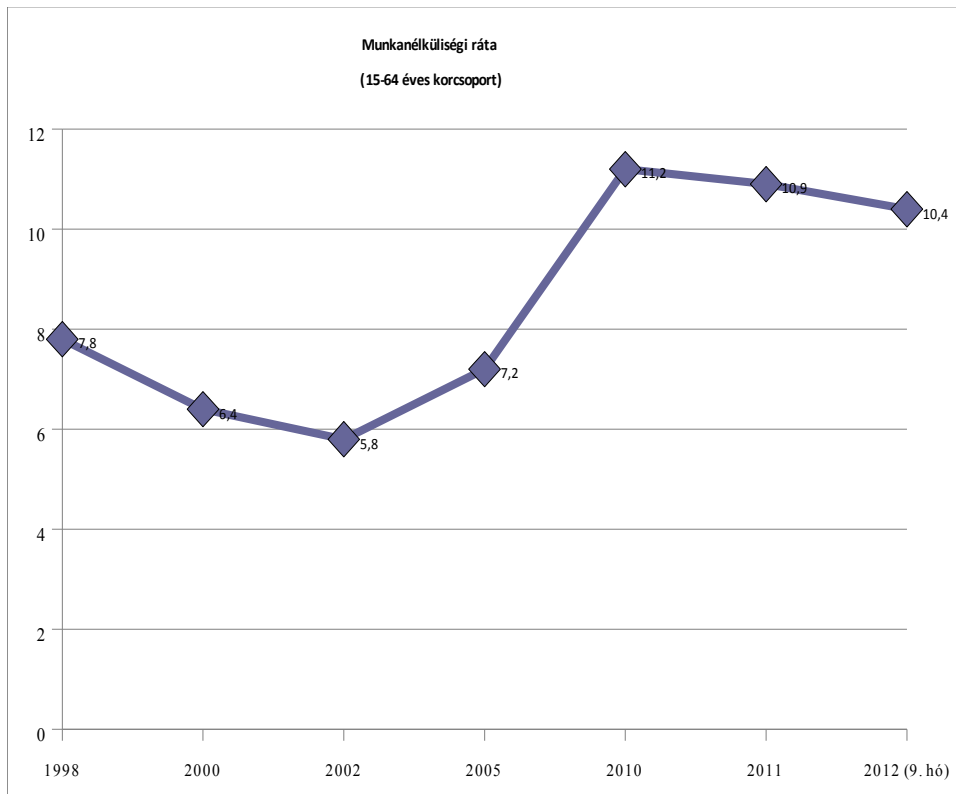
---

⁷² GIDDENS, Anthony (1938–) Brit szociológus, jelentős művei a társadalmi rétegződés tárgyában íródtak.

befolyásolja, hogy mennyiben járulnak hozzá anyagilag a család fenntartásához.

E tekintélyes lista alapján nem nehéz belátnunk, miért ássa alá a munkanélküliség az emberek társadalmi önbecsülését.”⁷³

A személyes identitást és önbecsülést is kiemelkedő módon alapozza meg a munkaerőpiaci jelenlét és részvétel. Akár fiatal, pályakezdőkről, akár aktivitásuk teljében lévő emberekről vagy éppen idősödő munkavállalókról beszélünk, az anyagi, a lelki és mentális biztonságot, az önértékelést és a környezet megbecsülését, a személyes megítélést, a presztízst is a munkához való viszonyunk határozza meg a legalapvetőbben.

Forrás: KSH

A munkanélküliség típusai

1) Súrlódásos vagy „frikciós” munkanélküliségről beszélhetünk, ha a munkavállalók érdekei ütköznek a munkaadókéval, munkahelyi vagy akár nemzeti szinten. Ez az a jelenség, amelyen a legtöbb munkavállaló átesik, amint elégedetlen a munkahelyi légkörrel és körülményekkel, a vezetési stílussal, a bérrel az előmeneteli és fejlődési

⁷³ GIDDENS, Anthony: Szociológia. Osiris. Budapest, 2000. 485.p.

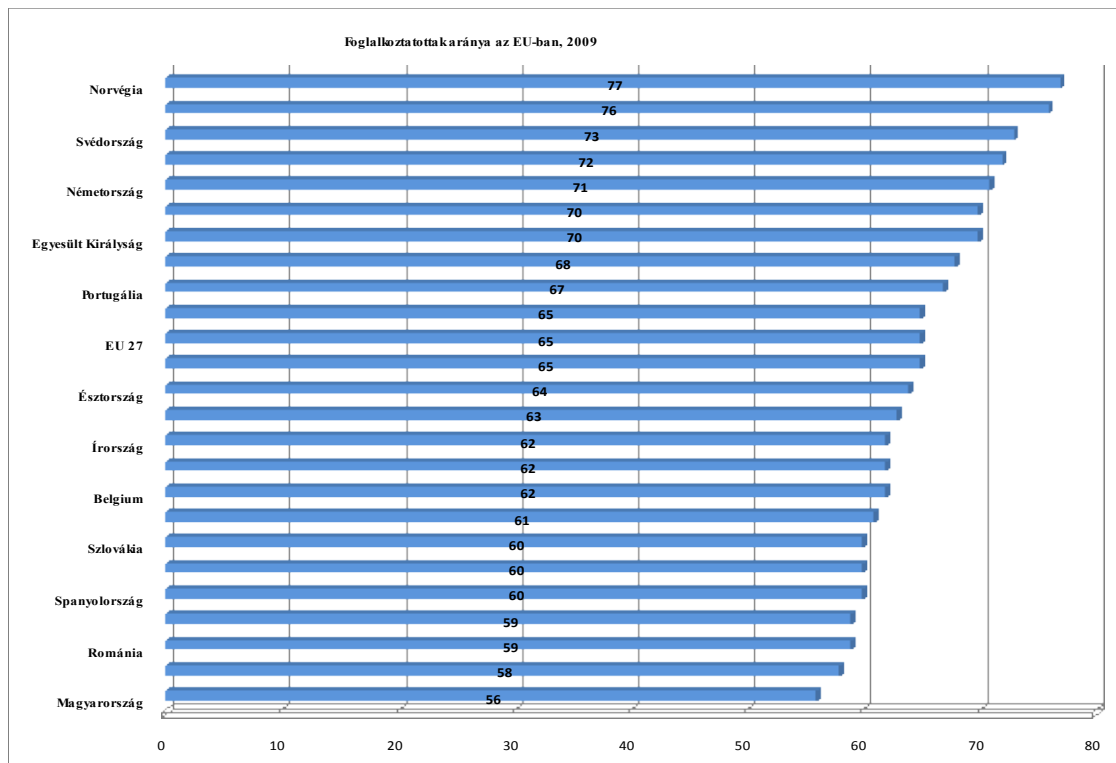
lehetőségekkel, stb. „*Úton lévő munkanélkülinek*” is nevezzük őket, hiszen a „régii” munkahelytől az új megtalálásáig eltelő átmeneti időben meg kell küzdeni a munkanélküli lét összes kellemetlen és hátrányos következményével. A gyorsan változó gazdasági viszonyok idején a frikciós munkanélküliség az átlagosnál is több munkavállalót éri, hiszen a munkakörülmények, a képesítési követelmények, vezetői elvárások változása az átlagosnál is nagyobb alkalmazkodási kötelezettséggel jár, aminek teljesítése a munkavállalók egy részében rendkívüli nehézségeket okozhat.

2) Strukturális munkanélküliségről akkor kell beszélünk, amikor a gazdaságban gyors és nagy horderejű technológiai változások, ipari, stb. szerkezetváltás következik be. Ilyenkor gyakori jelenség, hogy *a munkaerő kínálata a gazdaság képesítési igényeivel, munkaerő keresletével nincs összhangban*. Egyes szakmák elavulnak, vagy éppen a gépesítés és automatizálás növekedése miatt egyszerűen feleslegessé válik a munkaerő egy része, amely azonban igen nehezen talál képesítésének megfelelő munkahelyet.

3) Abszolút munkanélküliségről abban az egyszerű, de rendkívül kedvezőtlen helyzetben beszélhetünk, ha a munkanélküliek és álláskeresők száma tartósan eltér a munkaerőpiac, a gazdaság igényeitől a rendelkezésre álló és betölthető munkahelyek számától. Az abszolút munkanélküliséget fejezi ki az ún. *munkanélküliségi ráta*,⁷⁴ amely a munkanélkülieknek a gazdaságilag aktív népességben belüli aránya (15–74).

---

⁷⁴ Két ismertebb munkanélküliség-számítás létezik. Egyik az ILO (International Labour Organisation) által számolt munkanélküliségi szám és ráta, melyet a magyar KSH is követ. Ez nemzetközi összehasonlításra alkalmas, reprezentatív felmérés segítségével határozza meg a munkanélküliek számát és a rátát. Másik módszer a regisztrált munkanélküliek létszáma alapján számított ráta, melyben az Országos Munkaügyi Kutató és Módszertani Központ (OMKMK) a megyei munkaügyi központok nyilvántartási adatait veszi alapul, és ezt összesítve határozza meg a munkanélküliek számát, majd a rátát. Negyedévente 32 ezer háztartást és mintegy 65 ezer személyt kérdez meg a KSH, míg az OMKMK a regisztrációra jelentkezők számából indul ki. Azért tér el egymástól a két számítási mód, mert azok is regisztrálhatják magukat munkanélküliként, akikkel a KSH-statisztika nem számol. Ugyanis a hivatal felmérésében nem számít munkanélkülinek, aki a megkérdezés hetében akár egyórányi jövedelemszerző munkát végzett. Eltérést jelent az is, hogy a KSH csak azokat veszi be a munkanélküliek közé, akik a megkérdezést megelőző hónapban aktívan kerestek munkát. Tehát a KSH felmérésében követelmény a munkanélküli állapothoz, hogy az illető akarjon, és ha alkalma van, tudjon is munkát vállalni. Ezeket a feltételeket a munkaügyi központok kevésbé tudják ellenőrizni. (Andor Csaba: www.cons.hu. 2012. 11. 15.)

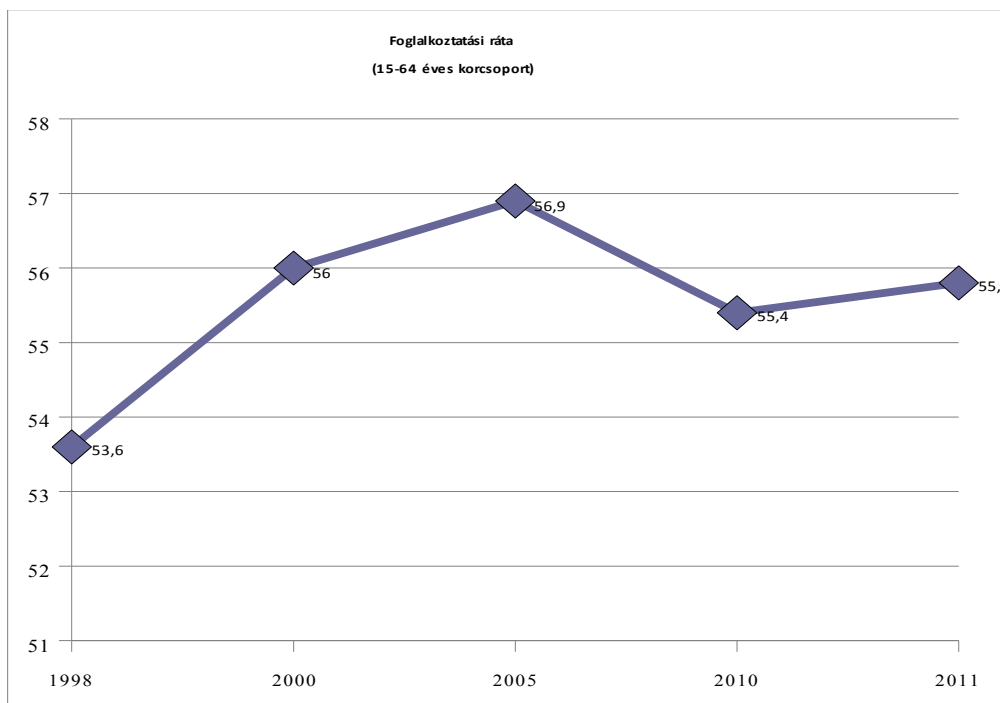
Forrás: EUROSTAT

A foglalkoztatáspolitikai eszközök

Az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek elejétől kialakuló jóléti államok egyik legjelentősebb vívmánya, hogy az államok fölismerték a **foglalkoztatás** elősegítésében betölthető rendkívüli érdekeltységüket és szerepüket. Ennek oka annak belátása volt, hogy

- a tömeges munkanélküliség és az alacsony foglalkoztatás nem csupán rendkívüli **társadalmi konfliktusokkal**, békétlenséggel a lakosság elszegényedésével és az abból származó számos kapcsolódó szociális problémával és más negatív következménnyel, például a devianciák növekedésével és terjedésével, stb. jár együtt, hanem
- a szociális rendszerekre terhelődő **segélyezési igények** miatt különös mértékben megnövekednek az úgynevezett társadalmi közkiadások, és a szociálpolitika fordítandó összegek szétfeszíthetik az állami költségvetést,

- az alacsony foglalkoztatási szint, a kevés munkavállaló miatt az államháztartás járulék és adóbevételei lecsökkennek, ami súlyos **költségvetési egyensúlyzavarokhoz** vezethet, és
- jelentősen **csökkenhet a nemzeti össztermék**, a GDP is, ami tovább szűkíti az állam cselekvőképességét, társadalmi szerepvállalásának lehetőségeit.

Forrás: KSH

Magyarország lakosságának szociális problémái – szoros összefüggésben a nemzeti gazdaság teljesítőképességével – leginkább a **tartósan magas munkanélküliséggel** és az Európában példátlanul **alacsony foglalkoztatási szinttel** magyarázhatók. Ezért is különösen fontos, hogy a szociális- és foglalkoztatáspolitikai milyen hatékonysággal képes a helyzetet kezelni.

A foglalkoztatáspolitikai önállósulása és intézményesülése során kétfajta eszközrendszer alkalmazása vált szükségessé.

1. Passzív eszközök

A munkanélkülieknek és álláskeresőknél nyújtott megélhetést támogató pénzübeli juttatásokat, segélyeket nevezi a szakma passzív eszközöknek. Ezek az átmeneti időtartamban folyósított ellátások hivatottak az állásvesztéssel járó jövedelemhiány átmeneti és részleges pótlására. Munkára, álláskeresőre ösztönző hatásuk viszonylag csekély, annak ellenére, hogy a munkaügyi szervezet többnyire valamilyen együttműködési feltételhez köti a folyósításukat.

2. Aktív eszközök

A foglalkoztatáspolitikai eszköztárának széles skálája arra hivatott, hogy elősegítse az álláskeresőknél az elsődleges munkaerőpiacra történő belépését, illetve visszailleszkedését, növelje álláskeresői esélyeiket.

Ide sorolhatók *a munkanélküliek, álláskeresők kompetenciáit növelő képzési, át- és továbbképzési programok, tréningek és tanácsadások.*

- Fontos aktív eszköznek tekinthetők a *munkahelyteremtő és –megtartó állami támogatások*, amelyek többnyire *beruházási, adó –és járulékkedvezményekkel* ösztönzik a munkaadókat, vállalkozókat arra, hogy *pályakezdő, vagy idősödő, sérült vagy fogyatékos munkaerőt, esetleg tartós vagy alacsonyan képzett munkanélkülit* foglalkoztassanak.

A MÁSODIK PILLÉR: A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS

A munka világában megtalált boldogulást, a megélhetést biztosító foglalkozás, és az ehhez hozzásegítő állami, foglalkozáspolitikai eszközök, közösségi támogatások, és ösztönzések képezik az alapját szociális szükségleteink kielégítésének.

A mindennapi élet változatossága, a differenciált társadalmi viszonyok, az egyenlőtlenségek, az életésélyek különbözőségei, a gazdasági, piaci viszonyok belső törvényei és egyenetlenségei, az emberi életkorból, egészségi állapotból, a képzettségi szintek eltérő mértékéből eredő előnyök és hátrányok sokfélesége miatt azonban **szociális biztonságunkat nem képes a munka, a munka világa önmagában garantálni.**

Szervezett, modern és polgárosodó társadalmakban mindenütt kialakult egy olyan, a foglalkoztatáshoz, munkaügyi jogviszonyhoz és munkateljesítményhez kötött védelmi rendszer, amely **a munkával szerzett jövedelem átmeneti vagy végleges elmaradása, esetleges csökkenése esetében is képes fenntartani a megélhetés – legalább relatív - biztonságát,** a szociális szükséglet kielégítéshez rendelhető juttatásokkal.

A 19. századi társadalompolitikai küzdelmeket a történelem gyakran **a tőke és a munka harcaként** jellemzi. A szembenállás legfőbb jellemzője és oka is egyben az volt, hogy a tőketulajdonosok, a termelőeszközök birtoklói, a munkaadók a liberális kapitalizmus klasszikus viszonyai között piaci szabadságukat, teljesítményüket, tőkehatékonyságukat és profitjukat nem kívánták korlátozni a munkásaikra, alkalmazottaikra, azok élet- és munkakörülményeinek javítására, a munkabiztonság növelésére, megélhetési szükségleteik biztosítására fordítandó kiadásokkal.

A munkaerőpiac munkavállalói oldalának állandósult túlkínálata kedvezőtlenül hatott a bérszínvonalra, így a foglalkoztatottak jövedelmének megállapításakor szinte teljesen önkényesen voltak képesek eljárni, és a legkevésbé sem voltak tekintettel a munkások érdekeire. A család eltartásához megfelelő mértékben rendelhető „méltányos” munkabérek⁷⁵ még a fogalma sem jutott el a többnyire érzéketlen vállalkozói oldalhoz. A „tőke” tehát a piac kemény törvényei szerint működött, s csak a saját szempontjaira figyelt. Sokáig nem akadt semmiféle komolyan vehető erő vagy szempont, amely rákényszeríthette volna a társadalmilag méltányos magatartásra.

A „munka” oldalának a megszervezése korai időkre vezethető vissza, de figyelembe vehető nyomásgyakorlásra alkalmas erőt, érdekvédelmi hatékonyságot csak a 19. század első harmadától megszülető szakszervezetek (trade union-ok) képviseltek.

---

⁷⁵ Az ún. „családi munkabér” fogalma főleg a keresztény társadalmi tanítás nyelvhasználatában fordult elő. Jelentőségének megértéséhez figyelembe kell vennünk a kor viszonyait, mikor is a háztartások szinte egyetlen állásban lévő férfi tagjára hárult a többnyire terjedelmes méretű család teljes eltartása. A nők munkába állása, foglalkoztatása abban az időben szinte teljesen ismeretlen volt.

A tőke és a munka viszonyának szabályozatlansága, s a tőke erőfölénye állandósította a munka világának konfliktusait. Az egyre kiélezettebb társadalmi összeütközéseket az államok pusztán rendészeti kérdésként kezelték, s nem avatkoztak be a küzdelembe. Lényegében a század utolsó harmadáig kellett várni arra, hogy a liberális szerepkörbe szorított állam a társadalmi béke megőrzése és helyreállítása érdekében kikényszerítse az ellenérdekelt felek együttműködését.

Az állami szabályozás előbb a munka- és pihenőidő, a női és a gyermekmunka szabályozásával, a munkaadó és a munkavállaló viszonyának szerződéses, jogi keretek közé terelésével igazolta vissza a társadalomtól kapott felhatalmazását. **A modern polgári jogállam megszületésének lehettünk tanúi, amikor a társadalombiztosítás intézményének fölállításával elérhető közelségbe került a társadalom egyre szélesebb köreit érintő szociális biztonság elmélete és gyakorlata.**

A társadalombiztosítási rendszerek kiépülésével a **közös kockázat- és teherviselés** elve alapján olyan szolidáris közösségek jöttek létre, amelyek a terhek viselésének nehézségeit (járulék- és/vagy adófizetéssel) megosztják egymás között. Az egészségügyi és nyugdíj szolgáltatások kiszámítható elérhetőségével teremtődött meg egész társadalmak szociális biztonsága a nagy valószínűség szerint bekövetkező kockázatok esetére.

A társadalombiztosítás működési elvei

A különféle öngéplező és betegpénztárak, a közös érdeken alapuló társasági kockázatközösségek, középkori eredetű társládák szűk körű védelmet biztosító kezdeményezései után az 1870-es évek hozták el Európa számára a szociális biztonság legalapvetőbb intézményének, a korszerű társadalombiztosításnak a megszületését.

A Bismarck Németországában és Svédországban szinte egy időben, de **két úton** elindult rendszerek elvi és gyakorlati különbözőségei máig ható érvénnyel világítják meg a lehetséges megoldásokat, s a folytonosan föl-fölmerülő dilemmákat egyaránt.

Svédország már a kezdetekben – csaknem egy évszázaddal megelőzve a jóléti államok működési gyakorlatát – **a teljes társadalmat kockázatközösséggként értelmezve a szolidaritás elve alapján** szervezte meg és építette ki a maga hálózatát.

Németország a **társadalmi felelősséget a teljesítmény elv érvényesítésével összekötve** értelmezte, és ebből kiindulva építette ki **vásárolt jogokra** épített biztosítási rendszerét.

A két rendszer közös vonásai:

- közös a kockázatok köre:
  1. betegség
  2. rokkantság,
  3. öregség
  4. baleset,
  5. hátrahagyottak ellátása,
  6. munkanélküliség,
  7. halál
- az ellátás minden esetben munkavégző képességhez kötődik,
- az ellátások színvonala szoros összefüggésben áll az adott ország bérszínvonalával, a munkajövedelmekkel.

A két rendszer közötti alapvető különbség tehát abban állt, hogy a biztosítási, azaz járulékfizetéses alpra helyezett megoldás konkrét részvételhez, munkaerőpiaci pozícióhoz kötötte az előnyökből (járadékokból) való részesedés lehetőségét és szinte kizárólag a járulékfizetőket (a közösen tartalékolókat) juttatta egészségügyi ellátáshoz és nyugdíjhoz. A szolidaritási alapú, Svédországból induló konstrukció ugyanakkor már a kezdetektől figyelembe vette a munkaerőpiac rideg törvényei miatt a foglalkoztatás lehetőségéből kiszoruló, de az egészségügyi szolgáltatások igénybevételére és időskori ellátásra igényt tartó emberek szükségleteit.

A társadalombiztosítási rendszerek állami szabályozással, törvényi előírásokkal védelmezett létrejötte és működése nagy sebességgel haladt végig Európán.

	BISMARCKI BIZTOSÍTÁSI ALAPÚ (vásárolt jogon működő) RENDSZER	SVÉD SZOLIDARITÁS ALAPÚ RENDSZER
Az ellátásban részesülők köre	- csak a biztosítottak (munkavállalók), akiknek kö- rét a törvény rögzíti	- kezdetben a rászorulóknak, ké- sőbb alanyi jogon mindenki
Pénzalapok	- a biztosítottak (munka- adók és munkavállalók) járulék -befizetései	- közzadókból finanszírozták
Elosztási elvek	- Egyéni ekvivalencia (megfelelés) alapján. Nincs a befizetők között újraelosztás, csak időbeli (intertemporális) újraelosztás valósul meg.	- időbeli (intertemporális) és - személyek közötti (rászor- ultsági alapú) (interperszonális) újraelosztás
Igazgatási szervezet	- a munkaadók és a munka- vállalók képviselőiből válasz- tott, illetve delegált önkor- mányzat	- az állam, a kormány által föl- állított és kinevezett központi ál- lam-igazgatási szervezet

Társadalombiztosítási programok bevezetésének időpontjai Európában

	Baleset- biztosítás (köt.)	Betegség- biztosítás (kötelező)	Nyugdíj- biztosítás (köt.)	Munka- nélküli biztosítás (köt.)	Családi pótlék (köt.)
Egyesült Királyság	1946	1911	1925	1911	1945
Francia- ország	1946	1930	1910	1967	1932
Német- ország	1884	1883	1889	1927	1954
Ausztria	1887	1888	1927	1920	1921
Svájc	1911		1946	1976	1952
Svédország	1916	1953	1913		1947
Magyar- ország	1907	1892	1892	1957	1912

Forrás: Tomka Béla: A jóléti állam

Magyarország is az elsők között építette ki a maga saját rendszerét.

- Először 1875-ben foglalkozott törvény az egész munkásságra kiterjedően 30 napos **gyógyítási és betegápolási** kötelezettséggel, és a szüléssel kapcsolatos költségek megtérítésével.
- 1891-ben - a világon harmadikként - már **az ipari munkásság kötelező betegségbiztosításáról** is rendelkeztek.
- 1912-től az állami alkalmazottak részére bevezetésre került a **családi pótlék**⁷⁶.
- 1913-tól megjelent a **nyugdíjbiztosítás** is, igaz még csak a közszolgálati alkalmazottakra kiterjedően.
- a **nem állami alkalmazottak öregségi nyugdíjbiztosítási** programja viszonylag későn, az 1927. évi társadalombiztosítási reformoktól indult el.

A kockázatközösségbe bevontak körének teljes, az egész társadalomra történő kiépítése azonban csak fokozatosan, mintegy egy száz esztendő alatt valósult meg. Egyes alrendszerek, mint például a baleseti, vagy a munkanélküli biztosítási elemek, családi, hozzátartozói ellátások eltérő időben épültek be a szolgáltatások közé vagy éppen (profil tisztítás során) váltak ki a rendszerből.

A biztosítási (bismarcki) és a szolidaritási (svéd) elven működő rendszerek az első világháborút követően ún. konvergens fejlődés eredményeként közelítettek egymáshoz, s át is vették egymás bizonyos elemeit. Ma már „tisztá”, állami felügyelet mellett működő társadalombiztosításokkal nem is találkozunk.

Általánosan közös vonatkozásként a **kötelező részvételt** tudjuk megjelölni. Ez azt jelenti, hogy **a társadalombiztosítási járulék fizetése nem szabad választás, vagy egyéni döntés következménye**, hanem az állam törvénnyel kötelez minden munkavállalót és munkaadót a tagságra és az ebből következő teherviselésre, közös tartalékolásra.

A társadalombiztosítás mindenütt két nagy és részben önálló alrendszert alkotott: létrejöttek az **egészségbiztosítási és a nyugdíjbiztosítási pénztárak**, többnyire önálló költségvetéssel és elkülönülten kiépített szolgáltató hálózatokkal.

Működési biztonságukat állami részvétel és az ugyancsak az államok által vállalt garanciák erősítik, kifejezve ezzel azt a legegységesebb társadalmi és közérdeket, hogy **az egészség megőrzéséhez és helyreállításához, valamint az időskori - legalább relatív – anyagi biztonsághoz polgári jogállamokban mindenkinek joga van.**

---

⁷⁶ Akkor gyermeknevelési pótléknak nevezték.

Mindez mégsem jelenti azt, hogy a társadalombiztosítási ellátások alanyi jogúvá váltak volna, viszont a hozzáférés lehetőségének elvi akadályai gyakorlatilag elhárultak. Természetessé vált például, hogy a hozzátartozók, a gyermekek nagykorúsáig tartó egészségügyi ellátása részévé vált a rendszernek.

Magyarországon 1990-re mind az **egészségbiztosításban**, mind pedig a **nyugdíjbiztosításban** résztvevő gazdaságilag aktív lakosság 100%-ban részesévé vált a rendszernek.⁷⁷

Létezik a társadalombiztosítási rendszernek egy harmadik fajtája is, melyet szervezetileg nem sorolunk a TB alrendszerei közé. Ez **a munkanélküli ellátó rendszer**, amely **a munka elvesztése ellen biztosít**. Törvényi kötelezettség alapján **járulékot** fizetünk, a munka elvesztése esetén pedig **járadékot** kapunk, így klasszikus társadalombiztosítási ágnak kell tekintenünk.⁷⁸

Társadalombiztosítási működési modellek

A különböző államok egymástól eltérő megoldásokkal próbálkoztak. Viszont az egyes rendszerek gyakorlatilag ugyan azt a fejlődési útvonalat járták be, s ugyanazokkal az eldöntendő kérdésekkel kellett megbirkózniuk.

1) Várományfedezeti elven működő modell

Viszonylag könnyű belátni, hogy minden induló, újonnan létesített biztosító működéséhez, a források összegyűjtéséhez időre van szükség. Egyszerűen **ki kell várni azt az időt, amíg elegendő számú járulékfizető a közös kasszában történő tartalékolással összegyűjti a rendszer biztonságos fenntartásához elegendő fedezetet**. Azaz rendelkezik már annyi **felhalmozott tőkével**, amennyi fedezi a működési kiadásokat és képessé teszi a biztosítót az egy időben és nagy számban történő járadékolásra. A tapasztalatok és közgazdasági számítások szerint erre legalább tizenöt évet kell számítani. Ennek eltelte után teremtnének meg az egészségügyi ellátás finanszírozásának feltételei, és ugyancsak legalább ennyi időnek kell eltelni ahhoz, hogy az időskori ellá-

---

⁷⁷ A rendszerváltozást követően azonban becslések szerint mintegy 100 ezer személy „eltűnt” a rendszerből.

⁷⁸ Egyes államokban, így Németországban is további társadalombiztosítási ágak is működnek, mint pl. az időskori gondozási (ápolási) biztosítás, melyhez természetesen kiegészítő járulékfizetés kapcsolódik.

tásokat, a nyugdíjakat biztonsággal ki lehessen fizetni. Lényegében a korábbi befizetésekéből vagy egyéb módon **felhalmozott tőke hozadékából fedezi a kiadásait**.

Működését az **intertemporális (időbeli) újraelosztás** elve jellemzi.

A rendszer előnye, hogy egyéni számlákon nyomon követhető a járulékfizetési életút. Hátránya, hogy csak stabil, növekvő gazdaságokban biztonságos. A hosszú ideig húzódó tartalékolás miatt azonban a pénztárak **ki vannak téve a gazdasági ingadozásoknak**. Az esetleges piaci visszaesés és a gyakran ezzel együtt járó munkanélküliség az, ami jelentősen csökkenteni tudja a járulékfizetők, tehát a közösen tartalékolók számát. Különösen az inflációs hatások veszélyeztethetik a váromány-fedezeti elven működő rendszereket,⁷⁹ melyekben az inaktívok jövedelme nincs összefüggésben az aktívok jövedelmével.

2) Felosztó – kirovó modell

A társadalombiztosítások legjellemzőbb működési modellje. Lényege, hogy a folyó, aktuális kiadásokat az egyidejűleg keletkező bevételekből fedezik. A költségvetés tervezése során **elsőként a következő évi kiadásokat tekintik át, azaz fölmérik (fölosztják) a kiadási kötelezettségeket, és ehhez rendelik hozzá, róják ki a járulékfizetési kötelezettség mértékét**.

Ebben a modellben érvényesül leginkább az egyes generációk közötti elosztási szolidaritás, más szóval egyfajta generációk közötti elszámolás. Ez azt jelenti, hogy az aktuális egészségügyi és nyugdíjfizetési kötelezettségek fedezete nem az ellátásokat igénybevevőkre terhelődik, hanem a mindenkori aktív munkavállalókra. Tehát gyakorlatilag „előre kifizetjük” az időskori vagy éppen az egészségügyi ellátásunk költségeit (melyet értelemszerűen nem mi veszünk igénybe).

A rendszer egyik előnye az, hogy intertemporális (időbeli) újraelosztási elv mellett az **interperszonális (személyek közötti) elosztási elv** érvényesülése okán védelmet nyújt a szegényeknek, a másik pedig az, hogy a költségvetés és a szolgáltatások színvonala folyamatosan hozzáigazítható a változásokhoz és az aktuális szükségletekhez.

Komoly hátránya ugyanakkor, hogy a tartós demográfiai mélyrepülések, a társadalom tendenciaszerű elöregedése a korstruktúrának egész Európára jellemző torzulása (aging) miatt egyre nagyobb teher nehezedik a mindenkori aktív munkavállalókra. A rendszer működésére kedvezőtlenül hatnak az időszakosan megjelenő gazdasági válságjelenségek is, hiszen a munkájukat elvesztők nem fizetik járulékaikat, viszont jogszabályi feltételeik (többnyire) változatlanul fennmaradnak.

⁷⁹ Érdemes tudni, hogy gyakorlatilag minden magánbiztosító kénytelen a várományfedezeti elv alkalmazására.

3) Tőkefedezeti modell

A modern társadalombiztosítási rendszerek legbiztonságosabbnak „hitt” modellje. A modell ugyanis azzal számol, hogy a járulékokból keletkező befizetések és a rendelkezésre álló tőkeállomány teljes mértékben fedezetet nyújt a kifizetésekhez, a biztonságos működéshez. Sőt bevételi többlettel is számolnak, és az így keletkező források egy részéből tartalékokat képeznek, illetve tőkésítik, azaz **kiviszik a tőkepiacokra azzal a szándékkal, hogy azokon haszonnal megforgassák**. Ez nyújthat fedezetet többletfejlesztésekre, tartalékolásra, a szolgáltatások növelésére, korszerűsítésére, gazdagítására, a működés biztonságának megerősítésére. Ez lehetővé teszi továbbá az életkereset és az azzal összefüggő járulékfizetés nyomon követését az egyéni számlavezetést, az átlátható és tervezhető működést.

Előnye, hogy a tartalék- és tőkeképzés elvi lehetőséget biztosít a demográfiai és gazdasági ingadozások negatív hatásai elleni védelemre. Viszont a rendre bekövetkező és egyre tartósabbá váló gazdasági válságjelenségek és az elöregedő társadalmak növekvő kifizetési (járadékolási) kötelezettségei mégis sebezhetővé tehetik és teszik is a rendszert.

Létezik-e „ideális” nyugdíjrendszer?

A szociálpolitika nagy kérdései közé tartozik annak megvilágítása, hogy képesek-e a társadalmak **fenntartható és igazságos** módon olyan védelmi rendszerelemeket beilleszteni az ellátások közé, amelyek abszolút módon garantálják az időskori biztonságot. A kérdés nyilvánvalóan költői, hiszen sok évtizedes tapasztalat áll rendelkezésre, és a változó (és persze ingadozó) gazdasági környezet, a demográfiai folyamatok egyértelműsítik az ezzel kapcsolatos nehézségeket, fenntartásokat. Józan eszünkre, érdekeinkre és szociális érzékenységünkre is hallgatva mégis kísérletet tehetünk egy ilyen konstrukció végiggondolására.

1) Népnegyed

Méltányos és végső soron költséghatékony megoldás lehetne egy olyan **alanyi (állampolgári) jogon járó nyugdíjjelem** (megélhetési nyugdíj) bevezetése, amely tekintet nélkül a foglalkoztatási előzményekre mindenki számára garantáltan biztosítana egy egységes összegű – az időskori létminimumhoz igazított – alapnyugdíjat. Ez részlegesen tehermentesítené a szociális ellátórendszert, és feltehetően ki tudná védeni az időskorban gyakran előforduló életszínvonal romlás kedvezőtlen hatásait, egyben erősítene

né a szolidaritást és a generációk közötti együttműködést, valamint érdekelttöbbé tehetné az aktívkorúakat a közteherviselésben.

A népnyugdíj bevezetésével az ún. **abszolút biztonság elve** érvényesülne, s kifejeződésre jutna benne **a kockázatviselésben megnyilvánuló társadalmi felelősség**.

Komoly társadalmi fenntartásokat és nehézségeket jelentene ugyanakkor a közteherviselésből, így az adó-és járulékfizetés alól szándékosan és hosszú időtartamban kibújó nagyszámú aktív korú (többnyire a feketegazdaságban jövedelmet szerző) igénybejelentése az ellátásra.⁸⁰

2) Saját jogú öregségi nyugdíj (munkanyugdíj)

A nyugdíjrendszerek „klasszikus”, **relatív biztonságot** kínáló megoldása. Ebben a formációban mindenki a saját **életkeresete és járulékfizetési előélete** (a járulékfizetés mértéke és időtartama) alapján, lényegében **vásárolt jogon** jut megfelelő igazolt szolgálati idő mellett nyugellátáshoz. A nyugdíj mértéke az életkeresettel arányosan alakul, tehát az időskorúak életszínvonalukat a saját munkaelőéletükkel alapozzák meg. Az ellátás összege ezért szorosan összefügg a járulék/adó fizetés idejével és mértékével.

A saját jogú öregségi nyugdíj esetben **a kockázatok bekövetkeztében viselt egyéni felelősség elve** jut érvényre.

3) Kiegészítő önkéntes és magánbiztosítások

A nyugdíjrendszernek, illetve az időskorúaknak egyfajta „többletbiztonságot” garantáló, önkéntes választás alapján magán/üzleti biztosítókkal működő eleme.

Az öngondoskodó és egyéni előtakarékoság jó példája. Viszont csak a gazdálkodási tudatossággal, megfelelő aktív korú jövedelemmel rendelkezők képesek a kötelező járulékfizetésen felül félretenni erre a célra.

Az önkéntes és magánbiztosítás keretében megvalósuló kiegészítő nyugdíjak esetében is **a kockázatviselésben viselhető egyéni felelősség és egyéni tudatosság elve** érvényesül.

---

⁸⁰ Becslések szerint a második évezred tízes éveiben Magyarországon ez a szám több százezer főre tehető.

Magyarországon az 1989-90-es rendszerváltozást követően számos reformlépést valósítottak meg. 2011-ig a rendszert három pillér alkotta:

- az állami (saját jogú öregségi) alapnyugdíj,
- a kötelező tagsággal járó magánnyugdíj, és
- az önkéntes nyugdíjpénztári ellátás.

A kötelező magán nyugdíjpénztári rendszer a nemzeti (állami) társadalombiztosítás fenntarthatóságának és finanszírozhatóságának érdekében 2011-től fölszámolásra került.

A társadalombiztosítás elosztási elvei

A társadalombiztosítási bevételek, s maga az egész költségvetés a legtöbb országban az államháztartás részét képezik. A rendkívül nagy tét miatt az államok és - komoly érintettsége miatt - a lakosság is érzékenyen ügyel a rendszer működőképességére, és tisztaságára, elvszerűségére. A munkavállalóktól és a munkaadóktól származó járulékbévételek elosztásának *kockázatközösségen belül* értelmezett elvei világos megfogalmazást igényelnek.

- Időbeli – intertemporális – újraelosztás

Az elv érvényesülése során a felmerülő kockázatot önmagával, időben osztja meg az ember, azaz befizet (járulékot fizet), tehát takarékoskodik, majd fogyaszt. A járulékfizetők közötti elosztás is csak időben valósul meg azáltal, hogy a különböző időben és időtartamban járulékot fizetők között forrás átcsoportosítás történik. Ugyanis egészségügyi ellátásra például a járulékfizetés időtartamától függetlenül mindenki jogosult, csakúgy, mint a minimális, de elégséges szolgálati idővel rendelkező nyugdíjas is, aki akár lényegesen hosszabb ideig kaphatja a nyugdíját annál, aki nála sokkal többet és hosszabb ideig teljesítette járulékfizetési kötelezettségét. Ez esetben az intertemporális újraelosztás az ő javára történik.

- Személyek közötti – interperszonális – újraelosztás

A magas jövedelemmel rendelkező járulékfizetők – akár lineáris, akár progresszív járulékfizetési rendszerben működnek – rendre magasabb összeggel járulnak hozzá a közös tartalékoláshoz, illetve kockázatviseléshez, mint azok, akik alacsonyabban jöve-

delmező foglalkoztatás alapján fizetik járulékaikat. Az ő nyugellátásuk – többnyire még saját jogú öregségi nyugdíj esetén is – több forrást igényel, mint amennyi életkezesetük alapján számítható lenne. Ők a személyek közötti újraelosztás elve alapján jutnak hozzá nyugellátásuk teljes összegéhez.

Az egészségügyi szolgáltatások igénybevételének költségei a legtöbbször teljességgel függetlenek attól, hogy ki mekkora összeggel gazdagította a rendszert. Itt is nyilvánvaló a személyek közötti újraelosztás elvének érvényesülése, amely azt jelenti, hogy a magasabb jövedelműek járulékaiknak egy része fedezi az alacsony kereset után alacsony összegű járulékfizetők ellátását, a gyógyítás költségeit.

- **Horizontális újraelosztás**

Lényege, hogy a források átcsoportosításra (újraelosztásra) kerülnek a társadalombiztosítási szolgáltatásokat igénybe vevők és azok között, akik ugyanazon időtartam alatt nem vesznek igénybe szolgáltatásokat. Tehát az ekvivalencia elv érvényre jutása mellett az kap járadékot, az vesz igénybe társadalombiztosítási szolgáltatást, akinél bekövetkezett a kockázat.

Például az egészségesektől a betegek javára, a foglalkoztatottak és a munkanélküliek, a gyermekesek és gyermektelenek között, stb.

- **Vertikális újraelosztás**

Az elosztás *a társadalom eltérő jövedelmi helyzetű csoportjai között* történik, úgy, hogy a rendszerben központosított jövedelmek az alacsonyabb jövedelműekhez kerülnek. Ennek az elvnek a működtetése *kölcsönösségi, illetve szolidaritási alapon* garancia a társadalombiztosítási ellátásokhoz való hozzáférést. Tehát az ellátások igénybevétele nem függ a biztosítottak, a társadalombiztosítási szolgáltatásokat igénybe vevők pénzügyi teljesítőképességétől, járulékfizetésük mértékétől. Az átcsoportosítás (újraelosztás) a magas és az alacsony jövedelműek (illetve járulékfizetők) között valósul meg. ez az elv a deprivációt (hátrányos helyzetet) tekinti kockázati tényezőnek.

Kétségek és kockázatok

A társadalombiztosítási rendszerek az ezredfordulóra az egész világon a társadalmi jólét és a szociális biztonság alapintézményei lettek. Az állandósuló, vagy legalábbis ciklikusan vissza-visszatérő gazdasági válságjelenségek, az előregedő társadalmak problémái, a megnövekedett átlagos élettartam azonban egyre nagyobb terhet ró a szociális és biztosítási rendszerekre egyaránt. A világ számos országában komolyan fölmerült a **fenntarthatóság** kérdése. A legnehezebb problémákkal az európai államok-

nak kell megküzdeniük, ugyanis a **demográfia veszteségek** itt okozzák a legtöbb finanszírozási nehézséget. Az államok a fizetési válságok elkerülése érdekében rendre **emelik a nyugdíjba vonulás korhatárát és szigorítják a jogosultsági feltételeket és a nyugdíjszámítási módszereket.**

A **nyugdíjrendszerek** fenntarthatósága azonban alapvetően az aktív korú népesség iskolázottsági színvonalának emelésén és ebből fakadóan a **foglalkoztatás növelését** célzó erőfeszítéseken, a **gazdasági aktivitás** és a termelékenység erősítésén múlik.

Az **egészségpénztárak** működése is jórészt ugyanazokat a problémákat hordozza, mint a nyugdíjbiztosítási ágazat.

A rendszer minőségét és hatékonyságát elsősorban azzal lehet mérni,

- hogy **az egészségügyi szolgáltatások hozzáférése** mindenki számára biztosított-e,
- sikerül-e az **egészségtudatos magatartást** széles körben elterjeszteni,
- hogy a gyógyítás és a megelőzés intézményei hatékonyan képesek-e működni, és
- hogy az egészségügyben az utóbbi évtizedekben bekövetkezett példátlan mértékű árrobbanás ellenére **finanszírozható-e a működés.**

A társadalombiztosítás **a szociális biztonság megteremtésének legalapvetőbb eszközüvé** nőtte ki magát a létrejöttét követő több, mint száz esztendőben. Létrehozásával és működési biztonságának megteremtésével, valamint azáltal, hogy szinte az egész társadalom számára hozzáférhetővé vált, megvalósult a jóléti államok megálmodóinak legfontosabb célkitűzése.

HARMADIK PILLÉR: A CSALÁDPOLITIKAI RENDSZER

Egy rendszerbe szervezett, egymásra épülő és egymást kiegészítő szociális védelmi rendszernek nyilvánvalóan igazodnia kell az emberi élet természetes ciklusaihoz, az életmódváltozások legfontosabb jellemzőihez. Ez az oka annak, hogy a munka világában megszerezhető jövedelmek biztosítása, valamint a munkavégzést, így a jövedelemszerzést akadályozó élethelyzetekre megoldást kínáló társadalombiztosítást követően nem tehetünk mást, mint a családok, a családokat támogató eszközök és politikák felé fordulunk. **A kérdés megvilágítása természetesen a népesedési, demográfiai folyamatokkal szoros összefüggésben lehetséges.**

Az érzelmi, kulturális, a gyermekneveléssel összefüggő szocializációs, a szexuális szükségletek kielégítésével, a család tagjainak pszichés védelmével, stb. kapcsolatos funkciókról, s azok változásairól a családszociológia keretei között találjuk meg az érvényes adatokat és mondanivalót. **A szociális védelmi funkciók családi viszonyok közötti értelmezése** céljából viszont kiindulási pontunk nem lehet más, mint, hogy **a családra, a családi életre, a háztartásra úgy tekintünk, mint gazdasági (termelői) egységre, amely gondoskodik tagjai szociális szükségleteinek a kielégítéséről.** A családot ugyanakkor **reprodukciós funkciói** szempontjából is meg kell értenünk, hiszen „a népesség fenntartása nemzedékről nemzedékre nagyrészt a család körében maradt...”⁸¹

Az évszázadokon átívelő technológiai és társadalmi változások a családokat sem hagyták érintetlenül. A termelési, gazdasági funkcióit gyakorló családra – annak belső viszonyaira és az őt körülvevő társadalmi környezetre egyaránt – a legjelentősebb fordulatot hozó változás az ipari forradalom közvetlen hatásaként jelent meg. A család fokozatosan megszűnt kizárólagos termelési egységként működni, mert „a munkahely különvált az otthontól”⁸². Ez a változás elvezetett a „zárt, otthonközpontú nukleáris család” felbomlásához, azaz a tagok szociális szükséglet kielégítéséhez rendelhető jövedelmek már egy „külső” munkaszervezet keretei között lettek megszerezhetőek.

A XX. század további, az emberi közösséget gyökeresen átformáló változásokat hozott. Alapjaiban átrendeződtek a hatalmi struktúrák, s a társadalmak belső viszonyai-
ban is soha nem látott sebességű változásokat következtek be.

A változások nem hagyták érintetlenül **a legkisebb társadalmi csoportot, az életközösséget alkotó családot** sem.

Míg a hagyományos családban az eltartó szerepét szinte kizárólagosan a férfi vállalta, addig az új, modernizálódó világban már mindkét nem pénzkeresővé vált, a nők

⁸¹ ANDORKA Rudolf: Bevezetés a szociológiába.2003. 358.p.

⁸² GIDDENS, Antony: Szociológia.2000. 383.p.

háztartásbeli szerepe átalakult, a gyermekek nevelésének, szocializálásának feladata nagy mértékben az államra hárult.

A családi szerepfelosztásban is alapvető változások következtek be. A családról, a családi szerepekről is másként gondolkodunk ma, mint korábban. A megváltozott környezet magával hozta a munkamegosztásról, a gyermekek számáról, a velük való törődés és gondoskodás kereteiről, szereplőiről és lehetőségeiről vallott felfogás formálódását is. A különböző gazdasági és politikai kényszerek, ideológiai nyomás, emancipációs mozgalmak, a városiasodás elsöprő tendenciái, a megélhetési viszonyok átrendeződése stb. mind erősítették a családdal kapcsolatos beállítódások változását.

A elsősorban a népesedési problémák, a társadalom biológiai reprodukciójának veszélyeztetettsége miatt **a család bekerült a közpolitika tematikájába**. A politika fő iránya a családok védelmére, funkcióik megerősítésére, reprodukciós képességeinek, hajlandóságának növelésére, ösztönzésére helyezte a hangsúlyt.

Azonban a modernizációs hatások és a közpolitikák ideológiai törésvonalai mentén megváltoztak, illetve szétnyíltak **a családról, mint társadalmi intézményről** vallott nézetek is. Eltérő álláspontok alakultak ki az állam, a közösség és a magánszféra viszonyáról, s arról, hogy meddig terjedhet az állam fölhatalmazása a népesedési és családpolitikai kérdésekben. Az egyre jobban szekularizálódó, értékváltó és értékvesztő társadalmak identitása is megingott, védekező reflexei elgyöngültek. A lényegében – immár évszázada – töretlen liberális szellemi hegemonia a személyes szabadság és önmegvalósítás iránti vágy jogos igényeit abszolutizálva és „túlteljesítve” egész generációkat sodort át szinte észrevétlenül a saját térfelére. Elhitette, hogy **a modernizációs pálya** körültekintés és kritika nélküli végigfutásának meglesz a jutalma. Igazságos lesz a világ. A személyesen is mindenki számára hozzáférhető, közel azonos színvonalú jólét, önállóság, gondtalanság és függetlenség ígérete rendkívül vonzóvá vált. Az eredmény azonban nagyon is látszólagos. Az Európa nyugati felében valóban megnövekedett, bár – helyenként szélsőségesen - egyenlőtlenül eloszló gazdasági jólét árát meg kell fizetni az egyre jobban veszélyeztetett környezetben, az atomizált és magányos individuumok önző és félelem teli életében, **az önmagukat biológiailag és kulturálisan újratermelni képtelen társadalmakban**. A gondtalan élet eljövetele helyett pedig a felelősség nélküli, manipulálható, és fogyasztói káprázatokba⁸³ fulladó egyedek világa köszöntött be.

---

⁸³ Fogyasztói magatartásunkat gyakran maga a jóléti állam is erősíti azáltal, hogy a szociális szolgáltatásokat is bevonta ebbe a körbe. Ugyanakkor nem tudatosítja a polgároknak, hogy mindez mibe is kerül valójában. Ehelyett fönntartja az ingyenesség illúzióját, azt a látszatot keltve, hogy minden problémára létezik az állam által konstruált megoldás.

Ugyanakkor a javak igazságos elosztásába vetett hitet nem csupán az általános tapasztalat gyengíti. Nehezíti a tisztánlátást az a szellemi zavarodottság is, melyet a mindennapok embere átél a mozgósító erejüket, sőt tartalmukat veszített, már-már beazonosíthatatlan ideológiák piacán. Eközben Európa értetlenül és közönnyel éli át **az emberi személy számára az első és az utolsó menedék, a család közösségének meggyengülését, leromlását vagy éppenséggel elvesztését** is. Védtelenné és jövőtlenné téve ezzel az egyre szűkebben világra jövő „utánpótlást”.

Demográfusok és politikusok egyaránt a család válságáról beszélnek, és – lássuk be – a családok állapotát jelző válási, alternatív párkapcsolati és más mutatók valóban erre utalnak. **A családnak előbb a mérete, majd a funkciói, sőt a belső viszonyai is átrendeződnek.**

Társadalmi értékelésében is elveszett a korábban kikezdzhetetlennek hitt egyetértés. Politikai és ideológiai törésvonalak mentén másként és másként viszonyulnak hozzá. Az értelmiségi és politikai elit egy jelentős és hangadó része teljességgel magáévá tette azt a ki nem mondott, mégis jól érzékelhető liberális álláspontot, amely szerint *a család vált az önmegvalósítás legnagyobb akadályává*.⁸⁴ A „mi boldogulunk”-kal szemben „az én megyek előre” az egyetlen motivációs erő a gender kvótákra és nemek harcára zsugorított világban.

Így születhetett meg az ezredforduló demográfiailag terméketlen személye, a „szingli”, s válhatott egyben a modernizációs folyamat ellentmondásos szimbólumává. Mindazonáltal a modernizációs jelenségek tudomásul vétele, emancipációs eredményeinek elismerése hozzásegíthet a józan helyzetfelismeréshez, a pontos elemző munkához, egy értékelhető és eredményes családpolitika kialakításához.

A helyzet

Nézzünk szembe a valósággal! Ami a demográfusok előtt nyilvánvaló tény, annak legtöbb összetevőjét a közvélemény is ismeri.

Összefoglalóan és tömören vegyük számba a legfontosabb, magyarországi jellemzőket:

- a népesség lélekszáma 1981 óta töretlenül csökken,⁸⁵

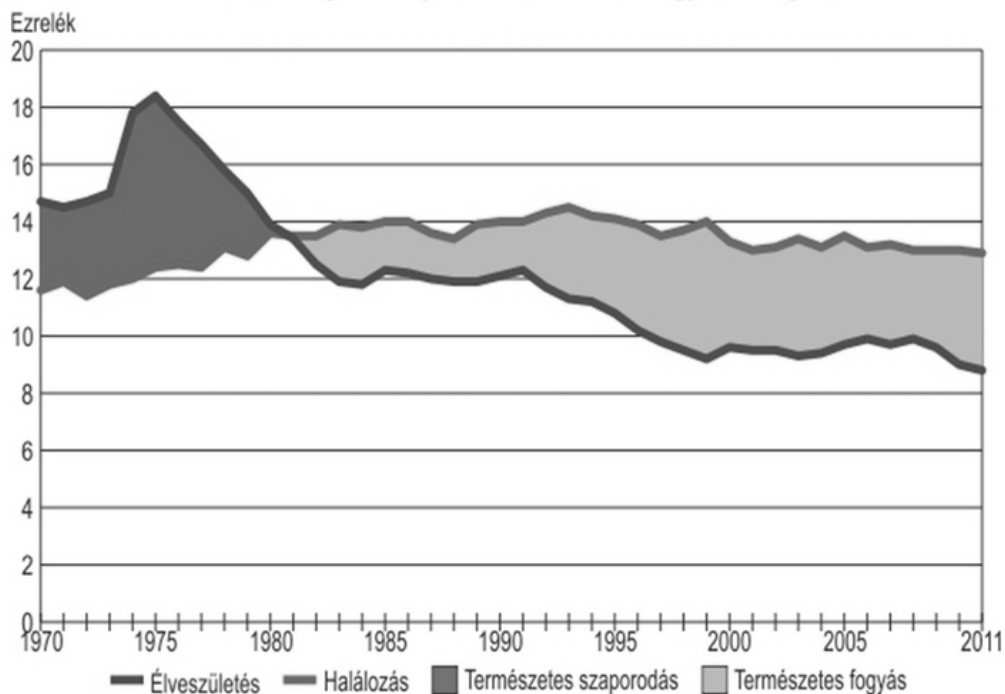
---

⁸⁴ A hazai társadalomkutatói adatok viszont alapvetően ellentmondanak ennek a véleménynek, hiszen a magyar fiatalok alapvetően családcentrikusak, többgyermek pártiak, és a család – karrier konfliktus során inkább a családot választják.

⁸⁵ Magyarország lélekszáma 2012-ben került a lélektani határnak számító 10 milliós érték alá.

- a termékenység történelmi mélyponton van,⁸⁶
- jelentősen fölgyorsult a demográfiai öregedés (aging),⁸⁷
- a házasságkötések száma folyamatosan és drasztikusan csökken,
- 2011-ben a született gyermekek több, mint 40 százalékának nem voltak házasságok a szülei,
- a házasságon kívüli együttélés gyorsan terjed (2011-ben az összes párkapcsolaton belül már 18 %), de összességében is csökken a párkapcsolatok száma,
- a férfiak 48, a nők 37 százaléka (2011-es adat) nőtlen, illetve hajadon,
- a 30 éves nők 43, a 35 évesek több, mint 20%-a még gyermektelen (2009)
- a nukleáris családtípus uralkodóvá válása mellett differenciálódnak a párkapcsolati, a háztartás-és családtípusok,
- a halandósági adatok tartósan magasak,
- csökken a családok stabilitása, gyakori a válás,
- a családok száma és mérete egyaránt csökken,
- a gyermekeket nevelő családok 26%-a egyszülős család.

A természetes népmozgalmi folyamatok alakulása Magyarországon, 1970–2011

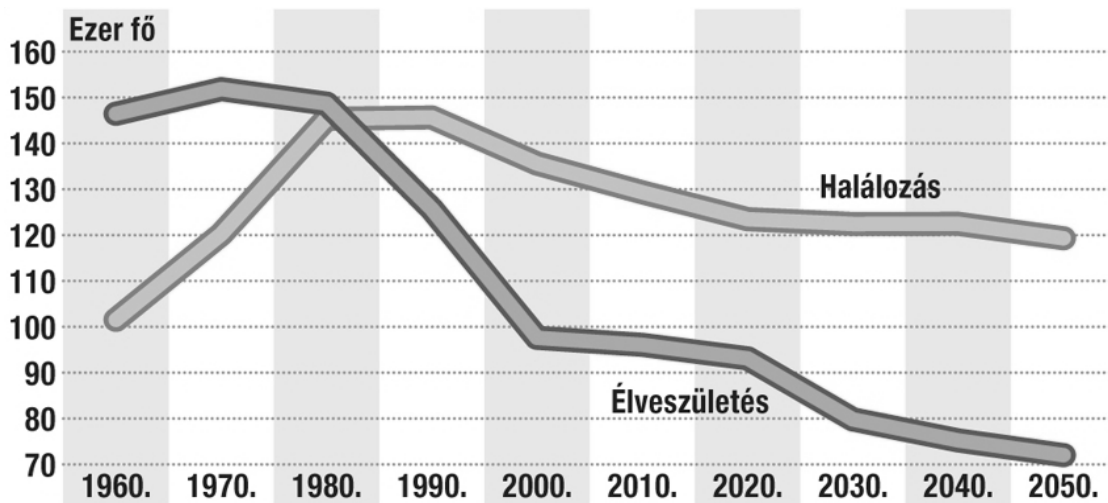

Forrás: KSH.

⁸⁶ 2012-ben a teljes termékenységi arányszám már csak 1,27 körül alakult.

⁸⁷ Magyarországon ez a folyamat az ún. Ratkó korszak 1951-54-ben született gyermekeinek tömeges nyugdíjba vonulásával kap újabb lendületet 2014-15-től.

Születések száma 1960 és termékenységi becslések 2050-ig⁸⁸

Forrás: KSH.

Elmúlt az az idő, amikor a családi összetartozás, a párkapcsolatok stabilitása szinte mindenek felett álló értéknek számított és a gyermekek jelenléte a családban nem válalás kérdése volt, hanem természetes és fenntartás nélküli része az életnek. Világosan látható, hogy olyan individuálisan materiális értékváltás zajlik le, amelyet nem volt képes ellensúlyozni semmiféle állami, közösségi politika, – már ahol egyáltalán ilyenekről beszélni lehet – sem pedig morális érvelés.

Néhány évtized elegendő volt ahhoz, hogy az Európa szerte azonos, vagy hasonló tendenciák szerint alakuló demográfiai folyamatok, a gazdaság munkaerő szükséglete és az öreg kontinens jóléti államainak vonzása által folytonosan növekvő bevándorlás következtében átszíneződjön az öreg kontinens arculata.

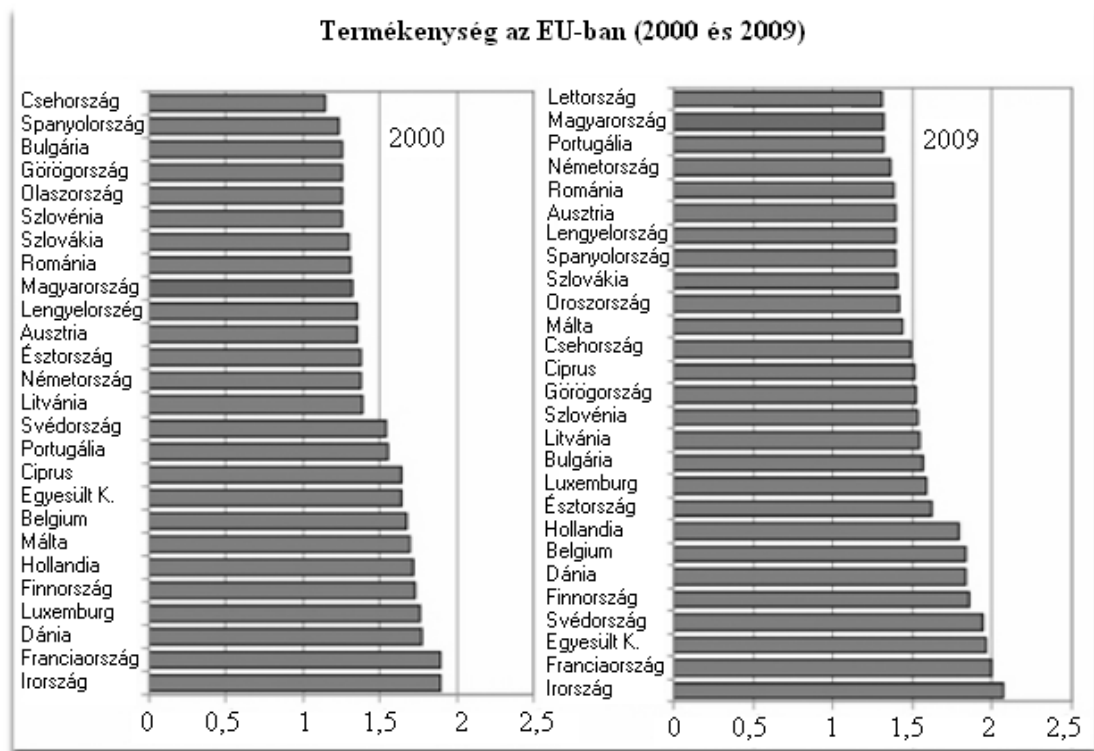
Egyszerre éljük át saját demográfiai katasztrófánkat, és azt az új népvándorlást, amelyet az európai munkaerőpiac igényei, a liberális demokráciák nyitottsága és a nyugat jóléti vonzása gerjeszt. Ez a két jelenség, amelynek felgyorsuló jelei a hatvanas – hetvenes évektől különböző területi és időbeli eltolódással, de mindenütt érzékelhetőek, szép lassan átformálják Európa etnikai, kulturális és felekezeti arculatát.

A bajt csak tetézi, hogy **az Európai Unió nem rendelkezik stratégiai elképzelésekkel az európai népesedési folyamatokat illetően**, így nincs mit csodálkozni azon, hogy a gazdaság jövőbeni munkaerő-szükségletét kizárólag csak a kívülről érkező bevándorlás növelésével látja biztosítottnak. Ez mintegy 20 millió jövevényt jelentene 2030-ig.

⁸⁸http://fn.hir24.hu/itthon/2009/10/20/lassan_elfogy_hazai_nepesseg/

A népesedési statisztikák viszont azt mutatják, hogy **ma már nincs olyan európai ország, amely tartósan számolhat azzal, hogy a saját eredeti lakosságát a születések egyszerű reprodukciójának biztosításával megtarthatja.**⁸⁹

Magyarországon a termékenység hosszú és folyamatos csökkenés mellett már csak 1,27 körül mozog, ami azt jelenti, hogy száz nő átlagosan mindössze 127 gyermeket hoz a világra. Ez mintegy **40%-kal kevesebb a reprodukciós szintnél.** Ahhoz, hogy a népesség egyszerű biológiai újratermelése megvalósuljon, 205–210 gyermeknek kellene életet adni.

„A demográfiai helyzetet a népességszám tartós csökkenése és a lakosság öregedése, alacsony termékenység és magas halandóság jellemzi. Az EUROSTAT előszámítása szerint a jövőben is folytatódik a lakosság lélekszámának csökkenése, miközben az öregedés folyamata felgyorsul, így 2050-re 10%-kal kevesebb lesz az ország népessége.

⁸⁹ Az utóbbi években azonban meglepő változások is történtek. (2006–2011) adatai világosan rámutatnak arra, hogy számos európai ország képes volt ténylegesen is növelni a termékenységi rátát, így a reprodukciós szint (2,1) közelébe kerültek, mint pl. Írország és Franciaország. Ez egyben meg is dönti azt a fatalista, illetve determinista álláspontot, mely szerint reménytelen a helyzet pozitív változásában reménykedni!

ge és az időskori eltartottsági ráta a mostani érték (23,5%) kétszeresére nő, meghaladja az 50%-ot.”⁹⁰

A népességfogyás tendenciái tehát aggasztóak. A Kárpát-medencei magyarság például 1990 óta mintegy félmillió személyt veszített. A népesség előreszámítások szerint 2021-ig további közel egy millió fővel leszünk kevesebben.⁹¹ Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy **a közösség életerejének megerősödése nélkül nincs reális esély a megmaradásra.**

Szükségesnek mutatkozik tehát egy olyan hazai és európai, – természetesen nemzetközi – család- és népesedéspolitikai program kidolgozása, amely a gazdaság és a munkaerőpiac igényeit a belső demográfiai erőforrásokkal együtt képes áttekinteni.

Ez a felismerés már egyes nemzetközi szervezetben is érlelődik, sőt egyre több európai szervezet és kutató–elemző műhely veti fel a születések ösztönzésére irányuló politikák bevezetésének szükségességét. Jó jelként értékelhető az Európai Unió „Green Paper”-je⁹², amely hiányosságai ellenére valóban figyelemre méltó dokumentum ebben a tárgyban.⁹³

A családok állapotával, de különösen a népesség utánpótlással összefüggő adatok mindazonáltal olyannyira egységesen kedvezőtlenek az Unió országaiban, hogy joggal hihetnénk ezt a jelenséget valamiféle demográfiai determinizmusnak.

Bár ismerünk optimista előrejelzéseket is, meglehetősen nagy a valószínűsége a születések várható további csökkenésének. **Szűkülő népességgel, öregedéssel, továbbtorzuló korstruktúrával kell tehát számolnunk.** S mindazzal persze, ami ezekkel együtt jár. **A rossz népesedési kilátásokat csak aktív családpolitikával lehet kedvező irányba fordítani.**

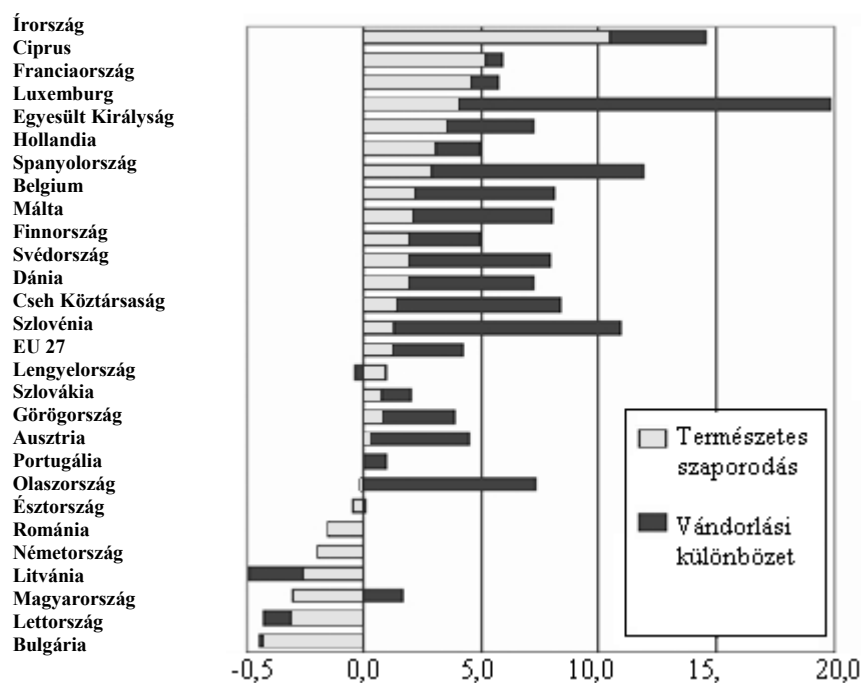
⁹⁰ Nemzeti stratégiai jelentés a szociális védelemről és a társadalmi összetartozásról 2008 – 2010.

⁹¹ Habcsek – Tóth – Veres: A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete... KSH Népességtudományi K.I.2005/1

⁹² Green Paper „Confronting demographic change: ...” Commission of the European Communities, Brüsszel, 2005.

⁹³ Meg kell említeni továbbá, hogy az Európai Unió Püspöki Bizottsága 2004-ben Családi Stratégiát készített, amelyben azt ajánlja, hogy az EU sorolja a közösségi politikák prioritásai közé a családot és a gyermeket. Ugyancsak érdemes áttanulmányozni azt a dokumentumot amelyet egy hazai civil kezdeményezés, a Kárpátok Szociális Alapítvány készített Budapesti Nyilatkozat címen 2005-ben a „Családok Európája” című nemzetközi konferencián, amelyet számos közéleti személyiség, hazai és európai civil szervezetek, valamint az Európa Parlament Nők Jogai és Nemek Közötti Egyenlőség Bizottságának elnöke is jegyzett.

A népességszám-változás összetevői (természetes szaporodás és vándorlási különbség) az EU 27 tagországában, 2008-ban (ezrelékben)⁹⁴

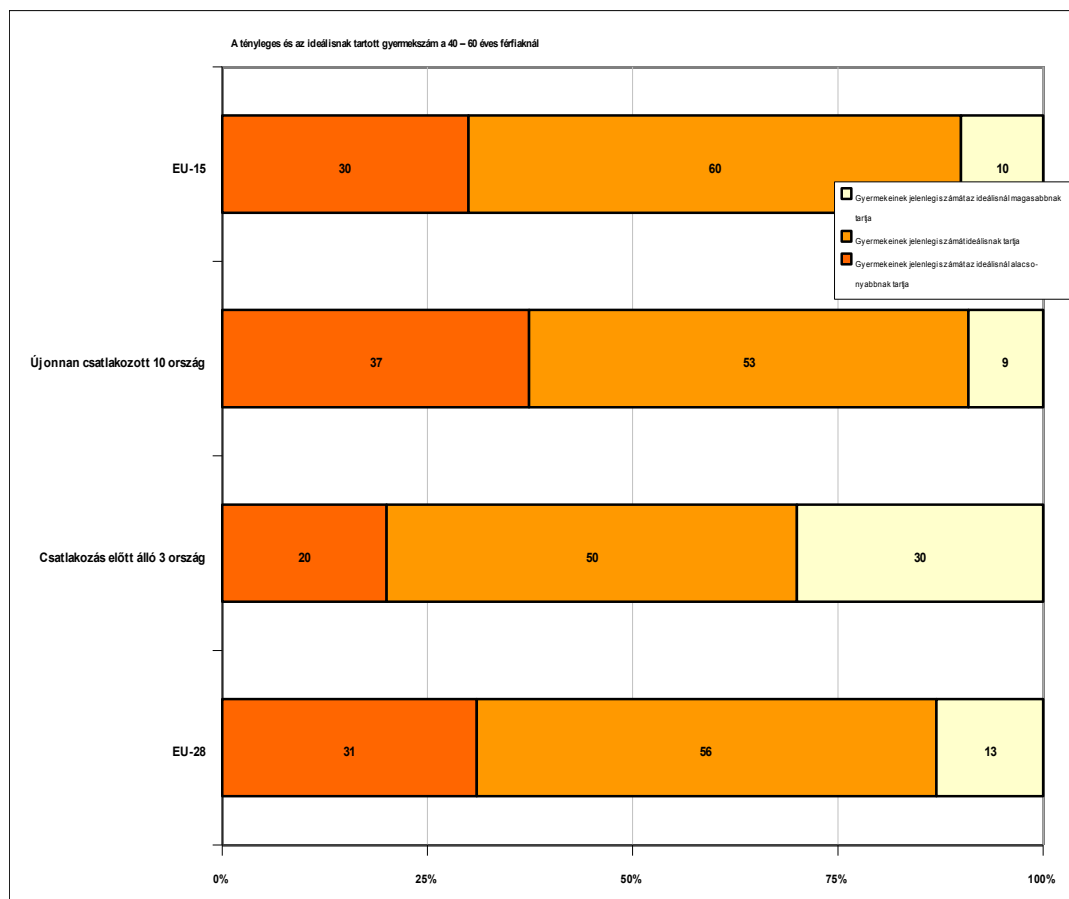
Az ezredfordulót követő hazai és európai népesedési kutatások azonban meglehetősen új megvilágításba helyezhetik a modernizációs folyamatokat átélő európai családok gyermekszámmal, családmérettel összefüggő véleményeire, várakozásaira vonatkozó ismereteket. Az adatok alapján joggal gondolhattuk, hogy az európai nők és férfiak az egyre kisebb, a nukleáris, az egyszülős családok mellett, – sőt éppenséggel egyedülállóként – képesek csak elképzelni egzisztenciájuk biztosítását, és az önmegvalósítást.

Ennek a hitnek a megtingására készítenek azonban az European Foundation (for the Improvement of Living and Working Condition)⁹⁵ 2004-ben közzétett vizsgálati eredményei. Ezek azt a meglepő eredményt mutatják, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – **Európa valamennyi országában mind a termékenységi életszakaszuk végén járó (40 év fölötti) nők, mind pedig a férfiak a megvalósultnál lényegesen nagyobb számú gyermeket tartanak ideálisnak.**

⁹⁴ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/data>, 2012. 10.12

⁹⁵ European Foundation... Dublin, 2004.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy átlagosan mintegy harmada (!) az európai családoknak legalább egy gyermekkel többet nevelne fel – ahhoz képest, mint amennyi ténylegesen megszületett, – ha tehetné. De már nem tehetik, mert egyszerűen kiléptek termékeny életszakaszukból. Ennek a helyzetnek az ismeretében viszont érdemes az ezredforduló körüli évtizedek gazdasági – szociológiai és kulturális közegének hatásait értékelni, különös tekintettel az elmaradt gyermekvállalást ösztönző politikákra, valamint a családtervek megvalósulását gátló egyéb tényezőkre.

Ideálisnak tartott családnagyság a nők különböző korcsoportjaiban

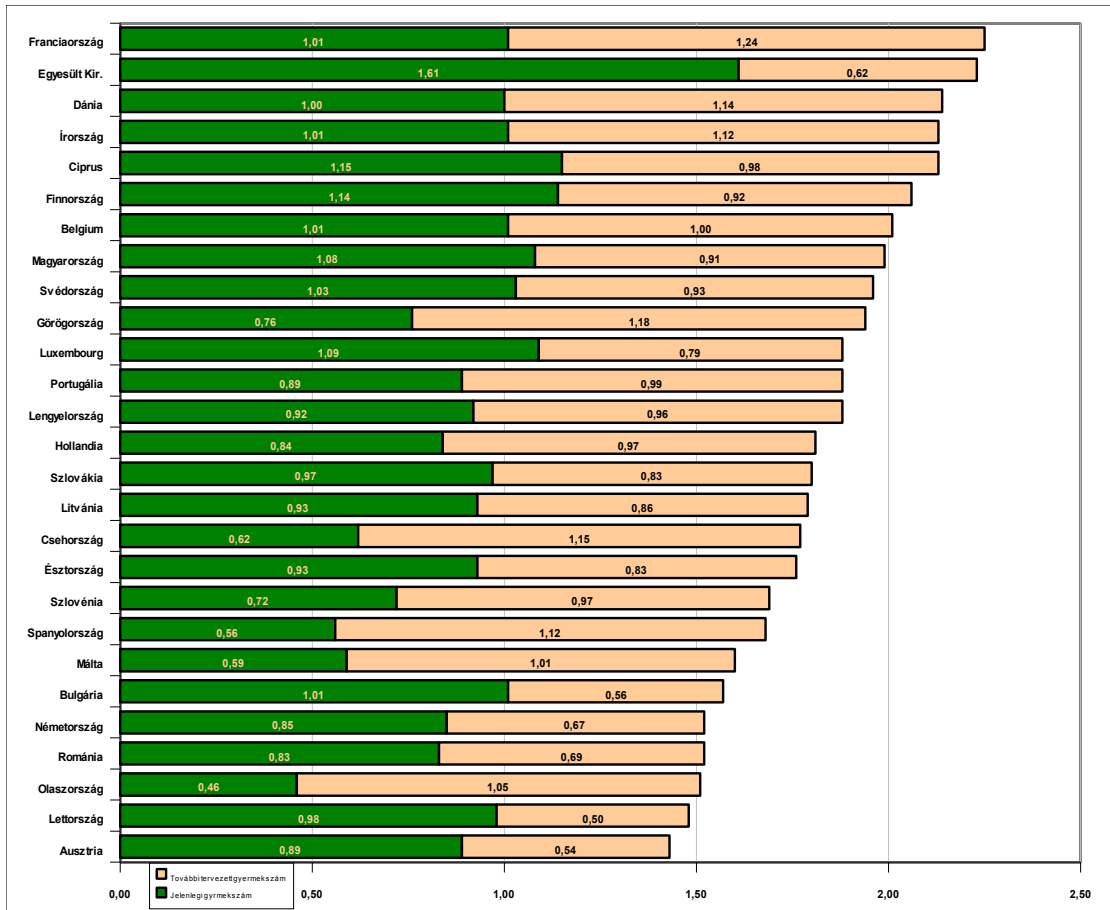
Országcsoport	35 évesnél fiatalabb	36-54 éves	55 éves és idősebb
EU-15	2,17	2,31	2,49
2004 után csatlakozott 10 kelet-közép-európai ország	2,08	2,26	2,46
Együtt	2,14	2,31	2,47

A European Foundation kutatásából származó adatokat tartalmazó táblázat tanúsága szerint a megszületettel szemben **a szülők által ideálisnak tartott gyermekszám már mindenütt elérné, sőt meg is haladná a reprodukciós szintet.** Látható, hogy **a már modernizációs értékváltások mentén szocializálódott fiatal korosztályok esetében is magas a gyermekvállalási hajlandóság.** Nem kellene tehát kívülről munkerőt importálni, és a szociális és társadalombiztosítási rendszerek terhelhetősége is jelentősen javulhatna.

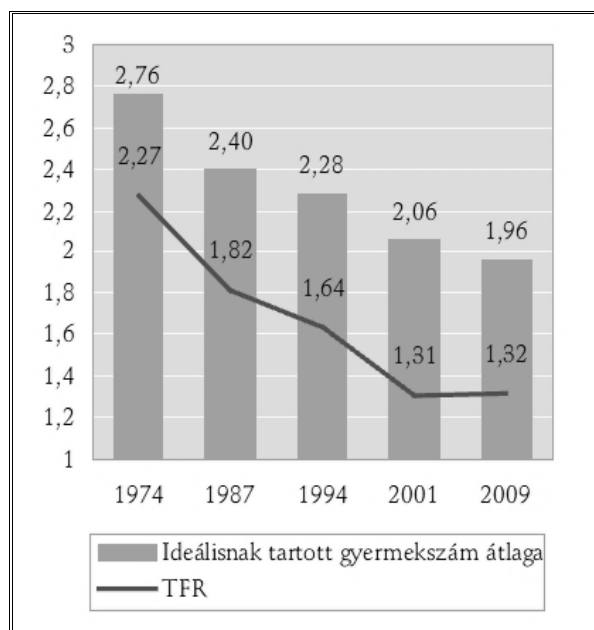
Még ennél is szembetűnőbb, sőt egyenesen biztató, hogy a fiatal női korosztályok, így a 18–39 év közöttiek körében is, – tehát azok között, akik még képesek gyermekvállalási terveiket teljesíteni – kedvezőnek mutatkozik a már megszületett és a még tervezett gyermekszám. Ez azt jelenti, hogy az országok jelentős részében vagy megközelíti, vagy meg is haladja az együttes érték a népesség utánpótlás igényelt szintjét. Mindenesetre lényegesen meghaladják a teljes termékenységi mutató 1,3–1,8 körüli egyre általánosabbá váló értékeit.

Azt látjuk tehát, hogy **az európai társadalmakban igenis megvan a hajlandóság a jelenleginél lényegesen magasabb termékenységre.** Magyarán a fiatalok többet terveznek, mint ami valójában megvalósul, az idősebbek pedig már szinte bánják, hogy nem született meg az elképzeléseik szerinti gyermekszám.

18-39 éves nők jelenlegi és tervezett további gyermekszáma

A tervezett és az ideálisnak tartott gyermekszám vonatkozásában kialakult pozitívnak mondható beállítódásokra azonban kedvezőtlen hatással lehet a már kialakult és széles körben elterjedt ténylegesen alacsony gyermekvállalási gyakorlat.

Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az 50 év alattiak körében és az adott évet jellemző TFR, vagyis teljes termékenységi arányszám

Ideális gyerekszám és TFR⁹⁶

Ebből következően a közpolitikának fokozott figyelmet kell fordítania a családpolitikai folyamatok alakulására, hiszen nyilvánvaló, hogy **a kívánt és tervezett gyermekszám megvalósulása tehát akadályokba ütközik.**

- A családdal és a gyermekkel kapcsolatos értékek változása

Általánosan elterjedt az a nézet, amely az általános értékvesztést, az individualizmus és a fogyasztásra koncentrált életfelfogás terjedését látja a gyermekek számának csökkenése mögött. Kétségtelen, hogy ennek megkülönböztetett szerepe van a kedvezőtlen folyamatok alakulásában.

A KSH vizsgálata⁹⁷ szerint ugyanakkor a 18–75 évesek 63%-a a kétgyermekes, 23%-a pedig a háromgyermekes családmodell mellett foglal állást. Ugyanakkor a harminc éven aluliak között csak elenyésző azok aránya, akik - tudatosan – a gyermektelenséget választanák. Külön is érdemes odafigyelni arra az adatra, hogy a diplomások 35%-a legalább három gyermeket tart kívánatosnak.

- **A magyar népesség tehát a „fogyasztói áthangolódás” ellenére is gyermekbarátnak mondható.**

⁹⁶ Kapitány Balázs, Spéder Zsolt: Gyermekvállalás, Demográfiai portré 2012, KSH NKI, Budapest 2012, 39.o.

⁹⁷ KSH Társadalmi helyzetkép 2003.

A kérdés megértéséhez azonban figyelembe kell vennünk, hogy a családok számára rendelkezésre álló napi és évi **időkeret** mértéke, valamint annak felhasználása, sőt maga az egész életritmus is dinamikus változáson megy keresztül. Egyre inkább annak vagyunk tanúi, hogy a gyermek mintegy versenytársa válik az időkeret felhasználása szempontjából. Ez persze többnyire nem a gyermek elutasítását, hanem **a gyermekvállalás későbbre tolódását** eredményezi.

Hasonló következménnyel jár annak az igénynek a fölerősödése is, hogy **a családi élet infrastrukturális feltételeinek biztosítása ma már egyre inkább az első gyermek megjelenését megelőzően válik általánossá**. Az önálló és jól felszerelt lakás megteremtése azonban – mint tudjuk – hosszú évekbe telik. A fiatalok tehát **egzisztenciát és biztonságot** akarnak teremteni, mielőtt a családalapításra vállalkoznak.

Az értékvtálás Magyarországon tehát nem a gyermekkel és a családdal kapcsolatos értékek jelentős elhalványulásában jelölhető meg, hanem sokkal inkább abban, hogy melléjük új, szekuláris és individuális tartalmú értékek sorakoznak föl. Az „értékek versenye” azok beváltásának időbeli alakulásával, átrendeződésével jellemezhető.

A családdal és a gyermekvállalással kapcsolatos értékbeállítódások változásában további nyilvánvaló tényezőt jelent a **szekularizációs folyamat állandósulása, a vallásos életfelfogás gyengülése is**. A hitelvei szerint élő vallásos népesség **gyermekvállalási tudatossága és termékenysége az átlaghoz képest lényegesen magasabb**.

- A nők növekvő részvétele a felsőoktatásban és az erősödő munkahelyi karrier-vonzások

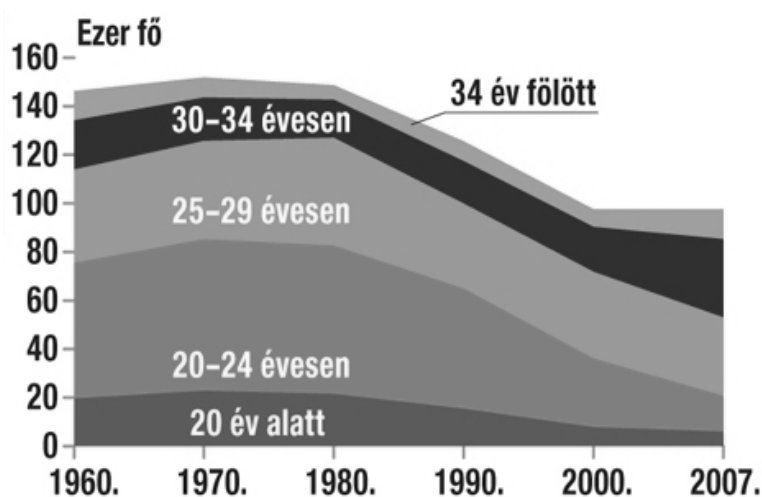
A házasságkötések, a családalapítás az első tartós párkapcsolatok, és az első gyermek megszületésének elhalasztásával jár az a tény is, hogy **a nők részvétele a felsőoktatási intézményekben jelentősen meghaladta a fiatal férfiakét**⁹⁸. A kutatások eredményei azt mutatják, hogy a családalapítás későbbre halasztásának, és így **a tervezett házasságkötés, illetve gyermekvállalás megfiúsulásának egyik oka a nők iskolázottságának emelkedése és mind a férfiak, mind a nők tanulási idejének meghosszabbodása**.

A magas iskolai végzettség megszerzése természetesen jár együtt a **munkaerőpiaci jelenlét** növekedésével is. Ennek megfelelően a foglalkoztatásban álló nők módosították gyermekvállalási gyakorlatukat, aminek legfontosabb jellemzője, hogy **az iskola befejeződése és az első gyermek vállalásának időpontja közé a korábbinál hosszabb munkavállalási időszakok lépnek**.⁹⁹

⁹⁸ 2009-ben már mintegy 210 ezer női hallgató jelent meg a felsőoktatásban, s csaknem harmaduk 25 évesnél idősebb.

⁹⁹ Spéder Zsolt: Gyermekvállalás változó környezetben. In. Korfa 2004.1-2.

A magyar nők életkor szerinti gyerekvállalása 1960-2007 között¹⁰⁰

A folyamat eredményeként a 90-es évekhez képest ma **átlagosan mintegy hat évvel magasabb életkorban születnek meg az első gyermekek.**

- A családi és a munkahelyi szerepek és feladatok összeegyeztethetőségének nehézségei

A foglalkoztatott kisgyermekes szülők, különösen az anyák helyzetét nehezíti, hogy a gyorsan változó társadalmi viszonyok mellett is viszonylag lassan terjed az a felismerés, hogy a jelenleginél célszerűbb lenne **az apáknak több feladatot magukra vállalni a hagyományosan a nőkre háruló háztartási munkákból.**

Ennél lényegesen kedvezőtlenebb azonban a munka világának a családokkal szembeni közömbössége, problémáik iránti érzéketlensége. Mi több, a törvény által biztosított jogok érvényesítése, **a munkahelyi védelem megsértése** is általánossá, széles körben elterjedt gyakorlattá vált. **A várandós nőkkel, az anyákkal, a kisgyermekkel dolgozókkal szembeni diszkriminatív munkaadói gyakorlattal** szemben csak erélyes hatósági munkaügyi felügyelettel és a társadalom további érzékenyítésével lehet fölvenni a küzdelmet.

Ugyancsak a kisgyermekes szülők nehézségeit fokozza, hogy sok esetben **a gyermekintézmények elérhetősége is nehézségekkel jár.**

A legnagyobb problémát azonban a **részmunkaidős foglalkoztatás** rendkívül alacsony szintje okozza. A Magyarországon mindössze 5-6%-os arányok gyakorlatilag elhanyagolható lehetőséget képesek csak biztosítani ahhoz, hogy a nők a családban és

¹⁰⁰ http://fn.hir24.hu/itthon/2009/10/20/lassan_elfogy_hazai_nepesseg/, 2012. 10. 04.

a munkahelyen egyaránt megelégedéssel teljesíthessék a rájuk háruló és a vállalt feladatokat. A mai viszonyok között **az általánossá vált kétkeresős helyett az ügynevezett „másfél keresős” családmodell kialakulása segíthetné legjobban a családi és munkahelyi szerepek összehangolását.**

Megfelelő feltételek biztosítása esetén nem kényszerülnének sokan **a család vagy munkahely** kérdését megválaszolni. Ehelyett sokkal ésszerűbb és emberibb lenne a **család és munkahely** egyeztetése szerint alakítani a családi és életstratégiákat.

A gyermekvállalás és a gyermeknevelés költségeinek terhei

A XX. század második felében a nők tömeges munkába állása új helyzetet eredményezett. Az ezredforduló után már a harmadik generáció szülei úgy a gyermekeiket, hogy nevelésüket, ellátásukat jelentős részben családon kívüli intézményekre, valójában idegenekre bízta. Ez természetesen az állam szerepének és felelősségének megerősödésével jár együtt.

A bölcsőde, az óvoda, a napközi otthon sok gondot megold, rengeteg feladatot levesz a szülők válláról. Például **lehetővé teszi az anyák számára is a teljes munkaidős foglalkoztatást s vele a családi bevételek növekedését** is. De annak ellenére, hogy a gyermeknevelés költségeinek igen jelentős hányada az ún. társadalmi közkiadásokra terhelődik, a megváltozott igények kielégítése egyre növekvő forrásokat igényel a család, a háztartás részéről.

Számolnunk kell azonban a nyilvánvaló és igazolt ténnyel is, hogy a gyermek(ek) megjelenése a családban tényleges **szegénységi kockázattal** jár. A munkaerőpiaci jelenlét csökkenése és a háztartás bevételi igényének egyidejűleg bekövetkező és tartósan mutatózó növekedése közötti ellentmondás igen nehéz helyzetet teremt. **A fellépő jövedelemhiányt a pénzügyi családtámogató rendszerek csak korlátozott mértékben ellensúlyozzák.**

- A támogatási rendszerek bizonytalansága

A kedvezőtlen demográfiai folyamatok legjellemzőbb kísérőjelensége volt és maradt mind a mai napig, hogy kíméletlen politikai viták ébredtek körülötte. A népesedési és társadalompolitikai célok, feladatok és eszközök állandó vitatása, **a közmegegyezés tragikus hiánya Magyarországon ideológiai küzdőtérre változtatta a családok ügyét.** A 60-as, 70-es évek családpolitikai intézkedéseit övező viták az értelmetlen népies – urbánus ellentétpár kontextusába sodorták a kérdést, amely így egyszerűen tár-

gyalhatatlan lett. Az egyik oldal a népeségpolitika, illetve **a családok támogatásának ügyét nemzeti sorskérdésként** kezelte. A másik oldal gyanakvása és ellenszenve viszont egyszerűen **szociálpolitikai kérdéssé szűkítette** mindezt.

A viták ellenére kialakult egyfajta egyetértés a népesedéspolitika helyénvalóságáról. Ennek a jele, hogy a családokat segítő támogatások – pl. a gyermekgondozási segély (GYES), később pedig a gyermekgondozási díj (GYED) – mégis megszülettek, sőt egy viszonylag sokrétű, Európában egyedülálló családtámogatási rendszer alakult ki.

A magyarországi rendszerváltozást követően sem alakult ki nemzeti egyetértés népesedés- és családpolitikai kérdésekben. Az egymást követő kormányok ellentétes irányú politikát folytattak. A konzervatív és nemzeti liberális rezsim¹⁰¹ nagyvonalú, tudatosan építkező családtámogató szemléletével és intézkedéseivel szemben a baloldali liberális oldal kevés megértést tanúsított, s kormányra kerülve rendre lebontották, vagy gyengítették a családtámogató rendszereket. A vita továbbra is a családpolitika szerepfelfogása körül forgott. **A szociálpolitika kontra család- és népesedéspolitika felfogás ütköztetésének „eredménye” a családi támogatások igénybevétele** lehetőségének, sőt egyszerűen a létezésének a kétségbevonásával járt. Hol megszülettek, hol pedig megszüntetésre, átszerkesztésre kerültek a támogató rendszer egyes elemei. Ugyanakkor kutatási eredmények világosan „mutatják, hogy a családtámogatási rendszer átgondolatlan módosítása beláthatóan súlyos következményekkel járhat a magyar népesség alakulására.” (Pongráczné, 2009¹⁰²)

A családpolitikai rendszerstabilitás állandó megsértésének **kiszámíthatatlanság és bizonytalanság lett a következménye, ami a családtervezési tudatosság növekedésének időszakában komoly gátja lehet a tervezett gyermekvállalásnak.** Ennek az a nyilvánvaló üzenete, hogy a család és a gyermek biztonsága nem mindenki, nem minden társadalmi csoport számára érték. „...**a népesedési mutatók javítására irányuló törekvések kudarcának alapvető oka az állandóan változó támogatási rendszer, a családpolitika eredményességéhez nélkülözhetetlen stabilitás hiánya.**”¹⁰³

A kutatási eredmények „azt mutatják, hogy a családtámogatási rendszer átgondolatlan módosítása beláthatóan súlyos következményekkel járhat a magyar népesség alakulására.” (Pongráczné, 2009¹⁰⁴)

---

¹⁰¹ MDF, FIDESZ

¹⁰² Pongrácz Tiborné: *Családpolitikai változások az érintettek szemszögéből*, KorFa, 2009/4, KSH NKI, Budapest, 2009

¹⁰³ Pongrácz Tiborné: A családpolitika instabilitása. In Korfa. 2004. 1-2.

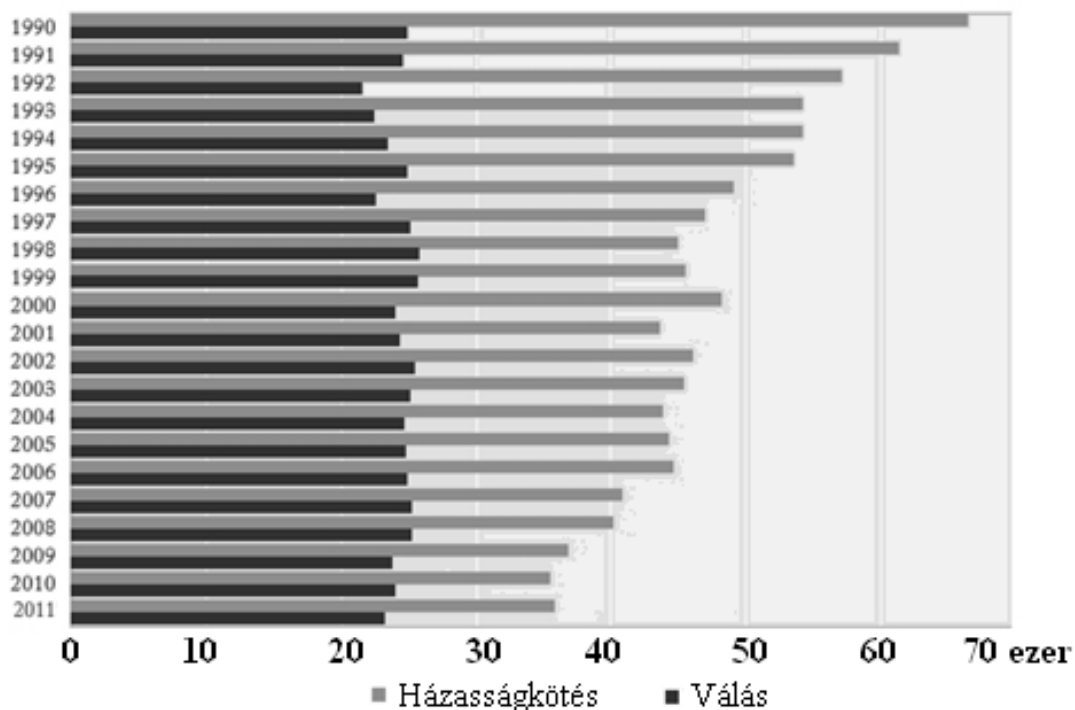
¹⁰⁴ Pongrácz Tiborné: *Családpolitikai változások az érintettek szemszögéből*, KorFa, 2009/4, KSH NKI, Budapest, 2009

- **A párkapcsolatok, a házasságok stabilitásának meggyengülése**

Az egy férfi és egy nő házasságára épülő gyermekeket nevelő család a társadalom elemei életközössége. **A párkapcsolatok sérülékenysége, az alternatív együttélési formák átmeneti jellege, a bizalom, a távlatos biztonság hiánya azonban kedvezőtlenül hat mind a gyermekvállalási hajlandóságra, mind pedig a mégis megszülető gyermekek számára.**

Házasságkötések és válások számának változása 1990-től 2011-ig¹⁰⁵.

A 2. világháború után felnövő generációk közel fele már saját tapasztalatokkal érkezik a felnőtt kor küszöbére, hiszen átélték a megrendült és tönkrement párkapcsolatokból származó valamennyi megrázó, nehezen feldolgozható és még nehezebben felejthető élményt. Így nem csoda, ha az olyan „tekintélyes társadalmi intézmény” is, mint a házasság veszít vonzerejéből.

¹⁰⁵ www.demografia.hu

- A generációs kapcsolatok gyengülése

Kevés szó esik arról a nehézségről, amelyet az a pusztító tény okoz, hogy az urbanizáció, a belső migrációs folyamatok és más gazdasági és modernizációs hatások következtében a fiatal családok fizikai értelemben is távol kerülnek a nagyszülők generációjától. Nincs tehát megbízható és mindig kéznél levő segítségük a gyermekeseknek, így a szülőkre háruló terhek viselése még nehezebbé válik. Ezt a hatást csak fokozták a lakásépítés anomáliái, amelyek végképp lehetetlenné tették a generációs együttélést azok körében is, akik egyébként ettől nem idegenkedtek volna. **A nukleáris család- és háztartástípus általános elterjedése a különböző korosztályok elszigetelődését, a kölcsönös segítő kapcsolatok gyengülését eredményezte.** A munka világában tartósan jelen lévő szülők gyermekvállalási terveinek megvalósulását valószínűsíthetően segíthetnék a nagyszülők generációs visszakapcsolását erősítő családpolitikai intézkedések.¹⁰⁶

A családpolitika rendszere

Az alábbiakban egy olyan komplex családpolitikai rendszer fölvázolására kerül sor, amelynek kiépítése csak komoly állami szerep- és felelősségvállalás mellett képzelhető el.

Előre kell azonban bocsátani, hogy **a családokat támogató rendszerek és politikák legfontosabb célkitűzése csak az lehet, hogy az emberek szabad, kényszerektől mentes döntéseket hozhassanak családjuk megalapítása és a vállalt gyermekek számának dolgában.** Ne kelljen például munkaerőpiaci kényszerek, szolgáltatási, ellátási hiányok, vagy a szegénységtől való félelem, otthonteremtési nehézségek, esetleg munkahelyi hátrányok, stb. miatt a család, a gyermekvállalás ellen döntést hozniuk. **A személyi, családi intimitás sérülése nélkül érezhessék a közösség támogató figyelmét.**

Az állami (kormányzati) segítő beavatkozás lehetséges célkitűzései

- A gyermek hasznosságának elismerése a gyermekvállalás támogatásán keresztül. (ebben a fölfogásban a gyermek, mint „közjószág” jelenik meg.)
- A gyermeknevelés költségeinek részleges átvállalása az állam, a társadalom által.

¹⁰⁶ Jó példa erre a Magyarországon bevezetésre került ún. *nagymama GYES* intézménye. (Hasonlóan korszerűnek és jó hatásúnak számítható a családon belüli munkamegosztást segítő *apák szülési szabadságának* a bevezetése is.)

- A családok jövedelmi egyenlőtlenségének, szegénységi kockázatának csökkentése.
- A családok belső stabilitásának elősegítése.
- A termékenység befolyásolása.
- Egy komplex, stabil, ugyanakkor a változó kihívásokra reagálni képes családpolitikai rendszer kimunkálása és működtetése.

Mindezen célkitűzések elfogadása feltételezi, hogy **a családpolitika átgondolt, összefüggő rendszer**, amelyben a célok és feladatok világos megfogalmazása mentén olyan alrendszerek jönnek létre, amelyek funkcionális működése hozhatja meg a kívánatos eredményt. Ez

- biztonságos, kiszámítható és hozzáférhető intézményekben és szolgáltatásokban, valamint
- **egy támogató és elfogadó társadalmi környezetben** jelölhető meg.

Feltételezve, hogy a megvalósításhoz működőképes eszközök rendelkeznek, egyértelmű és definitív értelmezési lehetőséget kínál az alábbi megfogalmazás.

A családpolitika a családot a társadalom, a nemzeti közösség alapértékének tekintő olyan közösségi (állami) politika, amely létező intézmények, hozzáférhető szolgáltatások és hatékony intézkedések rendszerén keresztül

- elősegíti – a családok belső stabilitását,
- védi – függetlenségét, autonómiáját,
- növeli – szociális biztonságát, társadalmi megbecsülését,
- ösztönzi – a gyermekvállalást,
- erősíti – a kapcsolatot a munka világával.

Tapasztalatok alapján a családpolitika eredményességében csak abban az esetben lehet bízni, ha az **stabil, komplex, célzott és rugalmas**.

A **stabilitás** olyan kiszámítható, tartós és értékőrző támogatási és kedvezmény rendszert jelent, amelynek fennmaradásában bízni lehet, amelyet nem érintenek kedvezőtlen intézkedések, és amelyek a gyermeknevelés egész időtartama alatt fennállnak.

Komplexitás alatt az értendő, hogy egy olyan összetett családpolitikai rendszert célszerű kialakítani, amelyben a családok életének különböző szakaszaiban, a változó

élethelyzetekhez és szükségletekhez igazodó elemek egymást kiegészítve alkotnak védelmi hálót. Így az otthonteremtéstől a pénzbeli támogatásokon át, a gyermekintézményeken keresztül a munkaerő-piaci jelenlét és a családi élet összehangolását segítő lehetőségekig is kiterjed.

Az egyes rendszerelemek kidolgozottságán és funkcionális működésén múlik az eredményesség.

A **célzottság** azt jelenti, hogy a családpolitika szociális, szegénységi kockázatokat mérséklő elemei mellett tudomásul kell venni, hogy bizonyos családtámogatási juttatások kifejezetten születést ösztönző célt szolgálnak, és nem elsősorban, vagy kizárólagosan a szegények családokhoz jutnak.

A családpolitika **rugalmassága** pedig egyrészt abban rejlik, hogy választani lehet az egyes támogatási konstrukciók igénybevétele között, másrészt abban, hogy egyes elemeit a változó szükségletekhez, körülményekhez és lehetőségekhez lehet igazítani anélkül, hogy a rendszerstabilitás elve megsérülne.

A családpolitika pillérei és funkciói

Európa számos országában, így Magyarországon is több évtizedes érlelődés után jöttek létre a ma ismert és használatban lévő támogatási rendszerek. Ezek elveik és használt eszközeik vonatkozásában egyaránt nagy változatosságot mutatnak. Sok figyelemre méltó, ésszerűnek látszó, megfontolásra érdemes megoldást találhatunk. Ennek ellenére közös jellemzőjük, hogy nélkülözik a komplexitásnak azt a szintjét, amelyben az egyes alrendszerek, illetve támogató konstrukciók és szolgáltatások szerves, célirányos rendbe szerveződnének.

Ezért olyan családpolitika kimunkálásában bízhatunk, amely a fentebb vázolt elvek és célkitűzések érvényre juttatása céljából számba veszi a legfontosabbnak tartható feladatokat, funkciókat és a működőképesség igényével melléjük rendeli a teljesítésre alkalmas – itt pilléreknek nevezett – alrendszereket. Megnyitva ezzel az utat egy olyan együttműködésre alapozott **közösségi tudatosság** számára, amelyben a számon kérhető (köz)felelősséget az államnak kell viselnie.

Melyek azok a feladatok és kielégítésre váró szükségletek, amelyekkel összefüggésben társadalmi közreműködéssel, az állam segítségével kell számolnunk? A kérdés megválaszolása óvatosságot igényel, hiszen a beavatkozás óhatatlanul is föleleveníti a hatalom megbízatásának, kompetenciáinak határaitól szóló vitákat. A gazdasági, szociológiai környezet, a család funkcióinak és a családszerkezetnek a változásai azonban elegendő támpontul szolgálnak.

Ma már szinte a teljes családciklus idejére kiterjedő munkaerőpiaci jelenlét vált általánossá a nők körében is. A gyermekek ellátásában így föllépő hiányok a társadalmi szolgáltató rendszerekre terhelik a feladat egy részét. **A szülés, a gyermekágy, a kisgyermek kor időszakát azonban természetes érzelmi és biológiai okok miatt védetté kell tenni a szülők számára.** Magyarán a gyermek és a család érdeke azt kívánja, hogy a gondozó, ellátó funkciók betöltése érdekében – szigorú munkajogi és társadalombiztosítási védelem mellett – működtessünk, tartsunk fenn olyan – részben szolidaritási, részben biztosítási elvű – konstrukciót, amely lehetővé teszi, hogy **a munkaerőpiaccal történő szakítás veszélye nélkül legalább az egyik szülő a saját otthonában, saját maga láthassa el az ápoló – gondozó feladatot.** Az otthon maradással kieső jövedelem részleges visszapótlásának igényét a megélhetési nehézségek és az anyagi függetlenség korlátozottsága támasztja alá.

A gyermeknevelés költségeinek – ugyancsak részleges – átvállalása nemzeti és társadalmi szolidaritás és persze érdekelttség kérdése. Annak föl- illetve elismerése, hogy a gyermek önmagáért és az egész közösség számára is megkülönböztetett érték. A fölnevelésére irányuló ráfordítás nem csupán a generációk közötti hosszú távú elszámolásban, társadalombiztosítási egyenlegekben kifizetődő. Nem is „csupán” morális kötelezettség. Ugyanis a társadalmi szervezethez a nyugati világban tapasztalt szintjén a gazdaság és a piac az emberek döntő többsége számára nem teszi elérhetővé azokat a forrásokat, amelyeket a szocializációs folyamat költségei, „a jövőbe való beruházás” igényelnek.

Ezért van szükség az első pillérre: családtámogató

A magyar rendszer Európa talán legnagyobbvonalúbb, differenciált és egymásra épülő konstrukciójaként ismert. Célzottsága szakmai szempontból megoszlik

„Szülőknek címzett támogatások”	„Gyermekeknek címzett támogatások”
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Terhességi gyermekágyi segély, TES ▪ Gyermekgondozási segély, GYES ▪ Gyermekgondozási díj, GYED ▪ Gyermeknevelési támogatás, GYET 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Családi pótlék ▪ Rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény ▪ Gyermek utáni adókedvezmény

A „szülőknek címzett” ellátások célja, funkciója az, hogy lehetővé tegye a szülők számára, hogy a saját otthonukban nevelhessék gyermekeiket, és az emiatt kieső munkajövedelmeket legalább részlegesen visszapótlásra kerüljenek.

A „*gyermeknek címzett*” ellátások feladata az, hogy enyhítse a család számára a gyermekneveléssel kapcsolatos kiadások terheit. Vannak azonban ez utóbbi ellátásokkal kapcsolatban további elvi tudnivalók is. A rendszer logikájának megértése érdekében célszerű rögzíteni, hogy az ún. *gyerekpénzek* alapösszegének is tekinthető *családi pótlék* folyósításában fejeződik ki az a közös érdek, amely **minden egyes gyermeket a nemzeti közösség számára is fontos személynek, tehát „közjóságnak”, közkincsnek is tekint.** Az ellátást minden gyermek után alanyi, *állampolgári jogon* folyósítják. Ezen összegzen felül kapják a szegénynek minősülők a *rendszeres gyermekvédelmi kedvezményt*. Ezen ellátásban a *rászorultság elve*, a társadalmi szolidaritás fejeződik ki. A szélső liberális oldalról folyton vitatott *gyermek utáni adókedvezmény* logikája pedig a következő. Mindazok, akiknek lehetőségük jut arra, hogy saját erőfeszítésük és iparkodásuk, tehát munkavállalásuk mellett vállalják a gyermekek fölnevelését, és adófizetőként hozzájárulnak a közterhekhez – így például a többiek családi pótlékának kifizetéséhez is –, gyermekeik száma szerint növekvő mértékű adókedvezményben részesülnek. Ez valójában nem pénzátadás, nem is adomány, nem társadalmi, szociális jövedelem, hanem a saját maguk által megszerzett forrás, amelynek megtartásában a *családi teljesítmény elve és joga* fejeződik ki.

Második pillér: a családsegítő és mentális szolgáltatások

A családok állapota, a párkapcsolati, életvezetési, szociális és egyéb krízisek állandó és tipikus jelenléte igazolja a második pillérhez kapcsolható szolgáltatások kiépítésének és továbbfejlesztésének szükségességét. Mindenképpen hozzáteendő azonban, hogy a Magyarországon a nyolcvanas évek közepétől kiépített **családsegítés** rendszere szinte kizárólag a már krízisbe került személyek és családok számára nyújt – meglehetősen egyenetlen színvonalú segítséget, és nem fordít figyelmet a még ép családok kapcsolaterősítésének preventív jellegű igényeire. A ma működő rendszer már megszületése pillanatában korszerűtlen és eredménytelenségre ítélt volt, ugyanis eszköztelenségével, alanyi körének már az induláskor való beszűkítésével esélyt sem adott a problémák újratermelődésének legalább a fékezésére.

A harmadik pillérbe szervezett gyermekjóléti szolgáltatások éppen erre, ennek e munkának az elvégzésére és szervezésére hivatottak. Gyors kiépülésük ellenére számos problémával küzdenek. Kompetencia zavarait legfőképp az magyarázza, hogy a családsegítéstől formálisan elkülönült rendszerként állt fel. Az élet azonban számos

településen már megoldotta ezt a problémát, mert egyre több helyen a családsegítővel integrált szervezetben működtetik. A funkció, amelynek betöltésére létrejött így hatékonyabban látható el.

A gyermekek, családok védelme a veszélyeztető jelek, tények és folyamatok korai felismerését igényli. A segítő beavatkozás viszont csak multiprofessionális, többszereplős, együttműködésre építő lehet.

A családpolitika pillérei és funkciói

1. Családtámogató rendszerek	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>gondozó, ellátó funkciók</i> ▪ részleges anyagi tehermentesítés
2. Családsegítő és mentális szolgáltatások	<ul style="list-style-type: none"> ▪ krízisintervenció és tanácsadás ▪ mediáció
3. Gyermejkölési szolgáltatások	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>jelző funkciók</i> ▪ családgondozás
4. Családok önsegítő és közösségi szerveződései	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>közösségi védelem</i> ▪ mentális prevenció
5. A családi élet és a munkaerő-piaci jelenlét összehangolását segítő programok	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>gyermekek napközbeni ellátása</i> ▪ munkajogi és munkahelyi védelem ▪ munkahelyi, munkaerő-piaci visszailleszkedés elősegítése ▪ családbarát munkahely ▪ rugalmas, ill. részmunkaidős foglalkoztatás
6. Szocio-medikális rendszerek	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>egészség- és mentális védelem, tanácsadás, magzat- és csecsemővédelem</i> ▪ családvédelmi szolgálat ▪ védőnői szolgálat ▪ család- és gyermekorvosi hálózat
7. Otthonteremtő programok, a lakáshoz jutást és lakásban maradáshoz, valamint az önálló élettér fenntartását, intimitásának megőrzését segítő programok	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>A családi otthon biztonsága, a háztartás infrastruktúrájának biztosítása</i> ▪ építési, lakásvásárlási és felújítási támogatások (hitelek, „szocpol” és egyéb vissza nem térítendő támogatások) ▪ szociális lakásállomány ▪ „helyi támogatás” ▪ lakásfenntartási támogatás ▪ adósságkezelési szolgáltatás
8. Családbarát környezet, elfogadó, támogató és összetartó társadalom	<ul style="list-style-type: none"> ▪ <i>segítő, elfogadó attitűdök</i> ▪ családbarát település ▪ fizikai és szellemi akadálymentesítés ▪ pozitív közbeszéd

Negyedik pillér: Közösségi védelem

Az ember életében fontos, hogy érezze, maga is képes arra, hogy problémái egy részével megbirkózzon. Talán még ennél is fontosabb, hogy társakra leljen. Segítő, együttgondolkodó és összekapaszkodásra vágyó, önmagukért tenni, dolgozni kész emberek **szolidáris közösséggé** képesek formálódni. Az így megerősödött **családközösségek** alkalmasak a családok belső kapcsolataira is jótékonyan hatni, sőt a **generációs szolidaritás és visszakapcsolás** számára is keretet biztosítani. Az egyre individuálisabbá váló környezetben a társadalmi tőkeképződés nem csak szabadságot és formális lehetőséget, hanem támogatást is igényel. A civil, önmaga képességeiben is bízó ember a **közösségi védelmet** az önszerveződésben találhatja meg, ezzel is tehermentesítve a minduntalan paternalizmusra hajlamos államot.

Ötödik pillér: A családi élet és a munkaerő-piaci jelenlét összehangolását segítő programok

A **gyermek napközbeni ellátásának** szükségességét a **családi és a munkahelyi szerepek** összehangolhatóságának követelménye igazolja. Egy változatos és rugalmas szolgáltató rendszer kialakítása és fenntartása kínálhatja a családok számára a szabad döntések lehetőségét. Azt, hogy **ne „a gyermek vagy munka”** alternatívája kényszerítősen rossz, vagy nehezen vállalható lépésekre, hanem **„a gyermek és a munka”** egyszerre képezhesse a családtervek megvalósításának és a munkahelyen való helytállásnak is az alapját. Kézenfekvőnek tűnik a jelenleg Európa szerte általános **kétkeresős családmódtól a „másfél” keresős felé** való elmozdulás. A legtöbb segítséget a **rugalmas- és a részmunkaidős, illetve a távfoglalkoztatás** lehetőségének elterjesztése jelentené. Kedvező európai példák ellenére ennek a feltételei jelenleg Magyarországon még nem állnak rendelkezésre.

Azok a szülők, akik gyermekeiket nevelve több évet töltöttek saját otthonukban, távol a korábbi munkahelytől sokszor igen nehéz helyzetbe kerülnek. A gyorsan változó technológiák, szervezeti és személyi átalakulások és más tényezők az inkompetencia és az önbizalom elvesztésének érzését kelthetik föl a munkaerőpiacra visszatérni szándékozókban. Ezért érdemes lenne egy olyan országosan elérhető szolgáltatás fenntartására, amelynek célja a **munkaerőpiaci visszailleszkedés** elősegítése.

Kevés szó esik azokról az egyébként egyre nyilvánvalóbb törvénytelenégekről, amelyeket egyes munkaadók nagy gyakorisággal és rendszerességgel követnek el a szülés előtt álló nők, valamint a kisgyermekes szülők ellen azzal, hogy valósággal

diszkriminálják őket várható vagy meglévő gyermekeik miatt. A hátrányos megkülönböztetés különösen a munkafelvételnél, illetve a gyermekek betegsége esetén járó fizetett szabadság igénybevételének lehetetlenné tétele területén valósul meg. A módszerek a lélektani nyomás alkalmazásától az úgynevezett mozgó bér tételekkel való manipulációig stb. tart.

Ezért mindenképpen szükségesnek mutatkozik a hatósági **munkajogi védelem** intézményének a megerősítése. Emellett a **vállalatok társadalmi felelősségvállalásának** (CSR – companies social responsibility) és a **családbarát munkahely** mozgalom támogatásának van kiemelkedő jelentősége.

Hatodik pillér: Szocio–medikális rendszerek

Sajátos hungarikumnak volt sokáig tekinthető a hazai **védőnői hálózat**, amely mintaadó módon segítette és segíti a várandós és kisgyermekes szülőket a szülés körüli teendők és magatartásmódok elsajátításában. A védőnő munkája aztán az iskoláskor végéig elkíséri a gyerekeket. A **szociális és az egészségügyi ágazat határterületén** működő szolgálat ma is igazán korszerűnek és pótolhatatlannak látszik. Tevékenységüket több szakmai muníció és hivatástudat mellett az **Országos Családvédelmi Szolgálat** tudja hatékonyabban kiegészíteni. A művi vetélésekkel, pontosabban a magzatvédelemmel kapcsolatos döntések ésszerűbb és humánusabb kezelését a szakszerű és etikailag kifogástalan felvilágosító munka erejével a szolgálat munkatársai képesek elősegíteni.

A **család-és gyermek, illetve iskolaorvosi hálózat** kiépítése Magyarországon megfelelő színvonalú, sőt mintául szolgálhat számos európai ország számára is. Működési biztonsága, elérhetősége és további korszerűsítése nélkülözhetetlen egy összetett családpolitikai rendszer számára.

Hetedik pillér: otthonteremtési programok

A 7. pillérben megjelölt **otthonteremtési programok** szerepe és fontossága a családok, és a családpolitika szempontjából különösebb indoklást nem igényel. A családi közösség életének biztonságát, intimitását védő teret, önállóságot és szabadságot adó otthont, a háztartás közvetlen infrastruktúráját jelentő lakást tekinthetjük a családalapítás alapfeltételének. A szociológia a fogyasztói státusz középpontjában látja a lakást, amely döntően befolyásolja a családok jövedelmi (bevételi, kiadási és tartalékolási) stratégiáit. Az életminőség, az életesélyek és a lehetséges családnagyság szempontjára

ból is megkülönböztetett figyelmet érdemel. A lakás és otthonteremtés politikáját és eszközrendszerét ezért szorosan és összehangoltan célszerű a családpolitika rendszeréhez illeszteni.

Nyolcadik pillér: Családbarát környezet

Az utolsót, a **családbarát környezet** pillérét akár az első helyen is említhetnénk. Ugyanis a családot, a gyermeket elfogadó és támogató környezet szellemében, szokásaiban, gesztusaiban és közösségi instrumentumaiban fedezhető fel egy társadalom összetartó jellege. A családbarát környezet teremtheti meg azt az „ösbizalmat”, amelyben az egyes személy szociális kapcsolatai kiteljesedhetnek és azt a bizonyosságot, hogy a család soha nem marad magára és nem marad elismerés nélkül.

A családpolitika tudatos rendszerré formálásán, komplexitásán, összhangján múlhat az eredményesség. Ez pedig a családok általános állapot jellemzőinek javulásában, **a párkapcsolatok, családközösségek stabilitásában és a népesedési mutatók javulásában, a család jóléti, szociális funkcióinak megerősödésében jelölhető meg.**

Az első eredményt magának a családpolitikának a megszületése és társadalmi elfogadottsága mutatná.

Magyarország az Európai Unió 27 tagállamának mintegy 8%-os GDP arányos ráfordításához képest a saját 11,8%-os arányával hagyományosan nagyobb figyelmet és több anyagi ráfordítást szentel a családi támogatásokra. (2005. évi adat, EUROSTAT)

A NEGYEDIK PILLÉR: A SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI ELLÁTÁSOK ÉS SZOLGÁLTATÁSOK RENDSZERE

A szociálpolitikáról, **szociális hálóról** vallott felfogás középpontjában hagyományosan a központi állam és a települési önkormányzatok által az ellátást igénybevevőknek (felhasználóknak) nyújtott szolgáltatások állnak.

A háló minőségéről, erejéről akkor szoktunk elismerően nyilatkozni, ha az a legkülönbözőbb élethelyzetekben, differenciált, személyre szabott és mindenekelőtt hozzáférhető szolgáltatásokat biztosít. Olyanokat, amelyek ténylegesen képesek átsegíteni a kritikus élethelyzetek nehézségein, csökkentik a jövedelemhiány, a szegénység keserves következményeit, megteremtik az ellátások elérhetőségének feltételeit, javítják az érintettek életminőségét és életesélyeit.

A szociális háló azonban nem csodaszer. A vele szemben támasztott elvárások nyilvánvalóan túlzottak, hiszen túlértékelik a benne rejlő lehetőségeket. Többnyire az állammal szembeni egyoldalú elvárások fogalmazódnak meg bennük, s arra hajlamosítanak, hogy figyelmen kívül hagyjuk a társadalmi élet összetettségét, saját magunk és közösségeink felelősségét, részvételét és aktivitását.

A legtöbb polgári modernizáció útjára lépett, fejlett demokratikus intézményrendszerrel működő ország kiépítette **szociális és gyermekvédelmi hálózatát**, s a jóléti javakhoz, ellátásokhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést a szociális jogok garanciáinak biztosításával megteremtette.

Az ellátórendszer elemei között találunk olyanokat, amelyek minden település minden polgára számára hozzáférhetővé tettek, s olyanokat is, amelyek célzottan valamilyen problémára, szociális szükséglet kielégítésére, a hiányok pótlására szelektíven jöttek létre.

Magyarországon – amely különösen az intézményi szolgáltatások és a családpolitikai rendszer kiépítése területén tartozik az európai élvonalba –, a szociális és más törvények (tehát magas szintű jogszabályok) által körülírt rend alapján működnek az ellátás intézményei.

Sokszínű, differenciált rendszer alakult ki, amelyben a **megélhetést segítő pénzügyi támogatások**, segélyek többnyire az önkormányzati felelősség körébe telepítve működnek. Célcsoportok szerinti felosztásuk a **gyermek anyagi védelme** (pl. a rendszeres és rendkívüli gyermekvédelmi kedvezmény), az **idősellátás** (időskorúak járadéka) és a **felnőttség védelme** (átmeneti segély, stb.) alakult ki. A szociális igazgatás **központi rendszere** folyósítja ugyanakkor például a fogyatékosokhoz kapcsolódó

pénzbeli ellátásokat, mint az ún. fogyatékosági támogatást, vagy más, egészségkárosodáshoz kapcsolt juttatást.

Kiépültek a **természetbeni támogatások** sajátos ellátásai is, mint a **közgyógyellátás**, a **lakásfenntartási támogatás** egyes formái, vagy az ún. **adósságkezelési szolgáltatás**. Természetesen mindezek önkormányzati, egyházi és civil szociális kezdeményezések keretei között is nagy változatossággal működnek, illetve föllelhetők.

A hazai és a külföldi rendszer hasonló módon gyakorlatilag **hármasszoros** eszköztárban működik. Először is a fentebb említett **pénzbeli** és a **természetbeni** támogatások skáláját, valamint az úgynevezett **személyes szociális szolgáltatásokat**.

Ez utóbbi Magyarországon **szociális alapszolgáltatásokra** és **szociális szakellátásokra** tagozódik. Az előbbieket minden **települési önkormányzatnak**, illetve lélekszám szerint változó kötelezettséggel kell a településeknek hozzáférhetővé tenni, illetve biztosítani.

Az **alapszolgáltatások** körébe tartozó legfontosabb ellátások:

- **házi szociális gondozás**¹⁰⁷
  - önellátási, önálló életvezetési képességeikben korlátozott személyek számára saját otthonukban nyújtott ellátás
  - innovatív, országos hálózattá fejlődő változata a **jelzőrendszeres házi segítségnyújtás**
- szociális étkeztetés
  - számos formája létezik; lényege a legalább napi egyszeri meleg étel biztosítása a rászorulóknak
- családsegítés
  - életvezetési problémákkal küzdő személyek és családok számára nyújtott (család gondozói) segítség, illetve szolgáltatás
  - egész Európában a legjobb gyakorlatok között emlegetett és elismeréssel működő, szinte hungarikumnak minősülő változata a kistérségek lakosságának szolgáltatási hiányait pótló **falugondnoki szolgálat**
- támogató szolgálat
  - fogyatékos személyek közlekedési igényeit személyi segítővel, gépkocsival segítő szolgáltatás, amely magában foglalja az érintettek saját otthonában történő segítségét is.

---

¹⁰⁷ Hivatalos, jogszabályi elnevezése: házi segítségnyújtás

Itt kell még megemlítenünk a területi ellátás szervezetébe illesztve működő **közösségi ellátásokat** (közösségi pszichiátria), és a hajléktalan, illetve krízis ellátáshoz kapcsolódó utcai szociális munka szolgálatait.

A **szakellátásokat** területi (megyei) illetve nemzeti szintű ellátási kötelezettségek körébe sorolták. Ezek alapvetően olyan **tartós, illetve végleges elhelyezést biztosító ellátások**, amelyeknek fenntartása és működtetése meghaladná a települési önkormányzatok lehetőségeit, illetve a helyi szükségleteket.

Célcsoportjaik között az

- **időseket** (pl. idősök *nappali*¹⁰⁸ klubja, idősök ápoló-gondozó otthonai, más néven szociális otthonai), a
- **fogyatékosokat** (fogyatékosok *nappali*, átmeneti, rehabilitációs intézményei, ápoló-gondozó otthonai), a
- **pszichiátriai és szenvedélybetegeket** (az előbbiekhöz hasonló intézménytípusokkal), valamint a
- **hajléktalanokat** találjuk. Utóbbiakat minden területen speciális intézmények segítik (a *nappali melegedőktől* az átmeneti szállókon keresztül az idős, utcai életmódhoz szokott „hajléktalanok otthonáig”).

A gyermekvédelem rendszere

A gyermekvédelmi gondoskodás eszközrendszere a szociális ellátásokhoz hasonló módon alakult azzal a lényegi különbséggel, hogy a hozzákapcsolt gyámügyi rendszer az ügy természete alapján szigorú hatósági jelleggel működik.

A rendszer fő elemei:

- pénzbeli és természetbeli ellátások
- a személyes gondoskodás körébe tartozó alapellátások
- a személyes gondoskodás körébe tartozó szakellátások
- gyámügyi rendszer és a gyermekvédelmi hatósági intézkedések.

Gyermekvédelmi alapellátások

- Pénzbeli és természetbeli támogatások
- Gyermekjóléti szolgálat

---

¹⁰⁸ A különböző célcsoportok számára működtetett nappali ellátásokat a Szociális törvény hivatalosan már az alapellátások között tartja számon.

- Országosan kiépített, önállóan, vagy a családsegítő szolgálattal integráltan működő ellátás. Fő feladata a családban történő nevelés elősegítése, a **gyermekvédelmi jelzőrendszer** szervezése és működtetése, a gyermekek testi és lelki egészségének védelme, a prevenció.
  - Különös figyelmet szentel a gyermekek *veszélyeztetettségének*¹⁰⁹, a család működési zavarainak a megszüntetésére. Munkáját szoros együttműködésben végzi az oktatási-nevelési intézményekkel, iskolákkal, óvodákkal.
- Gyermek napközbeni ellátása
    - A szülő munkavégzésének elősegítése, illetve szociális helyzete is indokoltta teheti a napközbeni ellátások igénybevételét bölcsődében, óvodában, családi napköziben vagy más alternatív szolgáltatásnál. Különösen a szegénységben, mélyszegénységben élő, súlyos szocializációs hátránnyal küzdő gyermekek ellátása, fejlesztése és felzárkóztatása szempontjából fontos ellátás típus.
  - Gyermek és családok átmeneti ellátása
    - A szülők betegsége, vagy más akadályozottsága, családi krízis teremthet olyan helyzetet, amikor a gyermeket átmenetileg *védelembe vétel*¹¹⁰ mellett el kell helyezni helyettes szülőnél, gyermek átmeneti otthonában, illetve (többnyire anya gyermekkel) családok átmeneti otthonában.

---

¹⁰⁹ A gyámhatóságok által nyilvántartott veszélyeztetett gyermekek száma 1998. évig (380 ezer volt ekkor) folyamatosan emelkedett, majd a rendszeres gyermekvédelmi támogatás bevezetése, illetve a gyermekjóléti szolgálatok kiépülése után folyamatos csökkenést mutat. *Veszélyeztetett* gyermek: száma 2006. évben 209 800 fő volt, ebből környezeti 49131, magatartási 39347, anyagi 112489, egészségi ok miatt 8832 fő. Érintett családok száma 90 896 volt.

¹¹⁰ 2006. évben a védelembe vett gyermekek száma több mint 19 ezer gyermek volt, továbbá 5 538 ezer gyermeket helyeztek el ideiglenesen – elsősorban gyermekotthonban, illetve harmadik személynél. 2008. évben az átmeneti, illetve tartós nevelésbe vett gyermek száma mintegy 17 ezer volt. Utógondozói ellátásban mintegy 4 ezer fiatal felnőtt részesül.

A gyermekvédelem rendszere

Települési önkormányzat	Jegyző
<p>gyermekjóléti alpellátások biztosítása:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény • kiegészítő gyermekvédelmi támogatás • rendkívüli gyermekvédelmi támogatás • gyermekjóléti szolgáltatás • gyermekek napközbeni ellátása (bölcsőde, családi napközi, házi gyermekfelügyelet) • gyermekek átmeneti gondozása (átmeneti otthonok, helyettes szülő) 	<p>hatásköre különösen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a gyermekek védelembe vétele • a gyermekek ideiglenes elhelyezése • teljes hatályú apai elismerő nyilatkozat felvétele • ügygondnok, eseti gondnok kirendelése • gyermekjóléti szolgáltatás működésének engedélyezése
Települési önkormányzat	Városi gyámhivatal
<p>biztosítja:</p> <ul style="list-style-type: none"> • a bölcsőde működtetését a 10 ezer főt, • a gyermekek átmeneti otthonának működtetését a 20 ezer főt, • a családok átmeneti otthonának működtetését a 30 ezer főt, • a gyermekjóléti központ működtetését a 40 ezer főt meghaladó lakosság számú település, és a megyei jogú város 	<p>hatásköre különösen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • gyermektartásdíj megelőlegezése, • otthonteremtési támogatás, • a gyermekek ideiglenes hatályú elhelyezése, • a gyermekek nevelésbe vétele, • nevelési felügyelet elrendelése, • utógondozás és utógondozói ellátás • gyermekek kapcsolattartási és vagyoni ügyei, • gyámsági és gondnoksági ügyek, • családba fogadás, örökbefogadás,
Megyei,¹¹¹ megyei jogú városi önkormányzat	Regionális gyámhivatal

¹¹¹ **FONTOS!** A megyék ellátási kötelezettsége teljesen megszűnik. 2013-tól feladataik átkerülnek a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatósághoz, így a szakminisztérium (Emberi Erőforrások Minisztériuma) felügyelete alá kerülnek.

<p>a gyermekvédelmi szakellátás biztosítása</p> <ul style="list-style-type: none"> • területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás (gyermekvédelmi szakértői bizottság, hivatásos gyámi hálózat, nevelőszülői hálózat, családgondozás, utógondozás) • otthon nyújtó ellátás, különleges és speciális ellátás (nevelőszülő, gyermekotthon), utógondozás, utógondozói ellátás 	<p>hatásköre különösen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • az elsőfokú gyámhatóságok szakmai irányítása és felügyelete, • másodfokú döntések meghozatala, • gyermekvédelmi intézmények működésének engedélyezése és tevékenységük ellenőrzése, • gyermek és ifjúságvédelmi koordinátori feladatok
---	---

Gyermekvédelmi szakellátások

Ebbe a körbe tartozik a **területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás (TEGYESZ)** és az **otthont nyújtó ellátások**.

- **Nevelőszülői ellátás**¹¹²

Hivatásos vagy önkéntes módon lehetséges gyermekeket ilyen módon befogadni, családi körülmények között nevelni. A nevelőszülői hálózat országos kiépítettségű, és a gyermekek mintegy 65%-a ilyen módon kerül elhelyezésre.

- **Gyermekotthon**¹¹³

A hagyományos nagy létszámú intézetek az utóbbi két évtizedben lebontásra, kitagolásra kerültek. Ma más csak legfeljebb negyven fős intézmények működtetésére van lehetőség, melyeken belül 8-12 fős ún. családotthonos elhelyezési formákat kell kiépíteni.

- **Lakásotthonok**

Korszerűnek mondható családpótló gyermek-elhelyezési forma. A települések lakóközösségébe integráltan legfeljebb 12 fős lakóotthonok kerültek kialakításra. Az otthonokat szakképzett gyermekvédelmi szakemberek, nevelők vezetik.

¹¹² 25 önkormányzati és 12 egyházi vagy civil fenntartású nevelőszülői hálózat működik. (207-es adat) 5173 nevelőszülő, 381 hivatásos, 8 ezer férőhely (2009-es adat)

¹¹³ 12 ezer férőhelyből 5 ezer lakásotthoni (2009-es adat)

- **Utógondozói ellátás**¹¹⁴

A gyermek-és ifjúságvédelmi intézményekből kikerülő, felnőtté vált, de még támogatásra, segítő figyelemre szoruló fiatalok lakhatását és ellátását biztosítja.

Magyarországon 1901-ben született meg az első gyermekvédelmi törvény, melyben az állam kinyilvánította felelősségét a gyámolításra szoruló gyermekekért. A jelenleg érvényben lévő, Európában is mintaadónak számító gyermekvédelmi törvény 1997-ben született. Szemléletének lényege, hogy **a megelőzésre helyezi a hangsúlyokat**, és elsődleges céljának tekinti, hogy a veszélyeztetett gyermekek – ameddig csak lehetséges – **saját családjukban** nevelkedjenek. Az ellátórendszer intézményei és szolgáltatásai is a családi elhelyezési körülményeket, bánásmódot és nevelési szemléletet biztosítanak. **A gyermekjóléti alapellátások elsősorban a családban élő gyermekeket és a megelőzést, a gyermekvédelmi szakellátások pedig a családjukból kiemelt gyermekeket támogatják.**

A gyámügyi rendszer

A gyámhivatalok a polgármesteri hivatalok szervezeti részeként működnek, de szakmailag elkülönülve.

A **gyámhivatalok feladata** három részből áll:

- általános feladatok (**gyermek elhelyezés**, szülői felügyeleti jog, átmeneti vagy tartós nevelésbe vétel)
- **családbafogadás** engedélyezése, örökbefogadás
- **pénzbeli ellátás** (gyermektartásdíj állam általi megelőzése, otthonteremtési támogatás).

A Gyermekvédelmi törvény 1997. november 1-jei hatályba lépésekor a hatósági és a szolgáltató tevékenység szétválasztásával egyidejűleg a gyámhatósági feladatokat megosztotta a települési önkormányzat jegyzője és a gyámügyi és gyermekvédelmi ügyintéző (gyámhivatal) mint gyámhatóság között.

Az **azonnali intézkedést igénylő** gyámhatósági ügyek kerültek **a települési önkormányzat jegyzőjéhez**, (védelembe vétel, ideiglenes hatályú elhelyezés) **a speciális**

¹¹⁴ 4200 fiatal felnőtt, ebből 2700 tanul (2009-es adat)

szakmai felkészültséget igénylő ügyek pedig a városi, fővárosi kerületi gyámhivatalokhoz kerültek (nevelésbe vétel, örökbefogadás, családba fogadás, perindítások).

A szociális védelem rendszerének negyedik pillérét tehát a szociális és gyermekvédelmi rendszer pénzbeli, természetbeli és személyes gondoskodást nyújtó ellátásai alkotják. Hagyományos szemléletben ez lényegében megegyezik a szociális hálóról alkotott képpel.

ÖTÖDIK PILLÉR: A KÖZÖSSÉGI VÉDELEM

Kezdhetjük volna akár ezzel is. Hiszen az emberi viszonyokat, az emberi társadalom történetét egymásra utalt emberek történeteként is leírhatnánk. Szociális védelmünk szempontjából talán még a saját munkánkkal, önálló erőfeszítésünkkel megvalósuló szükséglet kielégítésünkénél is fontosabb lehet a közösség életéhez való kapcsolódásunk. Társas lény vagyunk, s ezt a jellemzőnket, ha akarnánk sem tudnánk megváltoztatni. Épp a közösség tagjaként, a csoport egészének észlelésével tudjuk saját személyes identitásunkat is meghatározni, megérteni és értékelni. Olyan adottság ez, amely egyszerre lehet a legbiztosabb, létünket érintő, egzisztenciális védelmet nyújtó tényező, s lehet fenyegető valóság is, ha elveszítjük, szembe fordul velünk, vagy semmibe vesz, kitagad minket a közösség, amelyben élünk.

A legfontosabb anyagi szükségleteink kielégítését, és érzelmi, kapcsolati igényeinket egyaránt a szűkebb családi és a szélesebb közösségi viszonyok között tudjuk csak megoldani. Antropológiai, néprajzi és társadalomtörténeti kutatások egyaránt első helyen számolnak be a közösség belső viszonyait meghatározó *mi tudatról*, amelynek lényege a származási, vérségi összetartozáson alapuló kollektív önfelismerésen túl a **kölcsönösségben, a védelmi és segítő kapcsolatok létezésében** jelölhető meg.

Ezen kapcsolatok közös jellemzője a tagokra irányuló figyelem, a számontartás és gondoskodás.

A családi, rokonsági segítő kapcsolatok természetes spontaneitása, ösztönössége teljességgel nyilvánvaló. Azonban a legkorábbi időkből találunk arra is adatokat, hogy a közösség, a szűkebb rokonsághoz egyáltalán nem tartozókat, sőt idegeneket is hajlandó védelmezni, kiségeíteni, gyámolítani, és, ha kell ellátni a legszükségesebbekkel. Olyannyira igaz ez, hogy a történelmi idő régmúltjából is számtalan emléket őrzünk a másik ember megsegítését célzó, ma civilnek mondható közösségi szerveződésekről, a segítő összefogás legkülönbözőbb formáiról és azok tevékenységéről.

Tudunk azokról a nagyszámú formális szerveződésekről is, amelyek az ókori Róma vagy a görög világ társadalmát töltötték meg **emberbaráti, majd keresztény alapú humanitással, a közösségi, társadalmi szolidaritás gyakorlatias és aktív példáival**. A középkor **az egyház szeretetközösségeinek** a világát hozta el, s ebben a világban a szegények és más rászorulóknak a megsegítését, ellátását céltudatosan, élethivatásként vállaló emberek hoztak létre szervezett formációkat (rendeket). A **nyílt és a zárt sze-**

génygondozás¹¹⁵ intézményei túléltek saját korukat, s ma is az egyházi segítő munka szervezeti alapját képezik.

A 20–21. század polgári önszerveződése is korai előzményekre tekinthetnek vissza. A magyar királyi városok „kalandos társulatai”¹¹⁶, vagy a szepességi „tízlandzsások”¹¹⁷ városi szegényeket istápoló hagyományai élnek tovább a jogilag szabályozott **modern civil mozgalmak** mai aktivitásában.

A közösségi védelem rendszere

Formális szervezet		Informális szervezetek
<ul style="list-style-type: none"> • Egyházak – civilek • Non profit – for profit szervezetek • Segítő – önsegítő szervezetek • Gazdasági szervezetek - vállalatok - szakszervezetek • politikai és nyomásgyakorló szervezetek, pártok 		<ul style="list-style-type: none"> • Rejtett közösségi háló - családi, rokonsági segítő kapcsolatok - szomszédsági kapcsolatok

A 19. századtól a közösségi segítő kezdeményezések között jelentős differenciálódás, szervezeti és tartalmi sokféleség alakult ki. Elkülönültek egymástól az egészségügyi, a betegápoló, az időseket, fogyatékosokat ellátó vagy éppen a gyermekvédelem területén aktivizálódó **civil és egyházi** kezdeményezések, és megjelentek a **szakszervezeti** és politikai, ideológiai háttérű szerveződések egyaránt.

¹¹⁵ Nyílt szegénygondozás alatt a városban saját „otthonban” vagy az utcán élő szegények közterületen történő nem rendszeres, de mégis szervezeten zajló ellátását értjük. A zárt szegénygondozás korai intézményi ellátást jelentett betegeknek létesített ispotályokban, vagy időseket ellátó szeretet- vagy aggmeházakban, otthonokban.

¹¹⁶ A középkori Kolozsvárt, a hónap első napján (calendis) találkozó városi szegénygondozó segítő csoportok elnevezése.

¹¹⁷ A lengyel királyságnak elzálogosított felvidéki városok civil közösségeket hoztak létre a városi szegények „nyílt” gondozására.

I. A modernizációs, polgárosodási folyamatban a jogalkotók **formális, jogilag is leírható, szabályozott keretek közé** terelték ezeket az **önkéntes mozgalmakat**, kezdeményezéseket. Az így létrejött szerveződések nevezzük **formális szervezeteknek**, mert létesítésük, működésük, szervezetük és megújításuk (pl. a vezető testület választása, stb.) szabályai jogilag is rögzítésre kerültek. Az idők folyamán világosan elkülönültek egymástól az **állami, önkormányzati és a nem kormányzati**¹¹⁸ szerveződések.

- Az önkéntes segítő szervezetek szervezeti hovatartozásuk, fenntartójuk jellege szerint lehetnek **egyháziak és civilek** egyaránt. A legkülönbélebb egyházak tartanak fenn segítő szolgálatokat, karitászokat és intézményfenntartó tevékenységük is rendkívül elterjedt. különösen az idősgondozás, a szegények területi ellátása (pl. plébániai, karitás, vagy diakóniai szolgálat), a fogyatékosok ellátása és az egészségügy (lásd. Irgalmasok Kórháza, stb.) területén aktívak.

Kialakultak civil jellegű, de az egyházhoz szorosan kötődő segítő szervezetek is. Ők munkájukat kifejezetten a hitelveik alapján végzik, de szervezeti, jogi önállóságukkal a civil szervezetek világához sorolódnak. Ilyen például Magyarországon a katolikus civilekből álló, hatalmas szervezettséggel és ellátó, szolgáltató hálózattal működő Magyar Máltai Szeretetszolgálat, vagy az ugyancsak jelentős, sok külföldi munkát is elvállaló Ökumenikus Szeretetszolgálat.

A civil szervezetek valójában önkéntes polgári szerveződések, melyek tevékenysége rendkívül változatos. Különösen a **szociális ellátás, az egészségügy, a kultúra és környezetvédelem** területén fejtik ki tevékenységüket.

- A formális szerveződések **non profit** és ún. **for profit** jelleggel működhetnek. Az előbbieket segítő, szolgáltató tevékenysége során legtöbbször egyáltalán nem keletkezik nyereség (hiszen munkájukat ingyenesen, esetleg adományokból finanszírozva végzik). Ha mégis keletkezik náluk bevételeikből származó nyereség (mert térítési díjat természetesen ők is kérhetnek a szolgáltatást igénybe vevőktől), akkor azt nem osztják föl a tagok között haszonként, hanem teljes egészében visszaforgatják tevékenységük fejlesztésére, korszerűsítésére, a szolgáltatások bővítésére.

---

¹¹⁸ Az idegen nyelvű, de Magyarországon is elterjedt elnevezés szerint NGO-knak (Non Government Organizations), tehát nem kormányzati szervezeteknek nevezzük ezeket a kezdeményezéseket.

A civil segítő munkától egyáltalán **nem idegen a nyereségre törekvés, a *for profit* jelleg sem**, hiszen a szakszerűen elvégzett segítő munka jelentheti egyben a résztvevők megélhetését, jövedelemszerzését is. Ebben az esetben is megmarad az önkéntes és civil jelleg, de a nyereségük után adófizetési kötelezettség keletkezik.

Létezésükkel teljesebbé válik a **szociálpolitika többszektorúsága**, azaz létrejönnek

- az **állami, önkormányzati**,
- a **non profit** jelleggel működő egyházi és civil, valamint az
- üzleti, **piaci** jelleggel működő nyereségorientált szociális szolgáltatók.
- Az önkéntesek munkája kettős irányultságú lehet. Szerveződéseik legtöbbször a másik ember, a rászoruló embertárs megsegítésére irányul. Az ilyen, rendkívül elterjedt, **a társadalom közösségi szolidaritását kifejező** szerveződéseket nevezzük **segítő szervezeteknek**.

A közös problémával küszködő emberek szervezett „összekapaszkodásának” jó példát mutatják az **önsegítő szervezetek**. Ezek többnyire olyan civil kezdeményezések, amelyeket a közös sors, a hasonló megpróbáltatás, az azonos, megoldásra váró probléma, vagy egyszerűen csak a bajban megtalált társkeresés hoz össze és tart egyben. Ilyen szervezetek különösen az egészségügy és a mentális problémák területén jöttek létre, mint a *névtelen alkoholisták klubjai*, *kábítószer használati problémákkal küzdők*, vagy például az egészségkárosodottak, a *vese- vagy cukorbeteg*ek, mozgássérültek, stb. egyesületei, klubjai, szülői közösségek és mások.

- A formális szervezetek sorában a **gazdasági szereplők** is megjelentek. A munkaadók a 19. század végétől a társadalombiztosítási rendszerekben való részvételükkel léptek be a szociálpolitika, a szociális biztosítás világába. A fejlődő jog- és munkaügyi védelem egyre több, elsősorban **egészségügyi és munkavédelmi** kötelezettséget rótt ki rájuk. Ezek kötelező szerepvállalásra kényszerítették a vállalkozói, tulajdonosi kört, de józan belátás és világosan fölismert érdekek alapján a 20. század megteremtette az intézményesült **vállalati szociálpolitikát** is. Különösen a jól képzett szakmunkások és családjaik vállalati érdekszférában tartása érdekében hoztak szociális célú intézkedéseket. Sorra épültek az ún. **munkástelepek**, mint például a kőbányai sörgyári, az óbudai gázgyári telep, a csepeli, az angyalföldi ipari munkások kertvárosi jellegű telepei, vagy a viszonylag nagyszámú téglagyári lakások Budapest különböző ke-

rületeiben és más ipari városokban. Budapest székesfőváros tanácsa pedig a köztisztviselői számára épített polgári lakásokat.

A vállalati szociálpolitika fejlődése során megjelentek a **vállalati üdülők**, az alkalmazottak gyermekeinek elhelyezést biztosító **bölcsődék és óvodák** is, sőt a nagyobb foglalkoztatók **alkalmi pénzbeli adománnyal** (segéllyel), vagy kedvezményes **kölcsönnel** is segítették, illetve segítik rászoruló alkalmazottaikat. Ritka, de nem egyedi a **lakáscélú** kedvezményes hitelnyújtás vagy a vissza nem térítendő támogatás. Az utóbbi két évtizedben a vállalatok gyakran részesítik alkalmazottaikat **biztosítási jellegű szolgáltatásokban**, különösen élet és nyugdíjbiztosítási kötvények nyitásával.

Ugyancsak a vállalati szociálpolitikai eszközök közé sorolhatjuk az állam általi kedvezményekkel megtámogatott **munkahelyi étkeztetési** szolgáltatásokat és az ún. **kafe-téria** rendszert is.

Világszerte és Magyarországon is terjedőben van a Companies Social Responsibility mozgalom, amely főleg a tehetős és tekintélyes **cégek társadalmi felelősségvállalását** reprezentálja szponzorációs és szociális stb. területen megvalósuló mecénási tevékenységgel.

A gazdasági szférában, a vállalati szociálpolitikához kapcsolódóan, de attól szervezetileg teljességgel elkülönülve végzik szociális segítő és **érdekvédelmi és politika nyomásgyakorló** munkájukat a **szakszervezetek és az üzemi tanácsok**. A munkahelyi védelem, a bértárgyalások, a munkaügyi- és érdekvédelem, valamint a rekreáció, az üdültetés és az eseti pénzbeli segélyezés jellemzi munkájukat. A nagyobb szakszervezetek és foglalkozási szövetségek, mint például az államvasutak (MÁV) vagy a posta külön egészségügyi szolgáltatásokat, kórházakat, önkéntes és kölcsönös biztosítókat működtetnek.

- A **politikai szervezetek** is meg-megjelennek a közösségi szociális védelem területén. Ez leginkább az egyes politika pártok alkalmi főleg **természetbeni szociális akcióiban** merül ki, de a **szociális jogalkotás** területén megfogalmazott javaslataikkal és követeléseikkel is képesek esetenként hatékonyan föllépni.

II. Léteznek, és szociális létünk szempontjából felbecsülhetetlen értéket képviselnek az úgy nevezett **informális szerveződések**. Ezek képezik azt a „**rejtett közösségi hálót**”, a **rokonsági, és szomszédsági segítő kapcsolatokat**, amelyek természetes ösztönösséggel, szervezeti tudatosság nélkül „szolgáltatják” a védelmet saját tagjaiknak, családjuknak, ismerőseiknek. Gondoljunk csak bele, micsoda **gazdasági és érzelmi, mentális erő** rejlik a szeretetből és szolidaritásból családon, szűkebb közösségen belül végzett **gondozói, ápolói**, stb. segítő tevékenységben! Mennyi állami, közösségi forrást, szervezett és intézményesített munkát, szolgáltatást váltanak ki a rejtett közösségi háló aktivitásai! Tulajdonképpen ez a **családi összetartozásra és felelősségvállalásra** épülő szolidáris háló „tartja egyben” szűkebb és tágabb közösségeinket.

Szép példáit láthatjuk a **szomszédsági segítő kapcsolatoknak** is. Falusi, lakótelepi közösségek, bérházakban élős gyerekes családok és különösen az egymás közelében élő idősek körében gyakori a kölcsönös odafigyelés, egymás segítése, gondozása, sokszor még ápolása is.

Civil részvétel az Európai Unió tagállamaiban a lakosság %-ában

39,9	53,7	23,6	72,1	84,6	26,2	53,0	56,0	29,5	51,1
Franciaország	Csehország	Görögország	Finnország	Svédország	Portugália	Ausztria	Németország	Magyarország	EU 25

Európai összehasonlításban Magyarország a viszonylag **gyenge civil aktivitású** országok közé tartozik. Ennek oka részben a szolidáris aktivitásokat „lekötő” erős családi kötődésekkel magyarázható. Ezt támasztja alá, hogy Unió déli, hagyományosan erős családi kötődésű országaiban, így a görögöknél, portugáloknál, spanyoloknál és az olaszoknál is hasonló adatokat találunk. Másik ok viszont a társadalmi szolidaritással összefüggő aktív közösségi felelősségvállalás viszonylag alacsony szintje.

EGÉSZSÉGÜGY – OKTATÁS – LAKÁS a szociális biztonság alapja

„Az egészség nem minden, de az egészség nélkül minden semmi.”
Schopenhauer

A szociálpolitika lényegi kérdései között tartjuk számon egyéni és nemzeti szinten egyaránt, hogy **képesek vagyunk-e testi, lelki és mentális állapotunk épségének, egészségének birtokában munkavégzésre, azaz olyan saját erőfeszítésre, amellyel a szükséglet kielégítéshez rendelhető jövedelemhez juthatunk.** Amennyiben a jövedelemszerző munkában való részvételünket az egészségi állapotunk akadályozza meg, a család vagy a nemzeti közösség, az állam támogatására szorulunk, megterhelve ezzel háztartásunkat és a társadalmi közkiadásokat egyaránt. Beláthatjuk tehát, hogy **egészségünk megőrzése és helyreállítása alapvető személyes egzisztenciális és egyben nemzeti érdekünk.**

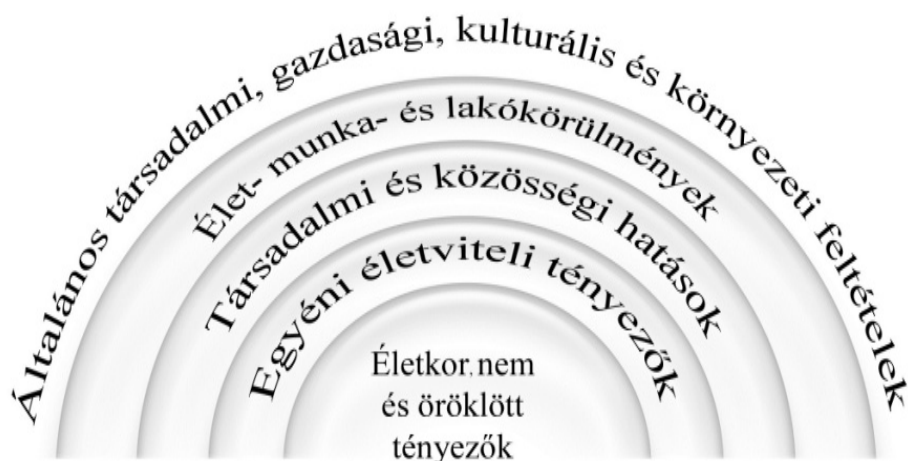
A polgári fejlődés, a modernizáció, a jogrendszer kiteljesedése során a társadalmaink egyre több intézményesült szociálpolitikával, szociális szolgáltatással „telítődnek”. Történelmi tapasztalatainkból ugyanakkor azt is tudjuk, hogy a szociálpolitikai beavatkozások megszületésére a családi, közösségi szociális funkciók gyöngülésével arányos módon került sor. A gyerekek, idősek, fogyatékosok, a súlyos betegségben szenvedők ellátását is annál nagyobb mértékben vették át állami, közösségi intézmények és szolgáltatások, minél kevesebb ellátási képesség, hajlandóság és kompetencia maradt ezen a területen a családoknál.

Életesélyeink és természetesen szociális biztonságunk szempontjából ezért kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk **munkavégzésre való alkalmasságunk megőrzésének és helyreállításának.** Ez meghatározza személyes életminőségünket és életesélyeinket, és kihat az egész nemzetgazdaság teljesítményére is.

A kérdés az, hogy rendelkezésünkre áll-e egy olyan folytonosan elérhető és hatékony védőrendszer, amelytől ennek a feladatnak a teljesülése várható. Erre – modern társadalmakban különösen – az egészségügyi rendszer szolgáltatásaitól, illetve annak minőségétől várhatjuk a választ.

Betegség, fizikai vagy mentális akadályozottság esetén munkavégzésre átmeneti időre vagy tartósan alkalmatlanná válunk, így szükségleteink kielégítésében is ennek megfelelően szorulunk segítségre. Egészségünket azonban számos egyéni, környezeti, gazdasági és más tényező, illetve körülmény befolyásolja. Életmódunk, táplálkozási szokásaink, az egészségtudatos életvitel és magatartás, a munkakörülményeink, a környezet minősége mind jelentős hatást gyakorol ránk.

Az egészség meghatározóinak modellje

Forrás: DAHLGREEN, G. and WHITEHEAD, M. 1991

Az egészségi állapotunk meghatározó tényezői tehát egy összetett hatásrendszerben értelmeződnek.¹¹⁹

Személyes felelősségünk, adottságaink, a környezeti, kulturális, a gazdasági és társadalmi viszonyaink mellett az adott ország egészségügyi rendszerének fejlettsége a meghatározó. Az egészségügyi rendszert leginkább két tényező minősíti:

- az egészségügyi szolgáltatások elérhetősége
  - Az elérhetőség, a hozzáférés biztosítása egészség- és szociálpolitikai szempontból egyaránt kulcskérdés. Egyrészt annak vizsgálatát igényli, hogy **területileg mennyire lefedett a rendszer**, azaz az ország elmaradottabb, hátrányos helyzetűnek tekinthető vidékein is megteremtődik-e az **azonos esélyű elérhetőség lehetősége mind a sürgősségi beavatkozások, mind pedig az alapellátás és a szakellátás vonatkozásában.**

¹¹⁹ Dahlgren, G. and Whitehead, M. Policies and strategies to promote social equity in health. Stockholm, Institute of Futures Studies, 1991. (Margaret Whitehead)

- A rendszer funkcionalitásának másik meghatározója a **hátrányos helyzetű, kevés információval rendelkező, szegény és kevésbé egészségtudatos lakosság hozzáférése** az egészségügy szolgáltatásaihoz.
- Különösen súlyos problémát jelentenek az egészségi állapotban tapasztalható jellemző **területi különbségek**, melyek pontosan követik a társadalmi-gazdasági különbségeket. A társadalmi hátrányok szempontjából az egészségügyi ellátásban az alapszolgáltatások hiányosságai jelentik a legegységibb hozzáférési problémákat.

Magyarországon kötelező egészségbiztosítási rendszer működik, amely (elméleti és jogi szempontból) **univerzális hozzáférhetőséget** biztosít a szakmailag tagolt egészségügyi ellátórendszer szolgáltatásaihoz. Az ellátás formálisan mégsem alanyi jogú, viszont a nem biztosítottak egészségügyi ellátására a központi költségvetés minden évben forrásokat különít el.¹²⁰

- az egészségügyi szolgáltatások minősége
  - A gyógyítás hatékonysága és színvonala függ egyrészt
    - a rendszer szervezettségétől, a szolgáltatások kapacitásától,
    - az egészségügyi infrastruktúra fejlettségétől, korszerűségétől,
    - az egészségügyben dolgozó szakemberek képzettségétől, felkészültségétől,
    - a humán erőforrás motiváltságától, szemléletétől és mentalitásától,
    - a rendelkezésre álló anyagi erőforrások mértékétől.

---

¹²⁰ A munkaviszonyban állók, a gyermekek, a köz- és a felsőoktatás tanulói, illetve hallgatói, és a nyugdíjasok ellátása a kötelező társadalombiztosítás keretei között valósul meg. A munkaviszonnyal nem rendelkező felnőttek csak (utólagos) térítés ellenében vehetik igénybe a szolgáltatásokat. Rászorultsági alapon a szegények, hajléktalanok ellátása is megoldott. A mindennapi gyakorlatban azonban a mélyszegénységben élők hozzáférése – nem csupán az egészségtudatosság hiánya miatt - rendkívül problematikus.

Magyarország egészségügyi kiadásai a környező országokéhoz hasonló szinten a GDP 7–8%-a között (2008-ban 7,3%), de valamivel az OECD államok átlaga (2010-ben 9%) alatt mozognak. A legtöbb OECD országban az egészségügyi kiadások zömét az állam viseli. Az OECD átlagában ez 72%, a magánkiadások aránya 28%. Magyarországon az állami és magánkiadások aránya 71–29%. A magyarok közvetlen egészségügyi kiadásai a háztartások összes kiadásainak 3,5%-át teszik ki (az OECD átlag 3%).

Nyilvánvalóan meghatározó kérdés, hogy milyen az ország lakosainak általános egészségi állapota. A magyarországi adatok rendkívül lehangolóak. Európa egyik legrosszabb állapotú lakosságát tudhatjuk a magunkénak. Ezt támasztják alá a megbetegedési és halálozási adataink.

Néhány, az életmóddal összefüggő betegségből származtatható halálozás, 2008

Betegség	Helyezésünk az uniós országok között
A keringési rendszer betegségei	6.
Rosszindulatú daganatok	1.
Az emésztőrendszer betegségei	1.
Krónikus májbetegségek	2.
Cukorbetegség	5.
Alkoholfogyasztással összefüggő halálozás	4.
Dohányzással összefüggő halálozás	4.

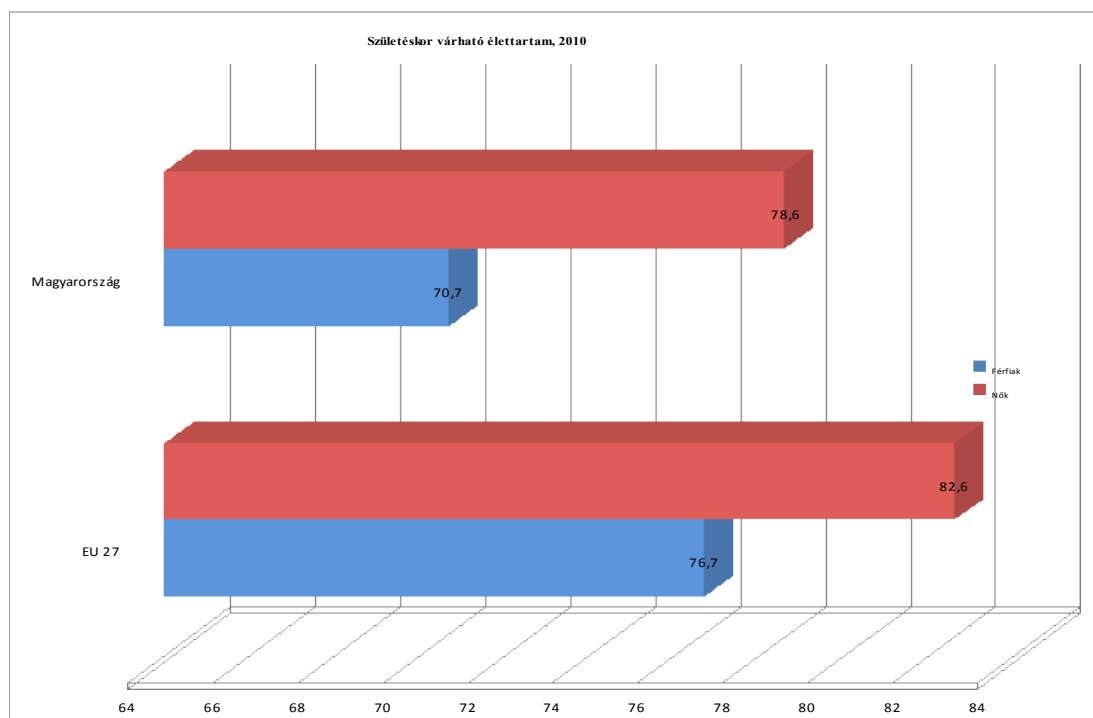
Az okok mögött egészségügyi rendszerünk hatékonysági problémái is kirajzolódnak. Ugyanakkor teljességgel nyilvánvaló, hogy az ország lakosságának **életmódbeli, táplálkozási szokásai, a deviáns magatartásformák elterjedtsége és az egészségtudatosság alacsony színvonala** a legfontosabb ártó tényező. Kutatási adatok¹²¹ támasztják alá azt is, hogy a rendkívül kedvezőtlen megbetegedési és halálozási adatainkat az **általános értékvesztés**, a céltalanság és az összetett depressziós tünetegyüttes¹²² is súlyosbítja.

A jövedelmi viszonyokkal összevetve láthatjuk, hogy az **egészségi állapotunkban a társadalmi, illetve a jövedelmi egyenlőtlenségek egyértelműen leképeződnek**. A TÁRKI 2008-as vizsgálata¹²³ szerint az **átlag feletti jövedelemmel rendelkezők egészségesebbnek**, azaz 74,3%-uk kiegyensúlyozottnak és inkább jónak tartja egészségi állapotát, míg az átlag alattiaknak csak 65%-a. Előbbiek 25,6 %-a, míg a szegényebbeknek már 37,5%-a tartja ugyanezt rossznak.

¹²¹ Kopp M.: „Magyar lelkiállapot” kutatás 2006.

¹²² Míg például a legfeljebb 8 általánost végzettek között 24% a depressziósok aránya, addig a diplomások között mindössze 4%.)

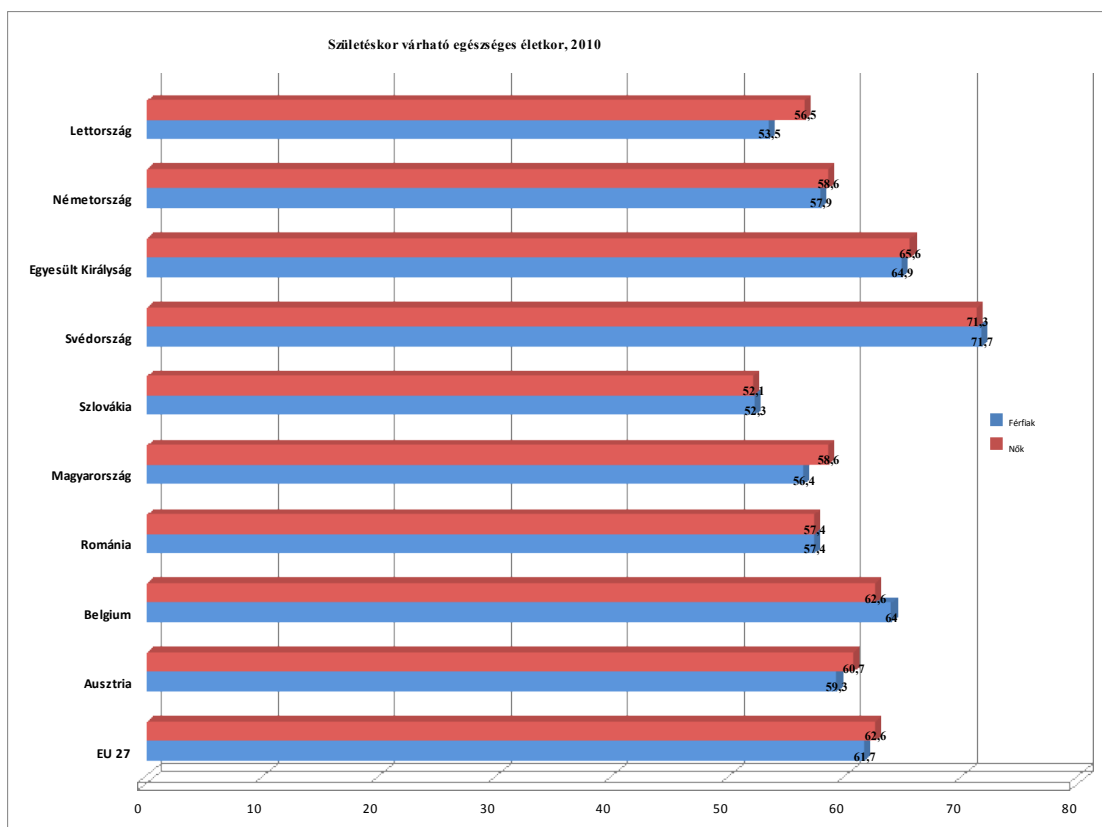
¹²³ TÁRKI:Köz, teher, elosztás. TÁRKI monitor jelentések 2008.

Forrás: EUROSTAT

Az életminőséget és egyben a szociális jólét állapotát igen kifejezően mutatja a születéskor várható egészséges élettartamra utaló adatsor. Ez azt jelenti, hogy ezen átlag fölötti életkorban már az ember személyes életét, – és ami különösen is fontos, hiszen mélyen a nyugdíjkorhatár alatti életkorról van szó – foglalkoztathatóságát is komolyan veszélyezteti az egészségi állapota. Az egészségtudomány, a szociológiai kutatások világosan igazolták a szociális, jövedelmi egyenlőtlenségek és az egészségi állapot közötti szoros összefüggéseket. Rámutatott arra, hogy **a szegénység, a jövedelemhiány az egyik legjellemzőbb egészséget veszélyeztető tényező az ember életében.** A kutatók megállapítják, hogy **a lakosság kedvezőtlen egészségi állapota és az állapot romlása a társadalom működési zavaraira vezethető vissza, és amelyeknek csak tünete az egészségtudatosság alacsony szintje, az egészségtelen életmód. Az okok társadalmi szintűek, így megszüntetésük is társadalmi szintű beavatkozást igényel.**¹²⁴

¹²⁴ ANTAL. Z. L. (1999): Jobb, ha nem tudjuk? A magas halandóság okairól. Ökotáj, (20-21.) [http://www.okotaj.hu\(szamok\)/20-21/](http://www.okotaj.hu(szamok)/20-21/)

Forrás: EUROSTAT

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) „Az Egészség Társadalmi Determináns Bizottságának 2008. évi jelentésében három beavatkozási területet jelölt meg:

- A mindennapi életkörülmények javítása: azon körülményeket, melyekben az emberek születnek, felnőnek, élnek, dolgoznak és megöregednek;
- a hatalom, a pénz és az erőforrások egyenlőtlen eloszlásának csökkentése;
- helyzetfelmérés, a beavatkozások kiértékelése: a tudásbázis szélesítése, a munkaerő képzése és a közvélemény tájékoztatása az egészség társadalmi tényezőiről.

Az egészségügy szociálpolitikai szerepe tehát az életesélyek, az életminőség és a munkavégző képességre való alkalmasság területén határozható meg.

A szociálpolitika eszközszerében ezért megkülönböztetett jelentősége lehet:

- a lakosság egészét átfogó egészségügyi felvilágosító és életmódprogramoknak,
- az egészségtudatos magatartás megismertetésének és elterjesztésének,
- az országos kiterjedésű folytatólagosan elvégzendő szűrővizsgálatoknak,
- a hátrányos helyzetű csoportokra és régiókra irányuló célzott egészségügyi szolgáltatásfejlesztési munkának,
- a gyógyító-megelőző hálózat minőségi fejlesztésének,
- a hozzáférést megerősítő fejlesztéseknek,
- a munkaegészségügyi hálózat megerősítésének,
- a lakosság mentális egészsége fokozott védelmének.

Oktatás és életesélyek

A munkaerőpiacon való esélyes megjelenés másik fontos dimenziója az oktatás területe.

Sajátos összefüggések találhatók az egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt hely, az iskolázottsági és a várható élettartamra vonatkozó adatok között is.

Az emberi életminőség és az általános egészségi állapot jelzőszámai között az egyik legkifejezőbb adatot a születéskor várható élettartam mutatja. A jelzőszám tartalmában természetesen bonyolult összefüggéseket is találhatunk, melyek közül az **egyenlőtlenségi rendszerrel szoros összefüggést mutató képzettségi adatok** különösen meghatározóak.

Születéskor várható átlagos élettartam nem és iskolai végzettség szerint, 2005

Iskolai végzettség	Születéskor várható élettartam			
	férfi	nő	férfi	nő
	év		az átlag %-ában	
0-7. o.	55	76	60	99
8. o.	60	76	87	99
Közép	68	78	99	101
Felső	71	79	103	103
Együtt	69	77	100	100

Magyarországon a születéskor várható átlagos élettartam értékeiben iskolai végzettség szerint a férfiaknál lényeges eltérések mutatkoznak. „Egy felsőfokú végzettségű férfi 2005. évi halandósági viszonyok mellett átlagosan 71 év megérését remélhetné, ami 16 évvel múlja felül a 8 általános iskolai osztályt sem végzettek születéskor várható átlagos élettartamát (55 év). Az általános iskola 8 osztályát (és szakiskolát végzett) férfiak várható élettartama 11, a középiskolát végzetteké pedig 3 évvel alacsonyabb a legmagasabb végzettségükénél”.¹²⁵

Az egészségi állapot és az iskolázottság között további szoros összefüggéseket találhatunk. Közismert tény és tapasztalat, hogy **az iskolázott emberek egészségesebbek**. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál jobbnak is tartja egészségi állapotát. A különbségek azonban nem csupán a szélső értékek között, hanem az egész „skálán” belül is megnyilvánulnak. Például a felsőfokú végzettségűek 44,2%-a, míg az érettségizetteknek csak 21,1%-a tartja kiválónak egészségi állapotát.¹²⁶

Ezt a tapasztalatot támasztják alá a nemzetközileg összehasonlítható módszerrel (a medián 60%-a szerinti szegénységi küszöbértékkel számolva) mért adatok is.

¹²⁵ Klinger András (2007): A halandóság társadalmi különbségei Magyarországon a XXI. század elején

¹²⁶ TÁRKI:Köz, teher, elosztás. TÁRKI Monitor jelentések 2008.

Szegénységi ráta a háztartásfő iskolai végzettsége szerint % (2007)¹²⁷

0–7. osztály	51,2
8 általános	28,8
szakmunkásképző	22,2
érettségi	5,0
felsőfokú végzettség	2,9

A képzettségi szint és a munkanélküliség között is szoros összefüggést látunk igazoltnak. A legjellemzőbb és egyben legmegdöbbentőbb adat, hogy a munka nélkül maradt háztartásban élők aránya a legfeljebb 8 általánost végzettek között csaknem eléri a 70%-ot.¹²⁸

Munkanélküliek aránya 1991. augusztus (%)¹²⁹

8 általánosnál kevesebb	8 általános	szakmunkásképző	gimnázium	főiskola	egyetem
10,9	34,6	29,7	7,9	2,5	1,3

Magyarországon a munkanélküliség a rendszerváltozással beköszönő gazdasági szerkezetváltás következtében drámai mértékben növekedett meg. Az időben visszatekintve is látjuk ennek igen súlyos következményeit. Az ebből származó problémák minden réteget komolyan érintettek, de leginkább már akkor is az alacsony iskolai végzettség jelentette a legveszélyeztetőbb tényezőt. Ezt igazolják az iskolázottság szerinti szegénységi kockázatra vonatkozó adatok is.

---

¹²⁷ TÁRKI uo.

¹²⁸ TÁRKI uo.

¹²⁹ Szelényi, I.(1991)

Szegénységi kockázat iskolai végzettség szerint (25–64 évesek) EU25, 2002

végzettség	szegénységi kockázat
középiskolai végzettség alatt	20,0
középiskolát, majd szakképzést is végzettek	11,0
felsőfokú végzettségűek	7,0

Forrás: EUROSTAT

Teljességgel nyilvánvaló tehát, hogy **az alacsony iskolázottság az egyik leg-erősebb szegénységi kockázatnak számít.**

Az adatok és a több évtizedes tapasztalatok és tendenciák alapján felismerhető az oktatásnak a jelentősége az emberek életesélyei, megélhetési viszonyai szempontjából. **Ebből következően az oktatásnak, az oktatási rendszernek, a képzési minőségnek és az oktatáshoz való hozzáférésnek a szociálpolitikai jelentősége abban áll, hogy az mintegy előre meghatározza, kijelöli az emberek életesélyeit és a munkaerőpiaci jelenlétet.**

Az iskolázottság mértéke és minősége dönti el, hogy a munka világa egyáltalán igényt tart-e ránk, befogad, illetve megtart-e minket. Azt is el képes dönteni, hogy milyen kereseti, megélhetési viszonyaink lesznek, és, hogy a munkamegosztásban milyen helyet foglalunk el. Ettől függ szükségleteink kielégítésének mértéke és minősége.

Szociológiai értelemben tehát **az iskola a szociálpolitika alrendszeréként működő olyan társadalmi közszolgáltatás, amely a leghatékonyabb eszköze lehet a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését célzó közpolitikáknak.** Diszfunkcionális, sikertelen működése azonban nagymértékben hozzájárulhat az egyenlőtlenségek konzerválásához is.

Lakás – lakhatás – szociálpolitika

Az egészség megőrzésének, egészségi állapotunk alakulásának további fontos és befolyásoló tényezője a lakás. A lakáskörülményekben tapasztalható magyarországi egyenlőtlenségek és a szegénység közötti összefüggésére mutatnak rá azok az

adatok, amely szerint a **jövedelmi szegények** háztartásában a nem szegényekhez viszonyítva hatszor annyi háztartásban nincs vezetékes víz, és kétszer annyi lakás nincs közcsatornával ellátva, több mint kétszer annyian nem tudják télen fűteni a lakásukat, három és félszer zsúfoltabban laknak, és csaknem kétszer annyi háztartásnak nincs hozzáférése az egészségügy szolgáltatásaihoz, illetve nehezebben érik el a tömegközlekedési lehetőségeket.

Lakhatási problémák előfordulása, 2007 (%)

Probléma megnevezése	Jövedelmi szegény (%)	Nem szegény (%)	A különbség aránya
Villany	1,2	0,1	12
Vezetékes víz	11,1	1,9	5,8
Lakáson belüli fürdő/tusoló	18,1	3,5	5,2
Lakáson belüli vízöblítéses WC	25,7	12,9	2
Közcsatorna	50,3	25,1	2
Lakótérrel kapcsolatos problémák			
A lakás zsúfolt	9,5	2,7	3,5
Nem elég világos a lakás	17,4	9,8	1,8
Télen nem tudja megfelelően fűteni (anyagi okból)	24,4	9,9	2,5
Szolgáltatásokhoz való nagyon nehéz hozzáférés			
Egészségügyi ellátás	4,5	2,6	1,7
Tömegközlekedés	6,3	4,4	1,4

Forrás: A „Változó életkörülmények” 2007. (Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek 2007. KSH)

Mindez nyilvánvaló kötelezettséget ró a szociális védelmi politikákra, s benne természetesen a lakással, lakhatással foglalkozó szakpolitikai területre.

A rendszerváltozást közvetlenül megelőző időszak adatai jól mutatták a társadalmi egyenlőtlenségek, a lakásviszonyok, és természetesen az életminőség összefüggéseit. Az azóta eltelt időszak alatt a legrosszabb és a legjobb helyzetűek lakásviszonyai közötti távolság tovább növekedett.

Laksűrűség mutatói rétegenként 1990.¹³⁰

Réteg	Szoba/lakás	Fő/szoba	nm/lakás
Felső réteg	1,95	1,36	60,1
Felső középréteg	1,89	1,48	55,1
Középréteg	1,56	1,59	47,9
Alsó középréteg	1,39	1,77	42,1
Alsó réteg	1,25	1,95	39,2

Hozzá kell tennünk azonban, hogy a hazai lakásállomány szerkezetében a rendszerváltozás óta viszonylag gyors és kedvező irányú elmozdulás történt. A javulási folyamatból azonban a szegény rétegek szinte teljességgel kimaradtak.

Lakásállomány, lakósűrűség (január 1.)

Megnevezés	1990	2001	2012
Lakások száma, ezer	3853	4065	4359
1 szobás	645	517	526
2 szobás	1681	1682	1745
3 szobás	1089	1255	1351
Száz lakásra jutó népesség	269	251	229
Száz szobára jutó népesség	114	98	88

Forrás: KSH

¹³⁰ SZELÉNYI, I.: Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Akadémia, Bp. 1990.

A lakásállomány összetételében, méreteiben, valamint komfortfokozatában is jelentős előrelépés volt tapasztalható. Az egyenlőtlenségek azonban ezen a területen is bemevedtek. Különösen a mélyszegénységben élő és roma lakosság lakáskörülményei aggasztóak. Az a mintegy 1400(!), döntő többségében komfort nélküli és alig közművesített szegregátum, amelyben ez a népesség lakik, az egyenlőtlenségből származó hátrányok egyik legbeszédesebb tanúja.

A lakáskörülmények és a szociális viszonyok, az életesélyek összefüggéseit, az előnyöket és a hátrányokat egyaránt legfontosabb szociális jellemzők között tarthatjuk számon.

A lakás jelenti számunkra azt az anyagi infrastruktúrát, amelyben élünk, amely megteremtheti számunkra az otthon biztonságát, a pihenés, az intimitás és a családi együttlét színterét. Ahonnan naponta elindulunk és ahova haza-, illetve vissza-visszatérünk, ahol neveljük gyermekeinket, s amely kifejezi társadalmi státuszunkat, presztízszünket és megalapozza önbecsülésünket és törekvéseinket egyaránt.

A lakás életforma alakító tényező. Behatárolja társadalmi kapcsolatainkat, megszabja életmódunkat, kihat a gyermekek iskolai és a szülők munkahelyi teljesítményére.

Gondoljunk csak arra, hogy valaki jó helyen, tágas, korszerű és jól felszerelt, a társas együttlétnek és az intimitásnak, a félrehúzódásnak is teret adó lakásban él, pihen, regenerálódik, vagy pedig a periférián, rossz helyen, szűkös, esetleg egészségtelen és zsúfolt, komforthiányos lakásban kénytelen leélni az életét.

Micsoda különbségek keletkeznek pusztán ebből az élethelyzetből. Az egyik esetben kipihenten, jó érzéssel és felszabadultan mehetünk munkába, ahol talán tudják is rólunk, hogy jó helyről jött emberek vagyunk. Vendégeket, barátokat hívhatunk, akik előtt nem kell szégyellnünk lakásviszonyainkat. Ez már önmagában is fölértékel, jó érzést, magabiztosságot és megbecsülést szerez nekünk. A másik esetben esély sincs vendéget fogadni; rossz környékre miért is jönne bárki mihozzánk. Ráadásul nehéz lenne leültetni, s csak a szegénységet, a zsúfoltságot és a feszült légkört tudnánk megmutatni. Külső kapcsolatokat, társadalmi életet ilyen viszonyok között ezért nehéz fenntartani, ápolni. Innen munkába, iskolába járni sem könnyű, hiszen ilyen körülmények között igen csak nehéz fölkeszülni a következő nap kihívásaira, Az ingerszegény

és lehangoló lakáskörülmények közül felnőtt és gyermek egyaránt fáradtan és motiválatlanul tud csak kilépni.

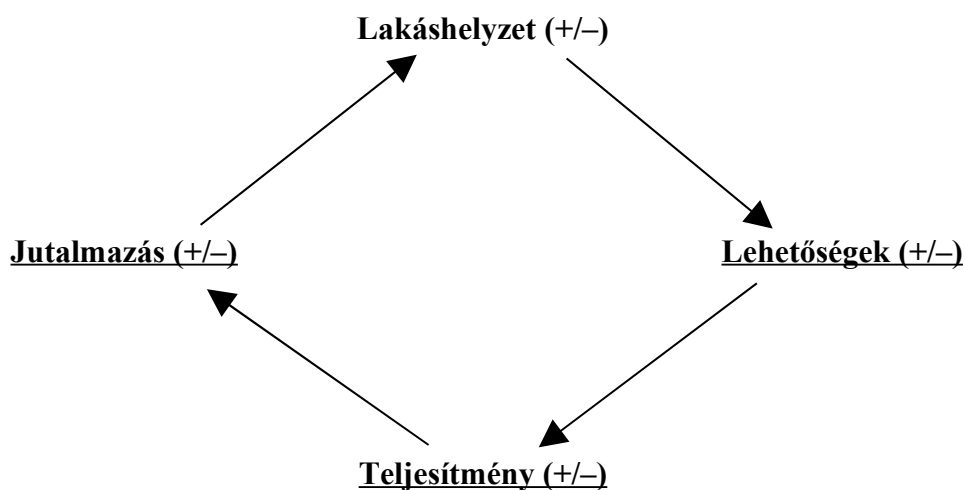
A lakás áll **fogyasztói státuszunk** középpontjában is. Ez azt jelenti, hogy **háztartásunk kiadási szerkezetében** a legfontosabb helyet foglalja el, hiszen **a lakás megszerzésére és a fenntartására** fordított folyó kiadásaink olyan megkerülhetetlen és állandó tételként vannak jelen, ami alapvetően behatárolja a többi kiadásaink mértékét.

Családi, háztartási kiadásink között első helyen az élelemmel és a lakhatással összefüggő kiadásaink állnak. Az utóbbi **általánosan megszokott aránya 25–30% között** mozog. Ez az a mérték, amelyet meghaladva már súlyos fogyasztási, kiadási zavarok léphetnek föl, melyet hosszú távon már csak a szociális rendszerek segítségével lehet orvosolni, vagy javítani.

Fontos tehát megvizsgálni, hogy **mit tehet a társadalom, mit tehet a szociálpolitika a lakáshelyzettel összefüggő hátrányok csökkentése érdekében**. Greer¹³¹ amerikai lakásszociológus **hibás körnek** nevezi a folyamatot, ha maga **a, rossz lakáshelyzet az okozója a rossz társadalmi és szociális helyzet konzerválódásának (a visszazáródásnak)**. Ebben az esetben merül föl a szociálpolitikai beavatkozás szükségessége.

---

¹³¹ Greer, Scott (1973): A lakáskérdés és a városfelújítás problémái. In: Szelényi Iván szerk. Város-szociológia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973, Budapest.

Greer képlete világos jelzi, hogy a lakáshelyzetben a társadalom elosztási, jutalmazási rendszere képeződik le. **A lakáshoz jutási, és a konkrét a lakásviszonyok különbségei társadalmi különbségként, az egyenlőtlenségek legjellemzőbb dimenziójaként jelennek meg.**

A rendelkezésre álló lakások szűkösen állnak rendelkezésre, de a még ennél is fontosabb tényező, hogy a társadalom jutalmazási rendszerének alapvető elemét képezik. A lakáshelyzet nyilvánvalóan kinyitja vagy éppen bezárja előttünk a lehetőségeket az iskolai és a munkateljesítmény, az életmód és a társadalmi kapcsolatrendszer vonatkozásában. A társadalom viszont alapvetően (és persze természetesen) a teljesítményünk alapján értékkel, jutalmaz, vagy éppen büntet bennünket. **A jó lakáskörülmények megfelelő teljesítményt tesznek lehetővé, aminek „jutalma” az elégséges vagy éppen kiváló jövedelem és társadalmi megbecsülés, az anyagi és a kapcsolati tőke halmozódása. A rossz körülményekből viszont eleve gyenge teljesítmény származik, melynek társadalmi „jutalma” az alacsony jövedelem és a lenézés.**

Tehát a lakáshelyzetben – és természetesen a lakásrendszer működésében - megnyilvánuló egyenlőtlenségek visszahatnak jövedelmi helyzetünkre és társadalmi pozícióinkra, s így magára a társadalmi struktúrára egyaránt.

Az igazi „kemény” szociális probléma akkor keletkezik, ha a Greer-féle „hibás kör” nem csupán összezár, hanem be is merevíti, konzerválja a rossz szociális pozíciót, s esélyt sem enged kilépni ebből a helyzetből. Tehát, ha maga a rossz lakáshelyzet az oka a társadalmilag hátrányos helyzet konzerválódásának és generációk közötti átörökítésének, akkor beszélhetünk arról a hibás körről, amelynek lazítása, feltörése közösségi, azaz szociálpolitikai beavatkozást igényel.

Ezért válik fontos kérdéssé az, hogy az egyes társadalmi rétegek – különösen a rossz lakásviszonyok között élők - miként változtatják helyzetüket a lakásrendszeren belül, s a folyamatot milyen állami, szociálpolitikai figyelem kíséri.

A helyzet megvilágítása érdekében érdemes a TÁRKI Növekedés alulnézetben című 2000-ben készült kutatását¹³² szemügyre venni. A háztartások anyagi státuszát (is) feltáró kutatás során hat csoportot alkottak, melyből a két legkedvezőtlenebb lakás helyzetű csoport összetételéből és társadalmi jellemzőiből fontos következtetéseket vonhatunk le.

Az (5.) „**idős szegények**” csoportja, amelyek a reprezentatív minta 16%-át képezték az alábbiak szerint volt jellemezhető.

- **„Rossz anyagi- és lakáskörülmények** jellemzik a csoport háztartásait.
- **Az összjövedelmük kevesebb az országos átlag felénél**, s az ekvivalens jövedelem esetében sem éri el az átlag kétharmadát.
- **Lakásaik értéke is fele az országos átlagnak**, ami egyfelől a lakás alacsony alapterületéből (átlag 57 m²), másrészt rossz minőségi összetételéből fakad.
- **A lakásfenntartásra fordított kiadások aránya az összjövedelemhez képest itt a legnagyobb, 47%-át teszi ki a háztartások bevételeinek.**
- **A háztartásfők fele 60 évnél idősebb**, ebből következik, hogy az átlagos háztartáslétszám alacsony, valamint az is, hogy **70 százalékuk nyugdíjas.**
- A csoport háztartásfői **a legkevésbé iskolázottak**, 59 százalékuknak legfeljebb alapfokú végzettsége van.

¹³² TÁRKI: Növekedés alulnézetben. Táarki Monitoring jelentések 2000.

A legrosszabb helyzetű (6.) csoportot az „elesettek” 14%-os arányban képezték az alábbi jellemzőkkel.

- **Rendkívül rossz lakáskörülmények**, és ehhez társuló
- **rossz jövedelmi viszonyok**, azaz **halmozottan hátrányos helyzet** jellemző a csoport háztartásaira.
- **Lakásaik alapterülete alacsony** (51 m²),
- a lakások **kétharmada az alsó minőségi ötödbe esik**. Ezekből következően
- az átlagos lakásérték alig haladja meg a 2 millió forintot, ami **40 százalék**a az országos lakásértéknek.
- A **háztartáslétszám relatívan magas**, ezért a csoport háztartásainak körében a **legalacsonyabb az egy főre jutó négyzetméter értéke** (17 fő/m²).
- A havi **összjövedelem az országos átlag alig háromnegyede**. Az ekvivalens jövedelem nem éri el a havi 30 ezer forintot, az átlag kétharmada.
- A **lakásfenntartásra fordított kiadások abszolút összege rendkívül alacsony**, átlagos aránya az összes jövedelemhez viszonyítva 19,5 százalék.
- A háztartások **felszereltsége rendkívül szegényes**.
- A csoport **háztartásfőinek átlagéletkora viszonylag alacsony**, 47 év, mégis **kevés közöttük az aktív dolgozó** (32%),
- igen **magas körökben a munkanélküliek aránya** (22%).
- Az országos átlaghoz képest **kevésbé iskolázottak**, esetükben
- szignifikánsan **nagyobb a községekben élők aránya.**”

A kutatás eredményei világosan rámutatnak a lakásviszonyokban leképeződő összetett társadalmi hátrányokra, ami azt jelenti, hogy az egyenlőtlenségi rendszer viszonylag konzisztens módon rendeli egymás mellé a legkedvezőtlenebb adatokat, illetve a kapcsolódó szociális jellemzőket.

A rossz lakáshelyzettel – alacsony alapterület, gyenge lakásminőség, szegényes felszerelés, stb. – összefüggő társadalmi hátrányok tehát halmozódnak, azaz alacsony iskolai végzettséggel, gyenge munkaerőpiaci pozícióval, mélyen átlag alatti jövedelemmel társulva fejeződnek ki bennük a társadalmi egyenlőtlenségek.

A szociálpolitika számára tehát lakásviszonyaink jelölik ki az egyik legfontosabb beavatkozási területet, hiszen életminőségünk és alapvető létbiztonságunk központi tényezője maga a lakás.

SZEGÉNYSEG – EGYENLŐTLENSÉGEK

A mindennapi élet egyik legkeservesebb problémájaként éljük át szegénységünket. A közbeszéd a fogalmat általában **nélkülözésként, az anyagi javak tartós hiányaként** értelmezi, bár az **átmeneti szegénység** élethelyzeteivel is nap, mint nap találkozhatunk. Pontos, állandó, időben és térben azonos módon használható definíciót nehéz lenne alkotni annak ellenére, hogy a szegénységnek, (mint a jómódnak is) vannak nyilvánvaló és jól látható jelei.

Tudjuk, hogy a szegények kevés jövedelmüket csak nehezen tudják beosztani, hogy szerényebben és egészségtelenebbül étkeznek, hogy szűkebben és rosszabb körülmények között laknak, fogyasztásuk alacsonyabb szintű és kedvezőtlen szerkezetű, öltözködésük igénytelenebb, iskolázottságuk, foglalkoztatásuk és jövedelmeik alacsonyak, kulturális szokásaik, sokak szerint még erkölcsük is, de társadalmi normakövető magatartásuk és életvitelük mindenképpen eltér a jobb helyzetűeknél látottaknál, tapasztaltaknál. A szegények társadalmi megbecsülése és önértékelése is alacsony. Ebből (is) következik, hogy közösségi, társadalmi kapcsolataik is szűkebbek.

A szegénységet nyilvánvalóan társadalmi kategóriaként célszerű értelmezni, hiszen értékelése is csak rétegzett, differenciált társadalmakban lehetséges. De hát minden társadalom ilyen – jól tudjuk. Mindenesetre azt kimondhatjuk, hogy **a szegénység olyan relatív kategória, amelynek tartalma, mértéke és persze a megítélése egyaránt változatos**. A nélkülözéssel beazonosított szegénység fogalom természetesen lehet **abszolút kategória**, egyértelmű élethelyzet is, amely **a szükségletek kielégítetlenségével, a megélhetési és életkörülmények elégtelenségével** is leírható. Az élelem hiánya, a rossz lakhatási körülmények, a kiszámíthatatlan és alacsony jövedelem, a szolgáltatásokhoz, a tudáshoz, az információkhoz való hozzájutás esélytelensége, a társadalmi elszigetelődés egyértelmű definícióalkotásra ad lehetőséget. A szegénységet alapvetően mégis **relatív kategóriaként** kezeljük, mivel mindig az adott szűkebb közösségben vagy a szélesebb társadalomban általánossá vált, megszokott és/vagy elfogadott életkörülményekhez, életminőséghez, tehát a mások életéhez tudjuk viszonyítani.

Laikus módon ugyan, de gyakran föltevődik a kérdés, hogy az elmúlt századok szegénysége összemérhető-e a 21. században tapasztaltakkal, vagy éppen manapság a

svédországi szegénység hogyan viszonyul mondjuk a bangladesi földönfutók, vagy a természeti katasztrófák sújtotta térségek szegénységével. A kérdés nehezen válaszolható meg, de mindenesetre rámutat a helyzet relativitására.

Létezik olyan megközelítés, amely szerint **szegények azok az emberek, akik hiányt szenvednek a fizikailag egészséges létezéshez alapvetően szükséges javakból, vagyis nem jutnak elegendő táplálékhoz és megfelelő hajlékhoz, s így nem képesek testük fizikailag hatékony működtetésére.**¹³³

Más megközelítésben pedig **a szegénység olyan anyagi javak hiánya, amelyek szükségesek a társadalomban megszokott, széles körben elfogadott életkörülmények fenntartásához, a kényelmi feltételek biztosításához.**¹³⁴

„Klasszikus”, Adam Smith-től származó, ma is jól értelmezhető megfogalmazás szerint „A szegénység annyit tesz, mint nélkülözni azt, amit az ország szokásai szerint a jó szándékú embereknek, még a legalacsonyabb sorban lévőknek sem illendő nélkülözniük.”¹³⁵

A különböző felfogások rendkívül eltérő módon definiálják a gazdag, jóléti társadalmak viszonyaihoz mértek, míg a harmadik, 19. század eleji megközelítés az adott társadalomban még minimálisan elfogadható javakkal való rendelkezéshez kapcsolja a szegénység fogalmát. Ebből következik, hogy bár a mindennapi tapasztalat alapján világosan be tudjuk azonosítani a szegénységgel jellemezhető élethelyzeteket, szakmai szempontokat és mérési módokat csak megegyezéssel, szociológiailag kimunkált eszközökkel tudunk megjelölni.

Egyes felfogások szerint **a szegénység az eltérő képességek és készségek egyenlőtlen eloszlásának a következménye**, ugyanis a társadalom „jutalmazási mechanizmusai” ezek alapján mérik ki a társadalmi pozíciót és a „vele járó” jövedelmet, tekintélyt és megbecsülést. Az egyenlőtlenségek viszont a társadalom rétegződési mechanizmusai alapján tagolják a társadalmat.

¹³³ BOOTH, Charles (1840–1916) Brit társadalomkutató.

¹³⁴ TOWNSEND, Peter, (1928–2009) Brit társadalomkutató. A relatív szegénység fogalmának egyik kidolgozója.

¹³⁵ SMITH, Adam megfogalmazását közli RINGEN, Stein: „A szegénységmérés harmadik stádiuma felé.” Szociológiai Figyelő, 1988. 1.sz.

A különböző megközelítési módok közös jellemzője, hogy **rétegeképző tényezőként többnyire a tulajdonhoz, a hatalomhoz és a tudáshoz** való viszonyt kell vizsgálni. Ezek egyenlőtlen eloszlása differenciálja a társadalmakat, s jelöli ki az egyes emberek és csoportok társadalomban elfoglalt helyét. Ennek megfelelően mindenütt találhatunk gazdagokat, jólétben, kiváló életminőségben élő embereket, és olyanokat, akik számára mindezek nehezen vagy egyáltalán nem elérhető dolgok. Ezt nevezi a szociológia és a szociálpolitika **társadalmi egyenlőtlenségeknek**, amely azt jelenti, hogy **az egyének, családok és más társadalmi csoportok helyzete jelentős eltérést mutat az élet- és munkakörülmények, a jövedelem, a lakásviszonyok és az életmódbeli lehetőségek területén.**

Az egyenlőtlenségek tehát mindig a másik emberhez, a másik csoporthoz viszonyított **hátrányos vagy előnyös helyzetként** értelmeződnek.

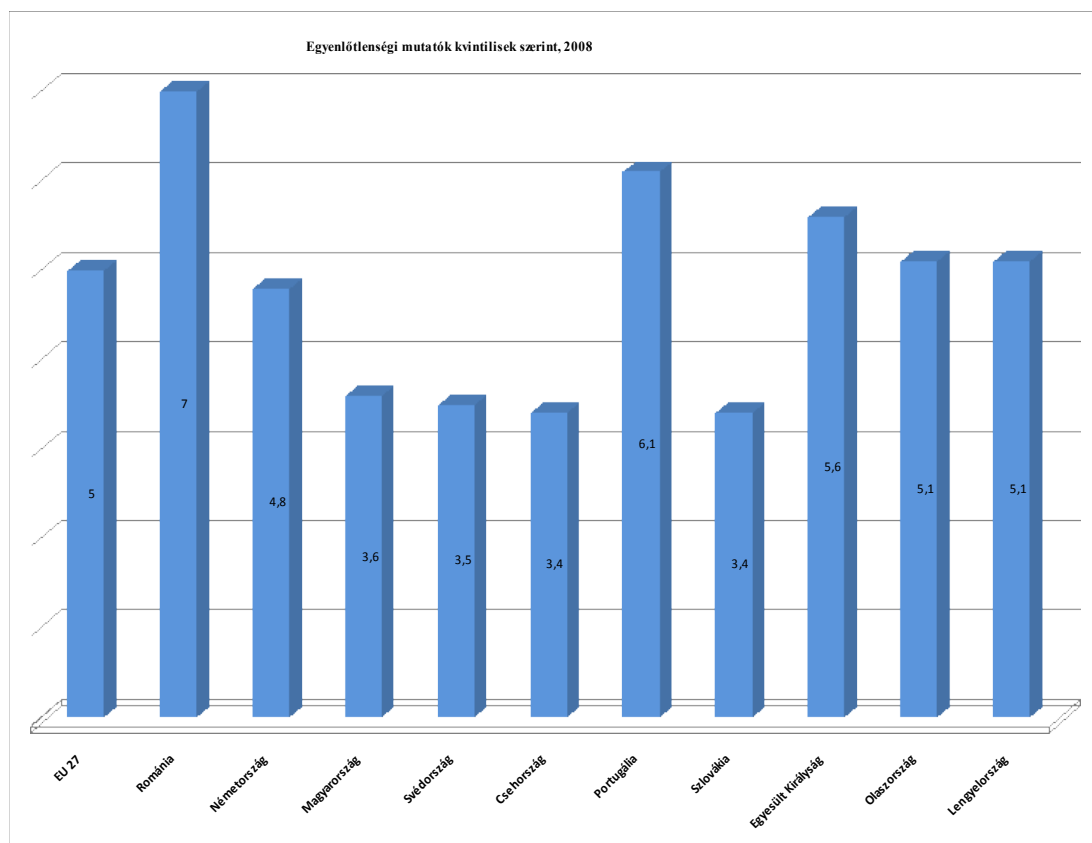
A szegénység mérése

A társadalomtudományok, a szociológia a szegénység mérésének számos módozatát dolgozta ki. Azonban minden esetben meg kell jelölni egy olyan küszöbértéket, amely viszonyítási alapként szolgál. Ezt nevezzük **szegénységi küszöbnek**.

A szegénységi küszöb olyan jövedelmi határvonal vagy mérték, amely alatt jövedelmi szegénynek, és ezért hátrányos helyzetűnek tekinthetők az érintettek. A szegénységi küszöb legtöbbször a szociális segélyezés küszöbértékeként is használatos. Meghatározása függ az adott ország általános fejlettségi szintjétől, a kiválasztott szükségletek körétől és a fogyasztói kosárba tett termékek és javak konkrét meghatározásától. Előnye, hogy lehetőséget ad a szegények beazonosítására, előfordulási arányaik és a szegénység kiterjedésének, mélységének a mérésére is.

A szegénységi küszöb fogalma más vonatkozásokban is használatos, tehát **nem csak jövedelem alapú lehet, hanem vagyoni jellegű** (pl. deprivációs számítások esetén), vagy lehet **fogyasztási** is (pl. napi minimális kalóriabevitel, stb.)

- Magyarországon többféle szegénységi küszöbértéket használnak. A szociális rendszerek az **öregségi nyugdíj legkisebb összegét, a nyugdíjminimumot** tekintik ilyen határértéknek. A többnyire egy főre jutó jövedelem alapján számított háztartási jövedelemhez igazított segélyezési rendszerünk nemzeti és önkormányzati szinten is ezt a kategóriát használja.
- Az ország jövedelemszerkezetét jól reprezentálják a jövedelmi **ötödök (kvintilisek), vagy tizedek (decilisek)** szerinti mérések. Ez azt jelenti, hogy az ország lakosságát öt, 20%-os jövedelmi kategóriába sorolják. Az így keletkezett jövedelmi határértékek (küszöbök) alkotta sorrendben a legfelső ötödbe vagy tizedbe tartozókat az **elithez**, a legalsókba tartozókat a szegényekhez, depriváltakhoz, a közbűlső kategóriákba sorolhatókat pedig a jövedelmi **középhez** számítjuk. **A módszer megfelelően képes tájékoztatni az adott társadalom egyenlőtlenségi viszonyairól.**

Forrás: EUROSTAT

A kvintilisek szerinti mutatók alapján Magyarország az európai Unió országainak jellemzőihez képest viszonylag kedvező egyenlőtlenségi képet mutat, azaz a legfelső és a legalsó jövedelmi ötöd (a lakosság 20–20%-a) közötti átlagos jövedelmi különbsége 3,6-szeres, míg a szomszédos Romániában ez az arány hétszeres, a déli Portugáliában 6,1-szeres.

Magyarországi viszonyainkra jellemző, hogy **az alsó, szegénynek tekinthető jövedelmi ötödben** találhatóak legnagyobb arányban

- a 8 osztálynál kevesebb iskolai végzettséggel rendelkezők (46,2%),
- a munkanélküliek (57,9%),
- a községekben lakók (27,8%),
- a három és több gyermekesek (46,7%),
- az egyedül álló szülők gyermekkel (55,1%), és
- a cigány etnikumhoz tartozók (kb. 70%).

Forrás. TÁRKI: 2008.

Ezek az adatok meggyőzően rávilágítanak a szegénységi kockázatokra is. Az adatok azt jelzik, hogy az adott csoporthoz tartozók hány százaléka sorolódik a legalsó jövedelmi ötödbe, azaz a szegénynek tartott népesség közé.

- **Medián** (a statisztikai sokaságot kettévágó érték)

A medián a **jövedelmi középérték** egy fajtája. Azt jelenti, hogy az ország lakosságát egy főre (vagy egy fogyasztási egységre) jutó jövedelme alapján sorba rendezik, és a sor „közepén” lévő személy jövedelme képviseli a mediánt, vagyis **a lakosság felének ennél kevesebb, másik felének ennél több a jövedelme.**

A hazánkban és az Unióban egyaránt elterjedt mérési módszer szerint **szegénynek tekinthetők azok, akiknek a jövedelme nem éri el a medián 60%-át.**

Az egészséges és összehasonlítható mérési rend szerint az **Unióban a lakosság 17%-a, azaz mintegy 85 millió személy élt 2009-ben a jövedelmi szegénységi küszöb**

alatt. A magyar átlag adatai ennél ugyan lényegesen kedvezőbbek, de a gyermekek szegénysége és szegénységi kockázata különösen fájdalmas és szembetűnő.

Jövedelmi szegények korosztály szerint Magyarországon 2009 (%)

Összes	12
0 – 17 éves	21
65 év feletti	5

A medián jövedelemhez viszonyított szegénységi mérések lehetőséget adnak a szegénységi kockázat fölmérésére is. Általában a munkanélküliek, az iskolázatlanok, a sokgyermekes családok és különösen az idősek szegénységét valószínűsítjük.

Az így számított adatok viszont a közvélemény által feltételezettel szemben azt jelzik, hogy **az életkor előrehaladtával csökken a szegénységi kockázat.** Szembetűnő viszont, hogy, míg nemzeti szinten mélyen az Uniós átlag alatti a jövedelmi szegénység mértéke Magyarországon, addig a gyermekek szegénysége jelentősen meghaladja azt.

Jövedelmi szegények háztartástípus szerint Magyarországon 2009 (%)

Gyermektelen háztartások	7
Egy szülő gyermek(ek)kel	26
Két szülő 3 vagy több gyermekkel	31

További szegénységi kockázattal találkozhatunk az egyszülős, és a kétszülős többgyermekes háztartásoknál.

**A legnagyobb kockázatot egyértelműen a gyermekek szenvedik el.
A gyermekek szegénységi kockázata 70%-kal haladja meg a felnőtt népességét.**

A szegénységi kockázat életkor, család, illetve háztartástípus szerint is komoly differenciálódást mutat.

Szegénységi kockázat¹³⁶ Magyarországon 2009

Összesen	1,00
0–17 évesek	1,75
65 fölöttiek	0,42
Két személyes 65 év fölötti háztartás	0,25
Egy személyes 65 év fölötti háztartás	0,75
Egy szülő gyermek(ek)kel	2,17
kélt szülő 3 és több gyermekkel	2,58

- **Szegénységi rés**

A szegények medián jövedelmének és a szegénységi küszöbnek a különbsége a szegénységi küszöb százalékában kifejezve. Azt méri, hogy a különböző csoportba tartozó szegények medián jövedelme milyen távol van az országos szegénységi küszöbtől. Tehát a szegénységből való kikerüléshez szükséges erőfeszítések nagyságát méri.

- **Létminimum**

A Seeborn Rowentree¹³⁷ nevéhez fűződő mérési módszer a szegénység mércéjét pontos, számszerűsíthető számítás formában határozta meg. Módszerében tételesen számba veszi azoknak a javaknak és szolgáltatásoknak a körét, amelyek minimálisan és elismerten szükségesek az emberi szükségletek kielégítéséhez. Tehát olyan **szükséglet-**

¹³⁶ Szegénységi kockázat: az adott csoportba tartozó szegények aránya az országos átlaghoz viszonyítva. Az 1-nél nagyobb érték az adott kategóriába tartozók szegénységi küszöb alá kerülésének az átlagosnál nagyobb, az 1-nél kisebb érték pedig az átlagosnál kisebb kockázatát jelenti.

¹³⁷ ROWENTREE, Seeborn (1871 – 1954) Brit társadalomkutató, a szegénység mérésének úttörő technikáit dolgozta ki.

alapú számítási módszert alkotott, melyhez egyszerűen hozzárendelhetők az azok eléréséhez szükséges és elégséges jövedelmek. **Az alapszükségletek** figyelembevételével **fogyasztói kosarakat** alakított ki, melyek között megnevezte a táplálkozás, a ruházkodás és a lakásfenntartás igen szerénynek nevezhető költségeit. **Eszerint azok a személyek és családok (háztartások) tekinthetők szegénynek, akiknek a jövedelme nem éri el a létminimumként elismert szükségletek kielégítését.**

A létminimum tehát abszolút szegénységi küszöbként számított olyan konkrétan megnevezett összeg, amely szerény mértékben biztosítja az alapvetőnek minősülő szükségletek kielégítését.

Magyarországon a Központi Statisztikai hivatal család (háztartás) és településtípus szerinti bontásban rendszeresen közléseket tesz a létminimum számításairól. Ebben úgynevezett fogyasztói kosarakat – élelmiszer, tartós fogyasztási cikkek, élvezeti cikkek, stb. - alkotva és a tényleges fogyasztást figyelembe véve végzi el a számításokat, s nevezi meg a szükséges jövedelem mértékét.

A létminimum számítás igen hasznos szakmai mutató, azonban közvetlenül nem rendelünk hozzá szociálpolitikai beavatkozásokat, különösen pénzügyi segélyeket nem. Viszont meglehetősen pontosan tájékoztat a lakosság szociális állapotáról, jövedelmi és fogyasztási viszonyairól, lehetőséget adva a szociálpolitikának a beavatkozási pontok megjelölésére és a segítő eszköztár megnevezésére, mozgósítására.

- **Abszolút szegénység**

Azt jelzi, hogy a család (háztartás) alatta van-e a létminimumnak, vagy más szegénységi küszöbértéknek. Legtöbbször egy főre vagy egy fogyasztási egységre vetítve számított havi jövedelemben határozzák meg. Így tehát konkrét összegek, háztartási bevételek alapján lehet a szegénység kiterjedését és mélységét mérni.

Az abszolút szegénység fogalma alatt tehát legtöbbször szükségletalapú, fogyasztói kosárral meghatározott szegénységi mérőszámot értünk. e szerint a társadalomban mindazok az egyének és családok tekinthetők szegénynek, akiknek jövedelme nem teszi lehetővé a létminimumként elismert szükségletek kielégítését.¹³⁸

---

¹³⁸ ENYEDI, György – TAMÁS, Péter Szegénység Magyarországon. In. INFO Társadalomtudomány. 54. sz. 2001. október.

- **Relatív szegénység**

A mérőszám azt jelenti, hogy az egyén vagy a család (háztartás) milyen mértékben marad el az adott ország átlagos jövedelmi viszonyaitól. Például az egy főre jutó jövedelem kevesebb az átlag, vagy a medián 50 vagy 60 százalékánál.

Relatív szegénységről más, például életmód vagy életkörülmény mutatók alapján is beszélhetünk. Például rendelkeznek-e a magyar háztartásokban megszokott felszerelési tárgyakkal, színes televízióval, internet-előfizetéssel, személyautóval vagy el tudnak-e menni legalább egy hétre nyaralni a lakóhelyükön kívüli vidékre.

- **Szubjektív szegénység**

A szubjektív szegénységi küszöböt **a lakosság jövedelmi elvárásai alapján** számítják ki oly módon, hogy a vizsgált egyén vagy csoport, illetve háztartás saját jövedelmi helyzetének értékelését veszik alapul. Lényege, hogy az emberektől közvetlenül megkérdezik, hogy ők maguk hogyan vélekednek saját helyzetükről, illetve, hogy szegénynek tartják-e magukat. Az így kialakult álláspont természetesen eltérhet az objektív adatok alapján vizsgáltaktól.

Itt érdemes arra a kérdésre kitérni, hogy a szegénység szükségképpen objektív kategória-e. Gondoljunk ugyanis bele abba a kérdésbe, hogy hol húzható meg egy adott társadalomban a szegénység határa. A nélkülözés, az egyik napról a másikra élés, a tervezhetetlen háztartási bevételek és kiadások, az iskolázatlanság, a rossz lakókörülmények szintjén? Természetesen ezek helyes támpontul szolgálhatnak. Kik a szegények? A mélyszegénységben élők, az underclass, a társadalmon kívüli létben, a hajléktalanság szintjén élők? Vagy szegénynek tekinthető-e például az az értelmiségi, mondjuk pedagógus házaspár, amelyik **nem rendelkezik saját társadalmi státuszuk fenntartásához vagy újratermeléséhez szükséges és elégséges jövedelemmel**? Ha nem rendelkezik az értelmiségi léttel együtt járó kulturális javak fogyasztásához megfelelő bevétellel, ezért nem tudja megvenni a drága szakkönyveket? Nem tudja gyermekeit különórákra, idegen nyelvi, zenei, sport, stb. képzésekre beíratni, választékos és igényes kulturális szokásokhoz (fogyasztáshoz) szoktatni, mert egyszerűen nincs rá pénze? Azt hiszem mindezt joggal nevezhetjük őket relatíve szegényeknek.

Komoly szociálpolitikai dilemma. A szociálpolitikának csak az abszolút szegényeket, a mélyszegénységben élőket kell(ene) támogatnia? Vagy **az államnak az egész társadalomért, a nemzeti közösség egészéért viselt felelősségi körébe tartozna**

arra törekedni, hogy minden társadalmi csoport képes legyen legalább a saját státusza fenntartására? A kérdés megvitatásával az is eldőlné, hogy az államnak csupán szegénypolitikára kellene szűkítenie szociálpolitikai aktivitását, vagy szélesebb értelemben vett társadalompolitikát kellene folytatnia, amellyel minden társadalmi csoport érdekeire, helyzetének javítására figyelemmel van. Természetesen nem a legjobb helyzetűek, az elithez tartozók érdekeire, de legalább a **jövedelmi középrétegek megerősítésére célzott szociálpolitikának mindenképpen helye van a modern társadalmakban.** Hogy is lehetne megfelelő eszközzrendszer és erőforrásokat mozgósítani a tartósan szegények helyzetének javítására, ha a(z) (alsó)középosztálynak is állandóan a lecsúszás veszélyével kell küszködni? **Ki termeli meg a szegények felzárkózását segítő politikák árát,** ha nem jön létre egy jövedelemtermelő erős középosztály, melynek helyzetét legalább részben szociálpolitikai eszközökkel, például adókedvezményekkel nem támogatja az állami szociálpolitika? Nem napnál is világosabb, hogy **csak egy „középre támaszkodó” társadalom képes olyan kiegyensúlyozott világot teremteni, amely szolidáris és felelősségteljes polgári attitűddel fordul a szegénységben élők felé.**

- **Depriváció**

A fogalom általánosságban **hátrányos helyzetet** jelöl, de a szociális szakma, a szociálpolitika többféle értelmezést is alkalmaz.

Megfosztottság elmélet

Ebben a megközelítésben a **depriváció megfosztottságot jelent anyagi, fizikai, lelki, szellemi, erőforrásoktól és előnyös társadalmi kapcsolatoktól.**

Tehát depriváltak, hátrányos helyzetűnek tekinthetjük *a jövedelmi szegényeket, a mozgáskorlátozottakat, a látás-és hallássérülteket, és azokat az egészségkárosodottakat, akiket állapotuk korlátoz az önellátási és önálló életvezetési képességeikben, a jövedelemszerző munkában.*

A lelki erőforrásoktól való megfosztottságot azok szenvedik el, akiket elhanyagolnak a szüleik, hozzátartozóik, gondoskodás nélkül, érzelem- és szeretethiányban élnek, elszigetelődtek, magányosak vagy társtalanok.

Ugyancsak depriváltak azok, akik *szellemi, értelmi fogyatékoságuk* miatt kerültek a megfosztottság állapotába, illetve azokat is, aki *aluliskolázottak, képzetlenek,* így ke-

véssé jutnak hasznos információkhoz és olyan tudáshoz amellyel társadalmi és munkaerőpiaci érvényesülésük megvalósulhatna.

A hátrányok gyakran **halmozottan** sújtják az egyes embereket, sőt egész közösségeket is. Amikor valakit, vagy egy-egy társadalmi csoport tagjait a közösségükhöz való tartozásuk miatt ér hátrány, vagy hátrányos megkülönböztetés, akkor beszélünk **diszkriminációról**, illetve **szociális kizáródásról**, szándékos hátrányokozás esetén pedig **kirekesztésről**.

- **Anyagi depriváció**

A deprivációs alapú szegénységsszámítási módszerek az adott társadalomban széles körben elfogadott **javak, szolgáltatások, fogyasztási és életmódelemek** köréből indulnak ki. Ebben az esetben *előfordulási gyakoriság alapján* megállapítják, hogy melyek azok, amelyek a többség számára rendelkezésre állnak, illetve hozzáférhetőek, illetve melyek azok, amelyben hiányt szenvednek. Az Európai Unió statisztikai és mérési rendszere (EUROSTAT) szerint azok a depriváltak, akik 9 megnevezett fogyasztási tétel közül legalább háromról vagy négyről lemondani kényszerülnek: 1. váratlan kiadás fedezése¹³⁹, 2. évi egy hét üdülés lakóhelyen kívül, 3. részletek és rezsizsámlák fizetése (lakbér, lakástörlesztés, közműszámlák, részletre vásárolt termékek), 4. megfelelő étkezés, 5. a lakás megfelelő fűtése, 6. mosógép, 7. színes TV, 8. telefon, 9. személygépkocsi¹⁴⁰. A javakkal való rendelkezést, illetve annak hiányát az ún. deprivációs arány (index) összesíti.¹⁴¹

A módszer előnye, hogy a jövedelemeloszlás vizsgálatából kiinduló számításokkal szemben **nem szűkíti le a szegénység fogalmát az anyagi javak hiányára, sőt részletes és életszerű információkkal kell rendelkezni a háztartások felszereltségéről és fogyasztási jellemzőiről.**

Szegénységi kockázatok

---

¹³⁹ Jellemző a hazai jövedelmi viszonyok bizonytalanságára, a munkaerőpiaci pozíciótól és a munkajövedelmek lététől, színvonalától való függés mértékére, hogy 2009-ben a magyar lakosság 72%-a nem képes súlyos válsághelyzet kialakulása nélkül váratlan kiadások fedezésére.

¹⁴⁰ Természetesen a fogyasztó szokások változásától függően a felsorolt javak listája frissíthető.

¹⁴¹ A deprivációs index 2009-ben Magyarországon 37%-os volt, azaz alakosság ekkora hányada minősült anyagilag depriváltnak.

A jövedelmi, fogyasztási adatok és életmódelemek vizsgálata alapján megállapítható szegénységi kockázatok mintázatai világosan kirajzolják a szociálpolitikai beavatkozás lehetséges és szükséges területeit és eszközrendszerét is.

- **Alacsony iskolai végzettség** – minél alacsonyabb, annál nagyobb a szegénységi küszöb alá kerülés valószínűsége.
- **Munkaerőpiaci pozíció** – az előzővel szoros összefüggést mutató kockázati tényező. Különösen a *tartós munkanélküliség* vezet a (mély)szegénységhez.
- **Területi hátrányokból származó kockázatok** – központ és periféria probléma, azaz minél távolabb vagyunk a központtól, nagyvárostól, annál fejletlenebb az infrastruktúra, nehezebben hozzáférhetők a közszolgáltatások, torzabb a korstruktúra, alacsonyabb az átlagos iskolázottság, annál nagyobb a munkanélküliség, és kisebbek az átlagos jövedelmek. Tehát a területi hátrányokból komoly társadalmi, szegénységi kockázatok keletkeznek.
- **Etnikai hovatartozás** – a cigány/roma népességhez való tartozás a többi szegénységi kockázat halmozódása miatt különösen nehéz helyzetet eredményez. A *cigány lakosság* mintegy 70%-a az alsó jövedelmi ötödbe tartozik, s körükben a munkanélküliség lényegesen meghaladja az országos átlagot¹⁴², foglalkoztatásuk és átlagos iskolázottságuk rendkívül alacsony¹⁴³.
- **A családok demográfiai jellemzői és a szegénység élelciklus meghatározottsága** – A *gyermeküket egyedül nevelők* (egyszülős háztartások), a sokgyermekesek¹⁴⁴, és az *egyszemélyes idős háztartások* (többnyire özvegyasszonyok) kockázata kiemelkedő.

---

¹⁴² Becslések szint 50-55 5%-os mértékű.

¹⁴³ A férfiaké legfeljebb 20%-os, a roma nőké alig éri el a 10 %-ot.

¹⁴⁴ A 3 és többgyermekesek szegénységi kockázata kétségtől rendkívül magas, fogyasztási potenciáljuk pedig igen alacsony, de elgondolkodtató, hogy a KSH longitudinális kutatásai szerint a nagycsaládosok mintegy 40%-a szinte soha nem kerül a szegénységi küszöbértékek alá.

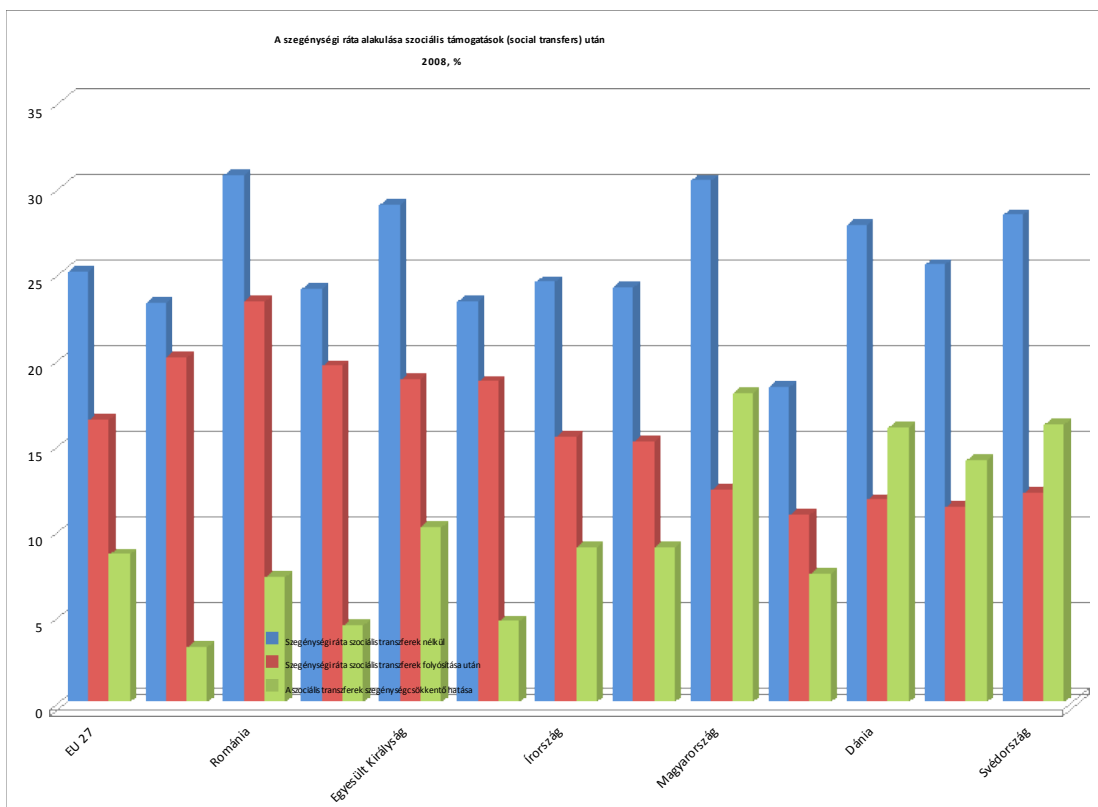
Az előzőek alapján a szociálpolitika számára kézenfekvő beavatkozási területek kínálkoznak:

- **térségi infrastruktúra és gazdasági fejlesztési**, felzárkóztatási programok,
- az **oktatási esélyek növelése**, a képzési rendszerek korszerűsítése,
- képzéssel egybekötött **foglalkoztatási, munkaerőpiaci esélynövelő programok**,
- a **cigány etnikumra célzó felzárkózást segítő komplex programok** végrehajtása,
- a **gyermekes családok szegénységi kockázatát mérséklő** célzott családpolitikai beavatkozások,
- a **segélyezési rendszer korszerűsítése**, célzottságának növelése.

A szociálpolitika eszközeivel, a segélyezéssel, stb. történő beavatkozások természetesen csak akkor lehetnek eredményesek, ha **a szociális védelem hálózatát komplex rendszerként értelmezzük, és a nemzeti közösség egészére kiterjesztjük.**

A magyar segélyezési rendszert, a kiadások mértékét, a célba juttatás módját és az alanyi, jogosultsági kör kijelölését számos véget nem érő vita kíséri. Érdekes azonban azon az adatsoron elgondolkodni, hogy a magyar szociális segélyezési rendszer messze az uniós átlag fölötti hatékonyságot mutat annak ellenére, hogy GDP arányosan viszonylag keveset költünk erre a területre.

Az adatok egyértelművé teszik szociális transzfereink szegénységcsökkentő hatását. Ebből következik, hogy a fejlesztéseknek valóban a komplex beavatkozásokra és a képzési, felzárkózást segítő programokra kell koncentrálni.

A szegénység keresztény értelmezése

A szegénység mérséklését célzó politikák alapvetően anyagi dimenzióban nyerik el értelmüket. Nem is lehet másként, hiszen a szegények jövedelmi viszonyai, életminőségük és életesélyeik szoros összefüggést mutatnak az érintettek életmódjával, életvitelemével, kulturális és fogyasztási szokásaikkal. Létezik azonban ettől lényegesen eltérő megközelítés is. A keresztény felfogás, bár természetesen és egyetértő módon viszonyul a „profán tudományok”, a szociálpolitika és a szociális szakma által használt fogalmakhoz, beavatkozási eszközökhöz és technikákhoz, mégis más megvilágításba képes helyezni a kérdést.

A nagy egyháztanító intése nem a társadalmi struktúra megváltoztatásának szükségességében jelöli meg a szegények felé fordulás kötelezettségét. Vitát nem tűrő kijelentése a társadalom működési rendjére utal. Arra, ahogyan a közösségben élő embernek viszonyulnia kell saját javaihoz és az anyagi túlekedésben lemaradt emberek jogához, a tulajdon szerepének értelmezéséhez. Valójában arról beszél, **hogy a fölösleg megtartása már nem tartozik a tulajdonosi jogok közé**, így azt a közösség rendelkezésére kell bocsátani abból a célból, hogy az a szegények javát (szükséglet kielégítését) szolgálja. Nem definiálja **a szegénység fogalmát**, és a jólétnek, a gazdagságnak, a tulajdonnak sem szab mértéket. Viszont mintegy **alapjogként** kezeli a tulajdonmegosztást, melynek határértékét nem, de erkölcsi kötelezettségét megfogalmazza.

A szegénység pontos megfogalmazása a szakértők, társadalomtudósok és szociálpolitikusok számára is igen nehéz feladatnak bizonyul. Egzakt és tartósan érvényes módszer vagy meghatározás nem is született ezen a területen. A relatív és abszolút szegénység, a depriváció, a hátrányos helyzet, a szegénység kiterjedését és mélységét mérő különböző kísérletek természetesen sokat jelentenek a segítő szakmákban dolgozóknak, a kutatóknak, szociális tervezést végző politika csinálóknak. Jóllehet a szegénység visszaszorítását célzó társadalmi beavatkozások eszközrendszere, tudományos módszerességet igényel, hatékonyságuk – különösen a tartós eredményesség – azonban a legjobb indulattal is megkérdőjelezhető. Mintha a „szegények mindig lesznek veletek” (Jn 12,8) krisztusi kijelentést értelmezné félre a világ. Jézus szavai valójában arra figyelmeztetnek, hogy a szegényeket segítő aktív szolidaritás állandóan feladatot ad a keresztény embernek.

A világ is dolgozik. A kutatók rámutatnak azokra a szegénységi kockázatokra, amelyek egyéni és közösségi erőfeszítések együttesében mérsékelhetők. Szegénységellenes akciók, mozgalmak, egyéni, közösségi és állami segítő rendszerek küzdenek az emberi életet sokszor a kilátástalanság mélységeiben tartó élethelyzetek, az életminőség javítása érdekében.

A **társadalomszerkezeti** okokból konzerválódó, így a mobilitási pályákat lezáró szegénység, – különösen a **tartós és mélyszegénység** – kegyetlenül nehéz élethelyzetekben föl kell ismernünk a közösség működési rendjének hibáit, melyekben a **társadalmi rossz** kifejeződik. Ez egyben fölveti a közösséget képviselő állam mellett a társadalmi élet minden szereplőjének a felelősségét is. A párbeszéd kereteinek kialakításával, az egyéni és közösségi erőfeszítésektől, az intézményesített és széleskörű

együttműködéstől, a társadalom szabályrendszerének átalakításától remélhető azon strukturális jellemzők megváltoztatása, amely az **állam** hatékony szerepvállalása mellett esélyt adhat a változásra.

Az **egyház** üdvösség felé segítő alapfeladata, az evangélium hirdetése mellett a kezdetektől, a szegények oldalán állva teszi a dolgát a karitás, az önzetlen szeretetszolgálat területén. Intézményeket tart fenn, szolgálatokat működtet, mozgósít és figyelemztet a szegénység, a strukturális rossz elleni együttes fellépés szükségességére. A **szociális szeretet** módszerességre és szakszerűségre intő szellemében küzd az elfogadhatatlan állapotok ellen. **Szegénységfogalma** azonban eltér a szociális szakmában és a tudományban megszokott szóhasználatától. **Nem úgynevezett „kemény adatokkal”,** a szociológia fogalom-és eszközrendszerével dolgozik. Az Isten felé fordul, és tőle a teremtésben kapott méltóságra építi fel gondolkodását. **Az emberi méltóság, illetve annak veszélyeztetettsége, korlátozottsága vagy a hiánya mozgósítja a keresztényeket cselekvésre.**

A katolikus társadalmi tanítás ebből következően nem is fogalmazhat másként: **szegények azok, akik el vannak zárva attól, hogy szabadságban, méltóságban és biztonságban élvezzék a föld javait.**

Ezek hiánya vagy korlátozott mértéke kell, hogy beavatkozásra, cselekvésre készítessen mindenkit, aki hisz a Teremtő akaratában. A szabadság, a biztonság és különösen **az ember méltósága iránti igény** természetesen a nem hívők számára is fontos igazodási pont. A keresztény fogalomhasználat azonban az Istennel közösségben élő emberre gondol, aki az őt létesítő akaratból kiindulva tervezi fölépíteni a **szeretet civilizációját**¹⁴⁵, amelynek középpontjában a teremtett lényhez méltó életet élő ember áll.

Ennek érdekében kell létrehozni a szabadságot, a biztonságot és a méltóságot garantáló **társadalmi jó** struktúráit, megalkotni és védelmezni azt, azaz olyan társadalmi működési módot kialakítani, amelyben minden ember képes kibontakoztatni belső adottságait. Ez a közjót szolgáló állam legfőbb feladata, s egyben mindenki személyes felelőssége is, különösképpen azáltal, hogy aktív és szolidáris résztvevője a közösség életének.

Mindazonáltal **a keresztény szegénységértelmezés** folytonosan hangsúlyozza a tulajdonról és annak mértékéről és használatáról szóló üzenetet, amely a szegények felé

¹⁴⁵ A katolikus társadalmi tanítás kompendiuma 575.

fordulásban és a tulajdon részleges megosztásában jelöli meg azt a szükséges és gyakorolható cselekvés útját, melyet keresztény magatartásnak nevezhetünk, s melyre ARANYSZÁJÚ SZENT JÁNOS olyan világosan rámutatott: „*Amit sáfárkodásra kaptál, ne tartsd meg sajátod gyanánt! Az éhezőé az a kenyér, amit visszatartasz, és a meztelené a ruha, amelyet szekrényedben őrzöl. A szűkölködőé a pénz, amit elástál. Azért jogtalanságot követsz el mindenkivel szemben, akinek segíthetnél, de nem segítesz.*”

Tehát a **szegénységfogalom alapvetően feladatkijelölő jelleggel, a másik ember felé fordulás kötelezettségének kimondásában nyeri el értelmét.** Ez a magyarázata annak, hogy az Egyház hitéleti tevékenysége elválaszthatatlan az emberi méltóság védelmétől és a szeretetszolgálattól.

Ugyancsak erre a szubsztanciális (lényegi) bázisra épít a rendszeralkotó katolikus társadalomtudomány, (sőt maga az Egyházi Törvénykönyv¹⁴⁶ is,) amely a „**szociális rend**” kialakításában jelöli meg a társadalmilag igazságos és biztonságos élet kereteit.

A szegényeknek, hátrányos helyzetűeknek méltányos életfeltételeket garantáló szociális rend a javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférést biztosító **szociális törvénykezéssel** alapozható meg. Ezáltal biztosítható az ember méltóságához kapcsolódó életesélyek egymáshoz közelítése, fenntarthatósága és stabilitása a közösségben.

---

¹⁴⁶ lásd. Egyházi Törvénykönyv 747 k. 2§

IRODALOM

- ANDORKA, Rudolf (1989): Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris.
- ATKINSON, A. B. (1989): Poverty and Social Security. Hempstead: Harvester.
- AQUINÓI SZENT TAMÁS, Summa Theologiae. A teológia foglalatja. Telosz Kiadó Bp. 1994.
- BERAN, Ferenc – LENHARDT, Vilmos: Az Egyház társadalmi tanítása. Budapest, 2003.
- BÁNFALVY, Csaba (1997): A munkanélküliség. Budapest, Magvető Kiadó.
- BOURDIEAU, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újatermelődése. Budapest, Gondolat Kiadó.
- ELEKES, Zs. – SPÉDER, Zs. (szerk.) (2000): Törések és kötések a magyar társadalomban. Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- ENYEDI, Gy. (szerk.) (1993): Területi – társadalmi egyenlőtlenségek. KJK. Budapest.
- ESPING-ANDERSEN, G.(1985): Politics Against Markets, Princeton University Press.
- ÉLTETŐ Ö.– HAVAS É. (2006): A szegénység jellemzői a kilencvenes évek közepén és napjainkban. In. Jövedelmi helyzet, jövedelemeloszlás, 2004. Budapest, KSH.
- FERGE, Zsuzsa (2000): Elszabaduló egyenlőtlenségek. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- FERGE, Zsuzsa (2006): Struktúra és szegénység. In Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Szociológiai tanulmányok. Budapest, Napvilág Kiadó. 479–499.(Kovács I. szerk.)
- GRAY, J. (1996): Liberalizmus. Pécs, G-Print.
- HAJDÚ, Ottó (1997): A szegénység mérőszámai. Budapest, KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat.
- HASSE, R. – SCHNEIDER, H. – WEIGELT, K. (SZERK.) (2007): A szociális piaccgazdaság lexikona. KAS. Budapest, 2006.
- HAYEK, F. A. (1991): Út a szolgasághoz. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- HAVASI É. (2005): A transzferjövedelmek szerepe a szegénység csökkentésében. Esély, 2005.4.
- HRADIL, S. – ANDORKA R. – PESCHAR, J. L. (1995): Társadalmi rétegződés. Budapest, Aula Kiadó
- HEGEDŰS J. – KOVÁCS R. – TISICS I. (1994): Lakáshelyzet az 1990-es években. Budapest, TÁRKI, Társadalmi Riport. 137–165 old.

- KAMARÁS, F. (1997): A születési mozgalom és a termékenység jellegzetességei az elmúlt 125 évben. In: Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, KSH. (Dr. Kovacsics J. szerk.)
- KEKES, J. (1999): A liberalizmus ellen. Budapest, Európa Kiadó.
- KEKES, J. (2001): A konzervativizmus ésszerűsége. Budapest, Európa Kiadó.
- KERTESI, G. (2006): A társadalom peremén. Romák a munkaerőpiacon és az iskolában. Budapest, Osiris.
- KOLOSI, Tamás (2000): Terhes babapiskóta. Budapest, Osiris.
- KOLOSI, T. – DENCŐS, B. (2006): Oszálytársadalom? In: Társadalmi riport 2006. Budapest, TÁRKI. 19-41.p.
- KOPP, Mária – SKRABSKY, Árpád – LŐKE, János – SZEDMÁK, Sándor (1996): A magyar lelkiállapot az átalakuló magyar társadalomban. Századvég/Ősz, 87-102.
- KOVÁCH I. szerk. (2006): Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció
- KÖNIG, É. (2003): A SEGÉLYEZÉS Bermuda-háromszöge. Esély, 2003/2.
- LAKNER, Zoltán (2006): A családpolitika rendszere. Védtelenek. Esély, 2006. 3. 85–110. p.
- LAKNER, Zoltán (2012): Egyház és társadalom. A tanítás forradalma. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Szent István Társulat.
- LÁNCZI, A. (2006): Európai civilizáció és konzervativizmus. Kommentár, 2006/4. 17–23.p.
- MANNHEIM, K. (1994): A konzervativizmus. (Budapest) Cserépfalvi.
- NÁRAI, M: (2004): a civil szervezetek szerepe és jelentősége az egyének, közösségek, illetve a társadalom számára. Educatio, 2004/4. 616–634. p.
- OSZTOVICS, Á. (2001.) Utak és lehetőségek a szegénység visszaszorítására. Szociális párbeszéd az ezredforduló Magyarországn. Budapest
- ROWENTRY, B. S. (1901): Powerty. A study of town life. London, Macmillan.
- RAWLS, J. (1997): Az igazságosság elmélete. Osiris, Budapest.
- RÓBERT, P. (2000): Társadalmi mobilitás. válogatott tanulmányok. Andorka Rudolf Társaság – Századvég Kiadó, Budapest.
- SAFAREVICS, I. (2002): A szocializmus, mint világtörténelmi jelenség. Budapest, Kairosz Kiadó.
- SAN, A. (2003): Kirekesztés és beillesztés. Esély, 2003/2. 3–14. p.
- SCRUTON. R. (1995): Mi a konzervativizmus? Válogatott esszék. Budapest, Osiris.
- SPÉDER, Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Budapest, ARTT – Századvég Kiadó.

- SZELÉNYI, Iván (1990): Városi társadalmi egyenlőtlenségek. Akadémia Kiadó, Budapest.
- TITMUSS, R. M. (1974): Social policy. London.
- TITMUSS, R. M. (1991): A jóléti társadalom elosztása: reflexiók a méltányosság kérdéséről. In. A jóléti állam. Budapest, TWINS Kiadó. (Szerk. Ferge Zs. – Lévai K.)
- TOMKA, Béla (2003): Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Budapest, 2003.
- TOMKA, Béla (2006): Rászorultsági elv vagy általános szociális jogok? Jóléti rendszerek történeti összehasonlításának tanulságai. Esély, 17. évf. (2006), 5. szám. 20–42.
- TOWNSEND, P. (1979): Poverty in United Kingdom. London.
- TOWNSEND, P. (1991): Szegénységelméletek. In. A jóléti állam (1991) Budapest, TWINS Kiadó. 183–193. p. (Szerk. Ferge Zs. – Lévai K.)
- TÓTH ISTVÁN György (1997): A háztartások jövedelemszerkezete: a munkaerőpiac és a szociálpolitika szerepe. In: Sík–Tóth (szerk): Az ajtók záródnak!? Jelentés a Magyar Háztartáspanel V. hullámának eredményeiről.
- TÓTH ISTVÁN, György – CSABA Iván (szerk.) (1996): A jóléti állam politikai gazdaságtana. Budapest.
- VUKOVICH, GY. (1997): A magyar népesedéspolitika néhány vonatkozása. In. Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Budapest, KSH. 391–397. p. (Dr. Kovács J. szerk.)
- ZOMBORI, GY. (1994): A szociálpolitika alapfogalmai. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.